Kalbin Zümrüt Tepeleri

M. Fethullah Gülen

4

KALBİN
ZÜMRÜT TEPELERİ
- 4 -

M. Fethullah Gülen

NİL
YAYINLARI

ISBN
978-975-315-224-2

Yayın Numarası
260

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Varlığımın remzi, Muallâ Vâlidem
Refia Gülen Hanımefendi’ye ithâf olunur.

Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl

Allah gaye, insan yolcu ve yollar mahlukatın solukları sayısınca. İlâhî isimlere mazhariyet, yolcuların lütfî donanımları, onlara özel teveccühler, hizmet-i lâhikaya önceden iltifatlar, bu yolda çizgi belirleyici önemli esaslar.. hedefin Hak rızası olduğunda şüphe yok.. en büyük vesile O'nu bilip tanımak ve irşad unvanıyla başkalarına da duyurup tanıtmak. İstidatların değişik olmasından, kabiliyet ve karakterlerin farklılığından, mizaç ve meşreplerin tenevvüünden meydana gelmiş bir sürü yol-yöntem ve sistem var; muhkemât testli yol-yöntem ve sistem. Bu sistemleri kullanarak bu yollarda seyahat edenlerin hemen hepsi O'na yürüyor. Seferler bazen farklı noktalarda başlıyor; ama, misafirlik aynı şekilde gelişiyor ve yolculuk da gidip aynı atmosferin bir bucağında son buluyor.

Her yolcunun serhaddi, onun arş-ı kemalâtıyla mukayyet. Bütün yolcuların hareket noktaları tıpkı meydan, rıhtım, liman ve rampalar türünden birbirinden farklı olduğu gibi, aşılan menzil, ulaşılan alan, yakalanan ufuk, geçirilen ahvâl ve ikamet edilen makam hep aynı arsada gerçekleşse de, her biri ayrı bir ufukta rengârenk ve Cennet yamaçları gibi de değişik desenlerle bezeli.. bu iç içe, üst üste, yan yana, inişli-çıkışlı, geniş-dar, dümdüz-engebeli yollarda değişik yürüyüş tarzları ve farklı yürüme üslûpları var. İbtidâlar-intihâlar sayılmayacak kadar çok; ama öz itibarıyla da aralarında herhangi bir münâfât yok. Bir yolcuya göre müntehâ sayılan bir nokta bir diğerine göre mücerret talebe bağlı mebde gibi bir şey. Yollarda, yürüdüğünü zanneden, çok koşmuş ama hiç mesafe alamamış yorgun yolzedeler de var. Tabiî bunların yanında, uzay-zaman üstü ufuklarda dolaşan, ötelere azmetmiş seyyahların sayısı da az değil.

Aslında, eller sımsıkı "hablü'l-metin"de (kopmayan ipte), gözler ve gönüller de Kitap ve Sünnet'in muhkemâtında olduktan sonra, yollar hep Hakk'a uzanmakta ve yolcular da birer hak yolcusu. Konuma göre duruş ve yollarda farklı üslûplarla yürüyüş, dinin ruhundaki vüs'at ve yüsürden, içtihada açık alanların genişlik ve müsamahaya mübtenî olmasından, farklı isimlerin değişik tecellîlerinden ve istidatların tenevvüünden kaynaklanmaktadır. Ne olursa olsun, yolcuların hepsi O'na yürümektedir ve "hak yolcusu" tabiri de yollardaki bu seyyahların umumî unvanıdır. Fakir, bazen nüansları gözettiğim oldu/oluyor. Bazen de bunları nazar-ı itibara almayarak O'na yürüyen herkese hak yolcusu demede beis görmedim/görmüyorum.

Her Hakk'a yürüyene, inancının enginliği, islâmî anlayışının rasâneti, ihsan şuurunun derinliği, düşünce ufkunun zenginliği, vicdanının vüs'ati, zâhir-bâtın bütün havâssının kusursuz vazife görmesi, melekât-ı akliye ve ruhiyesini tam değerlendirebilmesi, seyr-i ruhanîsinde yükselebilme kapasitesine sahip olması, yürümeye "âlem-i halk"tan başlaması veya seyahatini "âlem-i emr"e bağlı götürmesi, safveti, samimiyeti, ihlâsı, azmi, kararlılığı ve Hakk'a karşı vefası itibarıyla birer ayrı isim verip her yolculuk türünü o unvanla yad etmek yerine –ki ben şahsen bunun pratik bir faydası olmadığı kanaatindeyim– mübtedî ve müntehînin izâfîliği mahfuz pek çok farklı kulvarlarda seyahat eden bu yolcuları tâlib, mürîd, sâlik, vâsıl başlıkları altında hulâsa etmenin daha uygun olacağını düşünüyorum. Ayrıca, hak yolcusunu bu birbirinden ayrı ama mutlaka birbiriyle irtibatlı unvanlarla arz ederken, tâlib için söz konusu olmasa da mârifet ufukları itibarıyla –derece farklılıkları mahfuz– mürîd, sâlik ve vâsıl unvanları yerine bazen "ârif" kelimesini kullandığımız da oldu/olacaktır.

Şimdi isterseniz, her biri değişik hususiyetleri aksettiren hak yolcusu ile alâkalı bu unvanları birer birer hecelemeye çalışalım:

Tâlib: İsteyen, arzu eden, bilgi, mârifet veya başka herhangi bir şeyi elde etmeye çalışana denir ki, daha çok ilim, mârifet ve hakikat... gibi hususların mebâdîlerini öğrenmeye müteveccih ve bu çerçevede gayret içinde bulunan, takip ettiği şeyleri elde edebileceği azmiyle oturup kalkan mübtedî hak yolcusu demektir. İşin başlangıcında bulunması itibarıyla, bu seviyedeki bir mübtedî yolcu bazılarınca küçük görülebilir; aslında mesele hiç de öyle değildir; zira sonraki bütün oluşumlar ve mazhariyetler, tâlibdeki böyle bir talebe bağlı meydana gelmekte ve o çekirdeğe bağlı filizlenip inkişaf etmektedir. Hz. Cüneyd, talebin çok önemli olduğunu ifade sadedinde مَنْ طَلَبَ وَجَدَّ وَجَدَ "Talep eden, talebinde ciddî olan istediğini elde eder."[1] buyurur ki, bu söz zamanla halk arasında umumî bir düstur hâlini almıştır.

Sofîler, tâlib kelimesini, tasavvuf mesleğine intisap eden, bir mürşidden el alan ve bir üstadın rehberliğine giren mânâsında kullanmışlardır ki, hak yolcularına mahsus dört özel unvanın ilkidir. Ne var ki, bazen tâlib, iradesinin hakkını verince birdenbire değişip mürîde inkılâp eder; sonra yürür sâlik ufkuna ulaşır ve Hakk'ın inayetiyle yükselir vuslat rüyaları görmeye başlar. Bazen de o, talebin dar ufkunda sıkışır kalır ve sürekli yol yorgunluğu yaşamasına rağmen asla mesafe alamadığı da olur. Zaten her önüne gelen de hemen tâlib olarak kabul edilmez ya; her şeyin bir âdâb ve erkânı olduğu gibi

tâlib kabul edilebilmenin de kendine göre yolu-yöntemi vardır. Her namzet, hareketleri, genel tavırları, karakterinin böyle bir yolculuğa müsait olup olmayışı itibarıyla bir kâmil mürşid ve üstad tarafından usûlünce test edilir. Müsait görülürse, “Tut üstadın elinden, yürü Hakk’a!” denir. Böyle bir tevcihten sonra o artık bir tâlib ve aynı zamanda bir mürîd namzedidir. Yürür mürşidin rehberliğinde gönlüne açılan dünyalara.. ve pervaz eder istidadına yol veren şâhikalarda. Ne var ki, her şey hemen bununla da bitmez; tutunduğu ele –vasıtalık mülâhazasıyla– sımsıkı sarılması, girdiği yolda kararlı yürümesi, mesleğine can u gönülden bağlanması ve elindeki Hakk’ın esmâsını temâşâ edeceği o aynayı kırmaması; kırmaması ve bir nîm-nigâh ile hep O’na bakması gerekir. Muhammed Ali Hilmi Dede, tâlibe ait mülâhazalarını yukarıdaki çerçeveye yakın şöyle ifade eder:

“Tâlib olan tutar mürşid elini,

Hakk’a verir ol dem can u dilini;

Tığ-ı bend ile bağlar mürîd belini;

Mürşidin bendini tutmak sezâdır.”

Evet, tâlib, tâlib-i feyz-i Hudâ ise her zaman durması gerekli olan yerde durmalı, âşık-ı nur-i Hudâ da sürekli O’na müteveccih bulunmalıdır ki, onun talebi gerçek talep olsun ve Hazreti Murad’dan da teveccühler görsün. Hazreti Maksud u Murad yolunda iradesinin hakkını eda etmeye azmetmiş mürîde düşen de işte böyle bir duruş ve böyle bir teveccühtür.

Mürîd: Dileyen ve irade eden mânâlarıyla karşılığını vermeye çalıştığımız bir kelime.. sofilerce o, el tutan, birine intisap eden, mânevî hayatı adına bir kâmil insanın rehberliğine giren; dahası, şahsî istek ve dileklerinden vazgeçerek dinin emirleri çerçevesinde bir mürşid-i kâmil ve üstada teslim olup inkıyat eden hak yolcusunun unvanıdır ki –Kalbin Zümrüt Tepeleri’nde temas edilmişti[2]– henüz sülûk yoluna girmemiş/girememiş dervişler hakkında kullanılan bir tabirdir.. ve bu unvan altında ulaşılan mertebelerin ilki de “fenâ fişşeyh” mertebesidir.

Muhyiddin İbn Arabî, mürîdi, kendi hesabına bakma, görme ve dilemeden tecerrüd etmiş, Allah’a müteveccih sâlik şeklinde tarif eder ki, bunlar erbâbı arasında bilinenden çok farklı şeylerdir. Ona göre hakikî mürîd, iradesini

Allah'tan bilir; arzu ve temayüllerini de O'nun meşîetinin aksi sayar; başka bütün dilemeleri ve istemeleri ise tamamen izafî görür. Bu görüş ve duyuş şayet bir hâl ve zevk meselesi ise, ona kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur; öyle değilse, burada "Usûlüddin" ulemâsının söyleyeceği bazı şeyler olabilir... Hz. Muhyiddin gibi düşünen zatlar, ulûm ve maarif konusunda "irade" deyip bir bakıma her şeyi insanî meyelâna bağlasalar da, ilâhî meşîetin söz konusu olduğu yerde hemen her zaman târik-i iradeyi tebcil ederler. Aslında bu kabîl şeylerdeki mütebâyin beyanlar biraz da zevk u şuhûd kaynaklıdır ve şahıstan şahısa, mizaçtan mizaca, hâlden hâle bir kısım farklılıklar arz edebilirler...

Mürîd, kime intisap ederse etsin asıl muradı, herkesin de maksudu ve matlubu olan Allah'tır. Ancak her mürîdin aynı olmadığı ve seyahatini farklı bir yörüngede sürdürdüğü de bir gerçektir: Mürîd vardır ki –buna "mutlak mürîd" derler– hiçbir hususta üstad ve mürşidine itiraz etmez, muhalefet sayılacak tavırlarda bulunmaz ve onun her dediğini hemen kabul eder, söylediği sözlere başka kapılarda delil aramaz. Mürîd de vardır ki, bu ölçüde hassas davranmasa da zâhir u bâtınıyla üstadının emrine tâbi olur ve artık farklı yol ve yöntem arama lüzumu hissetmez. Böyle birine de "mecâzen mürîd" demişlerdir. –Ona da mürîd denilecekse– bir mürîd de vardır ki, mürşidine zâhiren muvafakat içinde görünse de, onun gıyabında ve iç mülâhazalarında sürekli ona karşı muhalefet soluklar, farklı hareket etmede beis görmez ve hemen her zaman gelgitler yaşar. Sofiye böyleleri için de, dönek mânâsına "mürted" kelimesini yakıştırmışlardır.

Mürîdde aranan en önemli vasıflar sıdk, emanet, istikamet... gibi mukarrabînde bulunan sıfatlardır. Bir mürîd için doğru olma, doğru düşünme ve arz u semaca her zaman emniyetle yâd edilme, açık-kapalı her hâliyle çevresine güven telkin etme; bunların yanında iradesinin hakkını yerine getirip tam bir azim ve azimet insanı olma... gibi hususiyetler de onun önemli vasıflarından sayılagelmiştir.

Mürîd, henüz mebdede bir hak yolcusu olsa da, bir sülûk eri hassasiyetiyle her zaman şer'î kıstaslara saygılı, mârufa riayetkâr olmalı ve münkerden de olabildiğine uzak durmalıdır. Ezkaza bir münkeri irtikâp ya da bir mârufu terk ettiğinde de, Allah'ın sevmediği bir fiil ve bir davranışın isini-pasını üzerinde fazla taşımama, günah ve hatalara hakk-ı hayat tanımama mülâhazasıyla hemen bir tevbe, inâbe ve evbe kurnasının altına koşmalı; bir an evvel, kalb ve ruhunda yaralar açan o virüs ve o lekelerden mutlaka arınmalıdır.

Ayrıca, Hak yolunda olan ve her an O'nun rızasını arayan böyle bir yolcu, elinden geldiğince gönlünü o biricik Matlub'a bağlamalı; kesben olmasa da kalben mal-menâl düşüncesini, makam-mansıp sevdasını; hatta rahat etme arzusunu, mâsivâ muhabbet ve alâkasını gönlünden söküp atmalı; dahası, olma ile olmamayı, belli şeylere mazhariyetle onlardan mahrumiyeti, kazanma ile kaybetmeyi, gelenle gelmeyeni, kalanla gideni, kabulle reddi bir bilmeli ve ruh dünyasında bütün bu zıtları müsavî tutmaya çalışmalıdır.

Müntehâsı, harfiyen Rabbin iradesine uyup O'nun muradında erimek olan mürîdlik, mebdede de muallim ve üstada tam tebaiyetten geçer. Mürîdin, şer'-i şerif dairesinde yapılan tekliflere, "Bu niçin böyle?" demeden itaat etmesi, tavsiye edilen şeyleri hemen yerine getirmesi, üzerine aldığı evrâd ü ezkârı asla aksatmaması devamlılığa terettüp eden teveccüh ve iltifatlar açısından fevkalâde önemlidir.. ve aslında bunlar, Kitap ve Sünnet'e ittiba etme mevzuunda birer bileme, hazırlama ve onun hassasiyetini artırma ameliyeleri mesabesindedir. Üstadına veya mürşidine bağlılıkta iradesinin hakkını milimi milimine yerine getiren bir hak yolcusunun, Hakk'ın emir ve yasakları karşısında da ne denli duyarlı olacağı açıktır; elverir ki, aynayı güneşin yerine koymasın, vesile ve vasıtayı da gaye gibi görmesin...

Mürîdin, Allah karşısındaki tavrı, kendine ve diğer insanlara bakışı ve değerlendirmesi; ilâhî mevhibe, vâridât ve nimetler hakkındaki yorum, tevil ve takdirleri de fevkalâde önemlidir. Her şeyden evvel, o kendini herkesin dûnunda görmeli, böyle bir tespiti dayanaksız bırakmamak için de, nefsi hakkında tevsi-i tahkikat üzere tevsi-i tahkikat yapıyor gibi yanlışlarını derinlemesine gözden geçirmeli; gözüne ilişen kusur, hata ve günahlarını, gönlünde yeni işlenmiş gibi hep dipdiri ve canlı duymaya çalışmalı; her an, her saat, her gün kendisiyle meşgul olmalı ve başkalarının yakasından mutlaka elini çekmelidir. Varsa kendinde, gözüne, kulağına ilişen bir kısım meziyetleri, –müzekkâ olmadığından– onları da istidraç olabileceği mülâhazasıyla titreyerek karşılamalı; en büyük hizmetlerinden en içten ibadetlerine, en tahammülfersâ çilelerinden en zahmetli seyr u sülûk denemelerine kadar hiçbir hareket ve faaliyetinde ne kendinde bir şey görmeli ne de fevkalâdeden beklentilere girmelidir. Başından aşağıya sağanak sağanak boşalan –şayet boşalıyorsa– lütufları, "Değildir bu bana lâyık bu eltâf / Bana bu lütf ile ihsan nedendir." (M. Lütfî) deyip her türlü mazhariyeti, ibtilâ olabileceği endişesiyle karşılamalı, liyakat düşüncelerini silip süpürüp kafasından atmalı; olmuş veya kendi kendine gelmiş şeyleri, nankörlük sayılmadığı durumlarda bir daha

hatırlamayacak şekilde nisyana gömmeli, Hakk'a karşı küfran-ı nimette bulunmuş olma endişesini de bir kelâm-ı nefsîyle "tahdis-i nimet"e emanet edip işin içinden sıyrılıvermelidir. Aksine, böyle davranılmadığı takdirde çok defa kazanma yolu gider bir haybet çukuruna dayanır; mevhibe gibi görünen şeyler de birer hizlân sebebi oluverir.

Aslında, kalbi ve kafası mevhibe ve vâridât beklentisinde, hisleri fevkalâde zuhurlar peşinde olan bir mürîdin Cenâb-ı Hak'la sağlam bir münasebet içinde olması da düşünülemez. Nasıl düşünülür ki, o, bir "beyt-i Hudâ" olan gönlünü Hak'tan gayrı her şeyden temizleyip iç âleminde hep O'nunla meşgul olacağına, vazife ve sorumluluklarının dışında kendini aşan şeylerle vaktini israf etmekte ve sürekli, istek-talep inhirafları yaşamaktadır.

Mürîdin, Kur'ân'ın yeterliliğine, Sünnet'in Peygamber sesi-soluğu olduğuna itimat ve güveni sağlam olmalı; bu kaynakları bizzat kullanabilecek seviyede olmasa bile, onlara derin bir saygı içinde sımsıkı merbut bulunmalı, onlar vasıtasıyla aradığı her şeye ulaşabileceği inancını hep korumalı; hayatını Kur'ân'la içli-dışlı geçirmenin bir mazhariyet olduğunu düşünmeli ve bütün benliğiyle her zaman O'na yakın, maddî-mânevî, kalbî-ruhî yararı olmayan bilgi görünümlü dedikodulardan ve fantastik şeylerden de uzak durmalıdır.

Bir rehber vesâyetinde Hakk'a yönelmiş her irade eri ve aynı zamanda bir disiplin kahramanı sayılan her hak yolcusu, şahsî hayatından Rabbiyle münasebetlerine kadar her hususta dikkatli yaşamalı, kalbiyle davranışları arasında herhangi bir çelişkiye meydan vermemeli, her zaman temkinli davranmalı; az yemeli, az içmeli, az uyumalı, az konuşmalı; yiyip içmesini, uyuyup istirahat etmesini, konuşup başkalarına bir şeyler anlatmasını zaruret ve ihtiyaçlarla sınırlı tutmalı ve daha fazlasını israf sayarak her zaman durması gerekli olan yerde mutlaka durmalıdır. Evet, hakikî mürîd, nefsiyle muamelelerinde her zaman kararlı bir muhalefet sergiler; nefsine muhalefeti Allah'a kurbiyet vesilesi, onun arkasından sürüklenip gitmeyi de bir haybet ve hüsran sebebi sayar. Zaten hevâ ve hevesiyle barışık yaşayan birisi hakkında mürîd tabirini de mecaza hamletmişlerdir. Zira, murad ve maksuduna yönelmiş birinin, dönüp yeniden Hudâ'nın yerine hevâyı ikame etmesi, onun, yürüdüğü bu yoldan geriye dönmesi mânâsına gelir ki, bu da erbabınca riddet demektir. Mürîd teveccüh ettiği kapıda, yürüdüğü yolda hep sabit-kadem olmalı ve derin bir sadâkat ruhu sergilemelidir. Yoksa, daha işin başında iradesi adına yenik düşmüş birinin ne sadâkat ne emanet ne de istikametinden bahsedilemeyeceği gibi, o kapıda iğreti duran bu tür bir riddet namzedinin, ne ef'âl-i ilâhîyi tam ve

doğru okuması ne esmâ-i rabbâniyeden bir şey anlaması ne de sıfât-ı sübhaniyeyi duyup kavraması söz konusu değildir. Onun her düşüncesi zann ü tahmin, her tavır ve davranışı da mürîdliği gibi yamuk-yumuktur.

Başta mürîd olmak üzere, hemen her seviyedeki hak yolcusu için şu hususlar da fevkalâde önemlidir:

Hak yolcusunun, "nefy-i vücud" esasına bağlılık çerçevesinde kendisini sıfırlaması, yürüdüğü yolda Allah'ın ilk mevhibelerini, santimini zayi etmeden veriliş gayeleri istikametinde kullanması, dünya adına hırslara girmeden mevcuda kanaat edip her zaman Allah'a güven içinde bulunması; hizmetlere mükâfat ve beklentilerin söz konusu olduğu yerlerde, nefsini bütün bütün unutup birileri tarafından görülür ve hatırlanırım endişesiyle bulunduğu yerden dahi birkaç adım geriye çekilmesi, çekilip gerilerin gerisinde durması; sa'yine terettüp eden iyiliklere kendi dışında bir kısım sebepler, saikler bulmaya çalışması; bazı olumsuz sonuç ve hezimetlerin ise, şöyle-böyle mutlaka altına girip "Bunlara ben sebebiyet vermiş olabilirim." diyerek sorumluluğu üzerine alması ve kat'iyen atf-ı cürüm vartasına düşmemesi... evet bütün bunlar çok önemli esaslardır.

Bunlar kadar ehemmiyetli olan diğer bir kısım hususlar da şunlardır:

1. Hak yolcusu için her seviyede takva bir zâd-ı ahirettir. Sülûka niyet eden irade eri, "Uzun ve meşakkatli seferlerde mutlaka azık edinin ve bilin ki azığın en hayırlısı haramlardan korunma, mârufları yerine getirme mânâsına takvadır."[3] fehvâsınca her zaman ne yapıp yapıp takva serasına sığınmalıdır.

2. Yolcu, amellerini hem Hakk'ın hem Cenâb-ı Risaletpenâhîleri'nin (aleyhi ekmelüttehâyâ) hem de ervâh-ı tayyibenin müşâhedesine arz ediyormuşçasına, yapıp ortaya koyduğu şeylerin kalbin sesi-soluğu olmasına fevkalâde dikkat etmelidir.

3. وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ "Behemehal sadıklarla beraber olun."[4] mantukunca dost ve yârânı sadâkat ve emanet erbabından seçmelidir ki, bu herkes için yol emniyeti adına fevkalâde önemli bir esastır. Allah'a yakın duranlara yakın olma; kendini beğenmiş, her hâli kibir, gurur, bencillik ve iddia olan kimselerden –toplum içinde cepheler oluşturmama kaydıyla– uzak durma; uzak durup onların kirli atmosferlerine girmeme de "sedd-i zerâi" açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

4. Büyüklere hürmet, küçüklere şefkat ve bütün insanlara gücü yettiğince merhamette bulunmak İslâmiyet'in gereğidir ve bunların hepsi de bu yolun âdâbındandır.

5. Hak yolcusu, Allah karşısında her zaman temiz bulunmaya çalışmalı, kendisine temiz olarak bahşedilen fıtratını kirletmeden korumalı, ezkaza bir kısım sürçmelere maruz kalırsa, yerinde bütün gönlüyle Rabbine teveccüh edip içini O'na dökerek, yerinde nefsini sorgulayıp kusurlarının hacaletiyle iki büklüm yaşayarak ve günde en az birkaç kez istiğfarla gürleyerek ruhundaki fenalık temayüllerinin kökünü kesmeli ve sürekli tetikte, teyakkuzda olmalıdır.

6. Riya, süm'a ve sun'î davranışlar hak yolcusunun her zaman uzak durması gereken öldürücü virüslerden sayılmıştır. Bir kalb, riyaya, süm'aya ve yapmacık davranışlara karşı mesafeli duramıyor, hatta onlardan hoşlanıyorsa, o kalbin balansı bozuk demektir. Böyle bir kalble tecellî avlanamaz ve o sine kat'iyen tecellî otağı olamaz.

7. Kalb, "bir beyt-i Hudâ"dır. Sahibi hatırına her şeyden temiz tutulmalıdır ki, insan, en hayatî yanını karartmasın ve böyle bir ziya kaynağına rağmen kendisine husuf-küsuf yaşatmasın.

İşte bu çerçevede, oldukça farklı, sorumlulukları çok, vâridâtı ebediyetleri peylemeye yetecek mahiyette, apaydın, fakat etrafı şerareli böyle birinin bir üstad, bir mürşid refakatinde seyahat etmesi, hem yol emniyeti bakımından hem de hedeften şaşmama açısından çok önemlidir. Ne var ki, konumu itibarıyla bir ayna, bir rehber vazifesi görecek olan üstad ve mürşid, hiçbir zaman bir merci, bir asıl gibi de görülmemelidir. Onun müteal bir varlık gibi algılanması, Peygamber makamına oturtularak bütün mevhibe ve vâridâtın kaynağı gösterilmesi ciddî bir inhiraf olduğu gibi, her şeyin asıl kaynağından gelen esintilere de set çekmesi kaçınılmazdır. Bununla beraber, üstad ve mürşide de ilâhî teveccühlerin birer perdesi, birer aynası olmaları itibarıyla saygıda kusur edilmemeli ve teveccühleri de hafife alınmamalıdır; zira rahmet ilinden esip gelen meltemler bizimle, onların atmosferinde buluşmakta, ilâhî feyizler ve bereketler o aynalarla bizlerin ruhuna aksettirilmekte ve onlar bizim için izzet ve azamete birer perdedarlık vazifesi görmektedirler. Onlar, çevrelerindeki kimselere, yerinde ziya, yerinde hava, yerinde su ve yerinde de toprak vazifesi görerek teveccüh edenlerin inkişaflarına vesile olmaktadırlar. Bu itibarla onların da doğru görülüp doğru okunması çok önemlidir. İsterseniz konuyu Enverî'nin bir dörtlüğüyle noktalayalım:

"Rü'yet-i dîdâr-ı Hak'tan "len terânî" remzini,

Çeşm-i zârım aşkıyla "Tûr" olmayınca bilmedim.

Kisve-i Âl-i Abâ Enver hakikat sırrını,

Vuslat-ı mürşidle mesrur olmayınca bilmedim."

Bazıları mübtedîye mürîd, müntehîye de murad demişler; demiş ve birincisini bir çile ve meşakkat eri görmüş; ikincisini de, ilâhî cezb ü incizap mazharı bir inayet kahramanı şeklinde mütalâa etmişlerdir. Bana göre, mübtedînin mübtedîliği mürîdliğe bakan yanı itibarıyla, müntehîliği de sâlike uzanan ufku ve vuslatı hecelemesi açısındandır.

اَللّٰهُمَّ (اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ وَانْشُرْ عَلَيْنَا مِنْ رَحْمَتِكَ يَا رَحْمٰنُ يَا رَحِيمُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/318. Yakın ifadeler için bkz.: İbnü'l-Cevzî, el-Müdhiş s.490; İbn Hacer, Mukaddimetü Fethu'l-bârî s.14.

ız.: M.F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri 1/201.

ıkara sûresi, 2/197.

›vbe sûresi, 9/119.

Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl
Silsilesi İçerisinde
Farklı Bir Zaviyeden Sâlik

Sâlik: Bir yolu tutup giden anlamındaki bu kelime, tasavvuf erbabınca Allah'ın rızasını kazanma hedefine bağlı, belli bir disiplin içinde O'na yürüyen; yürüyerek tabiatındaki uzaklaşma temayüllerini nötralize eden veya kendi uzaklığını aşmaya çalışan hak yolcusu demektir ki, kendi içinde iki ana bölüm hâlinde mütalâa edilegelmiştir:

1. Seyr u sülûk yolunun gereklerini yerine getirmeden, yani uzlet yaşamadan, halvet görmeden, çile ile tanışmadan, sırf cezb-i rahmânî ile bir hamlede, bir nefhada bütün hâl ve makamları aşıp kendi kemalât arşına ulaşan cezbedilmiş (meczûp) veya (müncezip) sâlik.

2. Usûl ve âdâbı dairesinde istidadının gereği "âfâkî" veya "enfüsî" seyr u sülûk-i ruhanîyle Hakk'a vuslat yolunda bulunan sâlik-i mücahid.

Bunlardan başka, evvelâ meczûbken cezbenin kesilmesi, seyr u sülûke geçmeden yeniden bir incizabın zuhuru, sülûku müteakip cezb ü incizabın yeniden meydana gelmesi gibi... hususlar da erbabınca üzerinde durulan konular arasında. Ne var ki, fakir, onları bu işin pratik kahramanlarına havale edip şimdilik sırf "seyr-i enfüsî" ve "seyr-i âfâkî" ile Hakk'a yürüyen sâlikten bahsetmek istiyorum.

Sâlikte ilk adım niyetle başlar. Niyet her işin başı, seyr u sülûkun ise hem başı hem de temel taşıdır; onsuz amel ruhsuz, o olmadan Hakk'a yürümekse imkânsızdır. Hâlis bir niyet, Hak inayetine bağlanarak güçlendirilir, azim ve kararlılıkla da bilenirse –Allah'ın izniyle– bu sayede sâlik her şeyi başarabilir, her engeli aşabilir ve takvimi belli değilse de bir gün –hangi seviyede olursa olsun– istidadının elverdiği arş-ı kemalâta ulaşabilir. Ne var ki, "menzili çok, geçidi yok, derin sular"ın ve derin derelerin bulunduğu, zorluk ve kolaylığın yan yana yaşandığı, şehrahlarla patikaların iç içe uzayıp gittiği bir yolda mutlaka bir kâmil mürşide ve bir üstada ihtiyacın olduğu da açıktır. Bu itibarla da, şayet üstad üstadlık taslayan bir mütesanni', mürşid de haddini bilmez bir nâkıssa, vay o sâlikin hâline.! Ne hoş söyler Niyazi-i Mısrî:

"Her mürşide el verme ki yolunu sarpa uğratır,

Mürşidi kâmil olanın gayet yolu âsân imiş...”

Seyr u sülûk, sâlikin tâlibken kısmen duyduğu, mürîd ufkunda televvünleriyle tanıştığı iman ve islâm hakikatlerini, “mahiyet-i nefsü’l-emriye”lerine uygun bir kere de keşfen ve zevken tadıp duymanın, idrak edip anlamanın kalb ufku itibarıyla ayrı bir yoludur. Sözü edilip de, çok defa ne olduğu bilinmeyen huzur dediğimiz iksir de kâse kâse işte bu yolda içilir. Huşû, sâlikin istidadına göre hakikî mânâsıyla o yolda yaşanır.. ve yaşanan şeylerin insan tabiatının birer derinliği hâline gelmesi, tabir-i diğerle imanın nazarî bir ufka bedel amelî bir matla’dan o farklı doğuşu da ancak kalb ve ruh atmosferinde yapılan böyle bir seyahatle gerçekleşebilir. Böyle bir yolda ısrarlı yürüme sayesinde yükselen, ahlâkıyla bir kıvam insanı hâline gelen sâlik, hareket eksenini ruhanîlere ait çizgiye bağlayarak ufuk ötesi temâşâlara ulaşır, çoğu nazariyâttan ibaret olan ilmî müktesebâtını maârif-i ilâhiye kıymetine yükseltir; yükseltir ve zâhir u bâtınıyla pürnûr olur gider, duruşuna lâyık bir makama otağını kurar.

Bazen böyle münevver bir ruh ve dopdolu bir ârife –üzerinde durulacağını ifade edip geçelim– farklı bir kısım ahvâl, etvâr ve ötelere ait elvânın zuhur ettiği de olur; bazen de ona ruhanî zevk ve müşâhede yolları açılır. Bu arada mütemekkin olmayan sâliklerden bunlara takılıp yollarda kalanların sayısı da az değildir; ancak müteyakkız hak yolcularıdır ki, bunları Hak inayetiyle aşar ve takılıp yollarda kalmazlar, kalmamalıdırlar da. Zira bu tür şeyler, ne ubûdiyetin gayesi ne de seyr u sülûkun hedefidirler. Bunları maksud bilen Maksud’u bilemez, bunları gaye gören yol yorgunluğundan başka bir şey elde edemez. Onun içindir ki, gerçek mârifet erleri, bu tür şeylerden rüyalarında bile uzak durmaya çalışmış, kendi kendine gelen mevhibelerin istidraç olabileceği endişesini yaşamış; vicdanlarının “vâridât” dediği teveccühleri de “tahdis-i nimet” mülâhazasıyla soluklamış ve daha fazla bir kıymet atfetmeyi de asla düşünmemişlerdir. Bence bu yolda esas olan da işte budur; evet, eğer bunlar Rahmânî birer ikram ve Cenâb-ı Hak tarafından sâlikin aşk u şevkini şahlandırma adına avans nev’inden birer teveccüh ise –ki o hususta da kat’î bir şey söylememiz mümkün değildir– hak yolcusu yeni bir nimet sağanağıyla karşı karşıya bulunduğunu düşünerek, şevk u şükürle gerilmeli, ibadetini ubûdete çevirmeli, normal hayatını gecelerinin derinliğiyle derinleştirmeli, oturuşunu-kalkışını daha bir kullukla bezemeli; ama kat’iyen fahre, şöhret hissine, fâikiyet mülâhazasına girmemeli; rahmet ilinden dalga dalga esip gelen, gelip ruhunu saran o tecellîleri, bencillik, gurur, riya, süm’a isiyle-pasıyla karartmamalı; bütün o teveccühleri, iltifatları, kendi aczi, fakrı, ihtiyacı ekseninde

değerlendirerek, hakkı olmayan bir şeyi temellük yerine, onun kaynağı üzerinde durmalı, bir ibtilâ olabileceği ihtimaline karşı Allah'a sığınmalı ve ubûdiyetine teşvik için bir atiyye nev'inden verilmiş olma mülâhazasıyla da kulluk çıtasını biraz daha yükselterek, daha derince, daha şuurluca ve ihsan televvünlü bir ubûdiyete kilitlenmelidir; hem de nimet-i sâbıkaya "bidâat-i müzcât" ölçüsünde küçük bir şükürle mukabelede bulunuyor olma ezikliğiyle ubûdiyete kilitlenmelidir...

Aslında, sürekli kendini sorgulayan, sigaya çeken ve nefsini murâkabe ve muhasebe imbiklerinden geçiren bir hak yolcusundan beklenen de işte budur. Durduğu yerin farkında olan böyle biri, bir taraftan

مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ[1]، مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ[2]،

مَا ذَكَرْنَاكَ حَقَّ ذِكْرِكَ، مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ

deyip O'nu hakkıyla bilemediğini, gerektiği gibi kullukta bulunamadığını, ululuğu ölçüsünde O'nu zikredemediğini ve şükür vazifesini yerine getiremediğini avaz avaz ilan ederken; diğer taraftan da, bilerek veya bilmeyerek işlediği hata, günah, irtikâp ettiği mâsiyet, mesâvî ve Allah'ın hoşnut olmadığı/olamayacağı davranışlardan ötürü her zaman boynu buruk, ruhunda içini kanatan bir burukluk, yüzünde kahreden bir hicap, gönlünde mütemadi bir ürperti, kabirdeki suallere muhatap olma telaşı gibi bir ruh hâleti içinde ve amellerin muvazenesi esnasında terazi kefelerinin kıpırdanışıyla başını döndüren, bakışlarını bulandıran bir heyecan ve endişe ile, her lahza, içinden kopup gelen o derinlerden derin mehâfet ve mehâbet hissiyle döner döner ve gider O'na sığınır; her sığınışında cismanî arzuları ve nefsanî istekleri itibarıyla bir kere daha ölür ve ardından da O'na intisap mülâhazalarıyla sûr sesi almış gibi yeniden dirilir; dirilir, kalb ve ruh ufkunda yepyeni bir dünya kurmaya çalışır; her zaman O'nu düşüneceği, O'nu söyleyeceği, O'na yöneleceği, O'nunla hasbihâl edeceği öteler adına nuranî, şeffaf ve mâverâdan sürekli diriltici nefesler alan bir dünya. Bu dünyada, sâlik ve üstad diz dize, canlar Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın otağında ve otağ, Hakk'a kurbet

kuşağında.. varların yok olduğu, yokların bir vücud-u cavidânîyle yeniden varlığa erdiği bir makamdır burası. Burada saatler her zaman gün ortasını gösterir.. doğu-batı iç içe girer, gece-gündüz karışır birbirine.. fizik ve fizikî mülâhazalar delik deşik olur. Mekânın yerini lâmekân alır, zamanın ufkunu da lâzaman kaplar.. artık, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a döndüğü hissi duyulmaya başlar. Bir kor düşer sinelere ve vuslatın gölgesi sezilir gibi olur başlar üstünde. Zevkî, hâlî ve kısmen de şuhûdî bir neşve ile dudaklar O'ndan gelecekleri mırıldanmaya durur, mırıldanılan şeyler gider ta ümit ufkuna vurur. Gönül her şeyi aşmış gibi اَللّٰهُمَّ لَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلَى لِقَائِكَ[3] diyerek bütün güzelliklerin kaynağı O'nun cemal-i bâ kemâlini temâşâ lezzeti ve vuslat şevkiyle inler; sönmeyen bir aşk, dinmeyen bir iştiyakla أَعْلَى الدَّرَجَاتِ وَأَقْصَى الْغَايَاتِ dediği iftar vaktini beklemeye koyulur.. ve kim bilir, iç dünyasında "kelâm-ı nefsî" mahremiyetiyle her gün kaç kez, kendini iftar sofrasının başında tahayyül eder; üst üste teveccühler yudumlar ve

"Ey sâki, doldur şarabı vakt-i iftardır bu dem,

Mâmur eyle bu harabı lütf-u izhardır bu dem."

(M. Lütfî)

der, iştiyakını seslendirir. Sonra da "Âh vakti merhun!" diye mırıldanarak birkaç adım geriye çekilir.

Bugün her yanda bir sürü sâlik var; hedefi Allah hak yolcuları ise, ya sır yolunda yürüyorlar ya da bir kaht yaşanıyor o iklimde.. her tavrı, her sözü, her hâli Hak muradı olanlara gelince, –Allah eksikliklerini göstermesin– bunlar, azlardan da az; ihtimal onların da ağızlarında fermuar var. Öyle de olsa, bunlardır Mele-i A'lâ sakinlerinin matmah-ı nazarı; bunlardır göklerdekilerin medâr-ı iftiharı; bunlardır muhtemel felaketlere karşı ehl-i imanın sedd-i rasîni ve وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ "Halkı dürüst ve başkalarını da ıslah etmeye çalışan memleketleri Rabbin asla helâk etmez."[4]

mazmununca helâkı mukadder karyelerin de teminat vesilesi.

İster cezb öncelikli, ister sülûk mebde'li, ister acz ü fakr eksenli olsun, sâlik her zaman sâliktir ve onun gözü hep Hak kapısında; seyri, Peygamber vesâyetinde; duruşu da ârifânedir. Rabbiyle münasebetlerinde hesabı çok sağlam; hareket ve davranışları da ihsan şuuruna bağlıdır. O, her hâliyle âdeta bir vuslat sath-ı mâilinde bulunuyormuş gibi iştiyak ve mehâfeti iç içe duyar ve emelden endişeye sürekli gelgitler yaşar. Yerinde kendini "ayne'l-yakîn" ufkunda hisseder; mârifetinin enginliği ölçüsünde sezilmezleri sezer, erilmezlere erer, "bî kem u keyf" en aşkın şeyleri temâşâ eder; yerinde daha derin müşâhedelerle tam müstağrak hâle gelir; oturur kalkar اَلْمَعْرُوفُ هُوَ اللّٰهُ[5], اَلْمَقْصُودُ هُوَ اللّٰهُ[6], اَلْمَعْبُودُ هُوَ اللّٰهُ[7] nurefşan kelimeleriyle soluklanır.. ve hep O'nu anar, O'na tahsis-i nazar eder ve tahsis-i ubûdiyette bulunur. Hakanî, böyle bir sâliki iki mısraa sıkıştırarak şöyle ifade eder:

"Lâyık oldur ki hemen sâlik-i râh

Diye lâ na'büdü illâ iyyâh."

Sâlik, seyr-i ruhanîsi süresince, beklemese de farklı sürprizlerle karşılaşabilir; hâlden hâle intikal eder, öteden sesler duyar, ruhanîlerden iltifat görür. Aslında, onun işi âdeta hep seyahattir; O'ndan yine O'na sülûk eder, kendinden O'na seferde bulunur. Bir ism-i ilâhîyi arkasına alır, öbürüne yürür; birinin atmosferinde pervaz ederken başka birinin cilveleriyle farklı güzellikleri müşâhede etmeye durur.

Bazen sâlik, cezb u incizab kanatlarıyla O'ndan başlayıp yine O'na yürüdüğü gibi, bazen de maiyyet ufkundan kendi mahiyetinin derinliklerine seyahat eder. O bu kabîl tedelli veya terakkiler esnasında hep "seyr fillâh maallah" türünden seferler gerçekleştirdiği gibi, âmâl-i sâliha, tezkiye-i nefs, tasfiye-i kalb ile de zühd eksenli ve terakki edalı seyahatlerde bulunur. Ne var ki, bazı sâlikler her zaman O'nunladırlar; O'ndan başlarlar ve yine kendi arş-ı kemalâtlarına O'nun maiyyetinde ulaşırlar. Bazıları, gönülleri her zaman O'na müteveccihtir; O'nun kendilerine yakınlardan daha yakın olduğunu duyarlar; ama, mahiyetleri itibarıyla kendilerini bir çeşit uzaklığın ağında hisseder ve sürekli bu uzaklığı aşma gayretinde bulunurlar. Bazıları da O'na yakındırlar, yakınlıklarının da farkındadırlar. Bunlar da kurb mazhariyetini korumak için ölesiye bir mücahede sergilerler. Hangi yolla olursa olsun, sülûklerini maiyyete bağlamış bulunan hak yolcularının, Allah, her zaman gören gözleri, işiten kulakları, zâhir-bâtın

bütün kuvvelerinin de kuvvet, ihsas ve ihtisas kaynağıdır. Böyle bir sâlik, Allah'a teveccühünü devam ettirdiği, kalben mâsivâdan alâkasını kesmeye muvaffak olduğu ve dahası bu mazhariyeti tabiatının bir yanı, bir derinliği hâline getirebildiği takdirde, mahiyetindeki maddî ve cismanî şeyler –tesirleri itibarıyla– ruhaniyatın istilâ ve hâkimiyeti karşısında birer birer veya bir kuvve-i kudsiye ile hepsi birden erir gider de sâlik-i müntehî, cisim, cevher, araz üstü büyülü bir hâl alır. Öyle ki, artık onun mahiyeti –tabiî iç ihtisasları itibarıyla– âdeta ne su ne toprak ne hava ne de başka bir maddiyatla alâkası yokmuş gibi mücerret bir cevher karakteri arz etmeye başlar. Böyle biri, arzda bulunduğu aynı anda göklerdedir, bugünü yaşarken hep yarınlarda dolaşmaktadır; cismaniyeti ve bedeniyle bir uzaklığın zebûnu görünmesine rağmen, ruhuyla sürekli kurbet soluklamaktadır; vücud-u fânîsiyle mekânın dar bir alanına mıhlanmış gibi durduğu hâlde vücud-u cavidânîyle, bilmem kaç konağın şeref misafiri, kaç muhtacın Hızır'ı, kaç garîkin de İlyas'ıdır.

Sâlik, bu kıvamı koruduğu sürece, ilâhî teveccüh sağanakları da artarak devam eder; derken farklılaşan o ulvî mahiyeti onun tabiatı hâline gelir. İşte böyle bir hak yolcusu, izafî de olsa sahib-i makam sayılır. Gördüğü şeylerin hepsi doğru kabul edilir. Duyup hissettiklerini her zaman aynı renk, aynı desende duyar, hisseder. Beyanlarında vâridât nümâyân olmaya başlar ve sözleri de herkese tesir eden birer lâl ü gühere dönüşür. Zira o, artık "kurb-u sâbit"le şereflendirilmiş bir tali'lidir; Hakk'ın bildirmesiyle bilir, gördürmesiyle görür, duyurmasıyla duyar, konuşturmasıyla konuşur ve her şeyi O'ndan akıp gelen "ledünnî maârif"le değerlendirir.

İster seyr u sülûk, cezb u incizab eksenli O'ndan O'na olsun, ister tedelli yoluyla O'ndan sâlikin özüne olsun, ister O'nun kurbunu duymasına rağmen kendi bu'dunu aşmaya mâtuf bulunsun ve isterse kendinde var olduğuna inandığı kurbunu koruma cehdi şeklinde tecellî etsin, sâlik bu suretlerin hemen hepsinde ilâhî bir cezb insiyakıyla seyahatini mesafeler üstü bir yörüngede sürdürür; hâle ait hususiyetleri ya görür ya da görmez; ama bir hamlede varır otağını makamın en mutena yerine kurar. Cehd ü gayret kahramanlarına gelince, onların sülûkları terakki edalı ve hâl televvünlüdür. Koşup katettikleri mesafeler, katlandıkları meşakkatler, ceste ceste erdikleri mârifetlerle tıpkı bir merdiven tırmanıyor gibi yürürler kendi kemalâtlarının arşına. Neticede bunlar için de hakikî veya izafî bir vuslat gerçekleşebilir; gerçekleşir ama böylelerini, inayet edalı öncekilerin mazhariyetleriyle mukayese etmek mümkün değildir.

Hulâsa, sülûkun mebdei, hakikat-i İslâmiyet'in duyulması; nihayeti ise en âlî

mertebesiyle makam-ı ihsanın tecellîsidir. İz’an bir iman ufku; islâm Hakk’a teslimiyet remzi; ihsan, O’nu görüyor gibi kullukta bulunma ve O’nun tarafından görülüyor olma şuuruyla Hakk’a teveccühün unvanıdır. Vuslat ise, bütün bunları aşkın, lâzamanî ve lâmekânî bir duyuş ve hissedişin adıdır.

اَللّٰهُمَّ (اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ وَانْشُرْ عَلَيْنَا مِنْ رَحْمَتِكَ يَا رَحْمٰنُ يَا رَحِيمُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebîr 2/184; el-Hâkim, el-Müstedrek 4/629.

-Münâvî, Feyzu’l-kadîr 2/410; el-Âlûsî, Rûhu’l-meânî 4/79, 17/202.

z.: Nesâî, sehv 62; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 4/264, 5/191.

ûd sûresi, 11/117.

Iakikî Mârûf Allah’tır.”

Iakikî Maksûd Allah’tır.”

Iakikî Mâbûd Allah’tır.”

Vâsıl[1]

Erişen, ulaşan, kavuşan mânâlarına gelen vâsıl; tasavvuf erbabınca, beden ve cismaniyetle alâkalı hicaplardan bir bir sıyrılıp, kendine ait uzaklıkları aşarak herkese ve her şeye yakınlardan daha yakın bulunan Cenâb-ı Hakk'ın maiyyetini zevken ve keşfen duyma mânâsına O'na ulaşan müntehî demektir.

İç içe insanı kuşatan cismanî hicapları aşma ve gidip o maiyyet ufkuna ulaşma, bazen fevkalâde bir himmetle, bazen Hak'tan özel bir teveccühle, bazen hususî bir mârifetle, bazen usûlünce seyr u sülûk-i ruhanî yolunda ciddî mücahedelerle, bazen acz ü fakr, şevk u şükür tarikiyle, bazen de esbâb üstü harikulâdeden bir cezb u incizapla gerçekleşir ki, bunların hemen hepsi de ilâhî inayetin değişik tecellî dalga boyundaki televvünlerinden ibarettir. O'nun iltifat ve teveccühü olmazsa, mürîd ya da sâlik ne beden ve cismaniyet perdelerinden sıyrılabilir ne de kendi uzaklığını aşarak o ufka ulaşabilir... Herkese yakınlardan yakın olan O, uğrunda mücahedede bulunan vuslat namzetlerini kendine yaklaştıran da yine O'dur. O yaklaştırmazsa kimse vuslat denen neşveyi duyamaz ve kimse o maiyyeti kat'iyen zevk edemez. "O tecellî eyleyince her işi âsân eder / Halk eder esbâbını, bir lahzada ihsan eder." (Anonim)

Avam, böyle bir vuslatın –belki de gölgesini– ancak imanla öbür âleme giderek duyabilir; buna rağmen bazen, fevkalâde bir inayete mazhariyeti sayesinde ötelere ve daha ötelere cezbedilip hususî bir iltifat da görebilir.

Hakk'ın mükerrem ibâdı haslara gelince, onlar daha dünyadayken kendi uzaklıklarını aşar, kalb ve ruhun temâşâ ufkundan –bu da herkesin Hak katındaki seviyesine göre gerçekleşir– وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ "Biz ona şah damarından daha yakınız."[2] hakikatini, iman, iz'an ve mârifetlerinin vüs'ati ölçüsünde duyuyor ve görüyor gibi olur ve iç ihtisaslarıyla "maiyyet" soluklamaya başlarlar.

Bunların bir kadem daha önünde bulunan özel mevhibe ve teveccüh kahramanları ise çok defa "latîfe-i rabbaniye" ufkundan ve sırrın sırlı menfezlerinden "bî kem u keyf" ve "bilâzaman", "bilâmekân" zevken öyle şeyler müşâhede ederler ki, ne göz görmüş ne kulak işitmiş ne de bir başkası tarafından tasavvur edilebilmiştir. Bunlara لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ يَقِينًا "Aradaki perdeler kalksa yakînim ziyadeleşmez."[3] kahramanları diyebiliriz.

Bunlar, seyr u sülûkla o mertebe-i kusvâya ulaşmışlarsa, seyirleri "seyr fillâh" şâhikasında, peykler gibi döner dururlar envâr u esrar-ı Hak etrafında.. ve daha bir derinleşirler her hamlede, her sıçrayışta.. evet, vuslat gerçekleşse de sonu gelmez Sonsuz'a seyahatin. Onlar her zaman "ilme'l-yakîn"ler üstü temâşâ peşindedirler; "ayne'l-yakîn"ler ötesi mükâşefeden mükâşefeye koşarlar ve "hakka'l-yakîn"e aralanan kapılardan ruh dünyalarına akseden tecellîlerle her an ayrı bir sermestî yaşarlar.

Böyle bir şâhika, her hakikat eri için, öteleri ve ötelere ait esrarı görme, bilme, duyma ve zevk etmenin yanında, canlı-cansız her nesnenin, latîf-kesîf her varlığın "mahiyet-i nefsü'l-emriyesi"ni, Yaratıcı'yla münasebetini, O'ndan geldiğini, O'na dayandığını, O'nunla kâim bulunduğunu ve neticede O'na döndüğünü/döneceğini gayet net ve vâzıh olarak görüp müşâhede etme zirvesidir. Bu zirveden varlığı temâşâ edebilenler neyin ziya neyin nur, neyin hasret neyin huzur, neyin fânî kimin bâkî, neyin zâil kimin dâim bulunduğunu, herhangi bir iltibasa girmeyecek şekilde açık olarak görür ve nazarî bilgilerini de zevkî, keşfî ve şuhûdî mârifetle teyit etmiş olurlar.

Bu zirve aynı zamanda enbiyâ, asfiyâ ve evliyânın da öteler ötesini temâşâ ve tarassut ufku olması açısından, vuslat erleri için öyle mehâbet televvünlü meserret-bahş bir mahall-i ihtisastır ki, dünyada ona denk başka bir mazhariyet göstermek çok zor, hatta bir mânâda imkânsızdır. Pâye yüksek, vâridât rengârenk, bulunulan şâhika dünya ve ukbânın birden temâşâ edildiği bir yerdir; ama, bütün bu teveccühlerle serfiraz vuslat kahramanı her şeye rağmen mazhariyetleri mevzuunda fevkalâde ketûm ve bir mahviyet insanıdır; ser verir sır vermez.. ve kendi gözünden bile kıskanır Allah'la arasındaki münasebeti ve esrarı. Mademki ululuk ve azamet esbâbın perdedar olmasını iktiza ediyor; öyleyse, mütemadî bir vâsıl da, hiçbir zaman vuslat gibi bir mazhariyete terettüp eden mevhibeleri kasdî ve iradî izhar etmemelidir. Öyle ki, ötelerle münasebetlerini zirvelerde sürdürürken dahi, sık sık dönüp geçtiği yolun mebdeine ve yükseldiği merdivenin ilk basamağına bakmalı; مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ "Seni hakkıyla bilemedik."[4] mülâhazalarıyla soluklanmalı; مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ "Sana bihakkın ibadet edemedik."[5] sözleriyle kulluk adına aczini itiraf etmeli ve "Lâyık olmadığım hâlde bana bu teveccüh ve iltifat nedendir?" deyip her şeyin bir "atâ" olduğunu –şayet düşünme kabiliyeti varsa– düşünmelidir.

Aslında, esmâ ve sıfât ötesi envâr u esrardan gayri bir şey görmeyen hakikî

ârif, eğer vâkıf olduğu esrar-ı ulûhiyeti söylemeye kalkışsa; kendi medhûş olduğu gibi işitenlerin ruhlarına da dehşet ve hayret salar. Bu itibarla o, aşk u iştiyakını bir namus bilip sinesine gömdüğü gibi, ötelere ait esrarı da kendini aşamamış nâmahremlere kat'iyen fâş etmez; etmeye de mezun değildir. Eğer mezun olsa kim bilir neler söyler ve ne dehşetâmiz hakikatlerden bahisler açar.

Gerçi aramızda, esrardan dem vuran bir hayli insan var; ama zannediyorum, böyleleri farkına varmadan rüyalarını naklediyorlar.. evet, her vuslattan dem vuran vâsıl olmadığı gibi, her sâlik de ârif değildir. Hakikî ârif, esmâ ve sıfât âlemini gayet net gören, duyan, hisseden ve duyup hissettiklerini doğru okuyup iltibassız yorumlayan ilâhî inayetle müeyyet bir mârifet kahramanıdır. Bu kahramanın âlem-i kevn u şehadetten süzülen mânâlara vukuf ve ıttılaına "mârifet-i hak", öteler ve ötelerin de ötesine ait envâr ve esrarı müşâhedelerine de "mârifet-i hakikat" denir. Bu seviyedeki bir irfan erine Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak, [6]بِغَيْرِ كَيْفٍ وَإِدْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالٍ sırr-ı sübhanîsini duyurur; hususî teveccühleriyle onu şâd ve hurrem kılar. Akıl bunu tam kavramasa da, vicdan sistemi, donanımına emanet böyle bir iltifatı dehşet dalgaları içinde hisseder. Lisan sükût cânibine kayar ve ruh da sessizlik murâkabesine dalar.

"Mârifet-i ef'âl" her sâlikin mazhar olabileceği bir mevhibe; "mârifet-i sıfât ve şuûn" özel donanımlı haslara mahsus semavî bir atiyye; "mârifet-i hakikat" ise, meleklik yanlarını inkişaf ettirme bahtiyarlığına ermiş haslar üstü haslara Hazreti Zât'ın bir teveccüh armağanıdır. Anlamayan anlamasın, kabul etmeyen de etmesin, ârifler o esrar ve envârı her zaman can gözleriyle müşâhede eder ve çok defa bir sermestî yaşarlar; evet:

"Ârifin can gözlerinde nûr-i irfan var olur,

Ârife avn-i Hudâ sırr-ı meârif yâr olur."

(M. Lütfî)

Daha önce "Mârifet" unvanıyla ele aldığımız bir fasılda icmâlen de geçtiği gibi, irfan bir burak, ârif onun süvarisi, mârifet de sermayesidir. Binaenaleyh, bu çerçevede ârif-i billâh olmayan, kendi uzaklığını aşamaz, vuslat denen o fevkalâdeliğe de ulaşamaz. Ona ulaşan bir mârifet eri de, bir daha geriye dönüp ağyâra yâr olmayı düşünmez; nasıl düşünür ki, –Yunus diliyle– o artık ballar balını bulmuş ve cân ü ten sevdasından da kurtulmuş biridir. Gayrı o, tecellî-i Zât ufkunda bulunma demek olan bir "feth-i mübîn", belki de bir "feth-i

mutlak"a vâsıldır. Bu yüksek mazhariyetle şereflendirilmiş bazı vâsıllar, tıpkı "sübühât-ı vech"e memerr olmuş bir tali'li gibi yer yer sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i ilâhiyenin tecellîlerini dahi duyamayacak şekilde mağmur ve müstağrak yaşarlar da kendileri dahil O'ndan başka hiçbir şeyi duyup hissetmezler.

Aslında, bizim vuslat deyip geçtiğimiz bu fevkalâde mazhariyette o kadar çok mertebe ve o kadar çok duyma, hissetme seviyesi söz konusudur ki, aynı yörüngede sefer ve seyahatte bulunan hak erlerinden hemen hiçbiri diğerinin vusûl keyfiyetine tam muttali olamaz. Evliyânın birbirinin mertebelerini bilmeleri Allah'ın bildirmesine bağlı olduğu gibi, vuslat erlerinin vusûl keyfiyetlerinin nasıl olduğuna ıttıla da ilâhî ilhama vâbestedir. O bildirmezse, kimse kimsenin ne olduğunu, nerede durduğunu kat'iyen bilemez; mürşid ve üstadın vusûl esrarını sâlik ve tilmiz bilemez; kâmil bir tilmiz ve ârif bir sâlikin vuslat keyfiyetini de üstad ve şeyhi keşfedemez. Her şeyi Yaratan bilir, başkaları da ancak O'nun bildirdiği kadarına muttali olur.

Bu itibarla, bazen sahabe-i kiram arasında olduğu gibi, pek çok kâmil insan, en azından kemale namzet bulunan hak yolcuları, ârif-i billâh olsalar, varıp irfan ummanlarına dalsalar, gidip Hakk'a ulaşsalar dahi, "üns billâh" yaşayan Hak erlerinin ufkuna ve bulundukları zirveye muttali olamadıklarından/olmalarına izin verilmediğinden, asfiyâ hatta peygamber vârisi de olsalar, diğerlerini kabul etmeyebilir; kabul etmeden de öte gıybet, tahkir ve tezyife gidebilirler. Böyle bir durum bilhassa Hak yolunda yürüyenler için bazen kaybettiren tehlikeli bir iptilâ ve imtihana da dönüşür. Böyleleri, dillerini tutup kalblerini de ahlâk-ı zemîmeden arındırabildikleri takdirde vilâyet semasının üveyikleri olmaya namzet iken, ya meşreplerinin muhabbetinden ya mesleklerini her nasılsa adâvete bina ettiklerinden ya da Cenâb-ı Hakk'ın başkaları hakkındaki takdirlerini hazmedemeyip kıskançlığa düştüklerinden, belki de mekr-i ilâhîye maruz kaldıklarından, kazanma kuşağında sürekli haybetler ve hüsranlar yaşar ve Hak dostlarına tavır almakla farkına varmadan ehl-i küfür ve ehl-i ilhâdı sevindirirler. Kendilerini büyük ve ehliyetli, karşı tarafı da küçük ve değersiz görmek de böylelerine kaybettiren ayrı bir husustur. Allah'a giden yollar mahlukatın solukları sayısıncadır ve hâlisane O'na yürüyen herkesin de belli ölçüde vuslat yaşaması ve "üns billâh" soluklaması ihtimal dahilindedir. Bu yolda, çalım, iddia değil; tevazu, mahviyet ve hacâlet esastır. Bilinemez, ne pejmürde görünümlü kimseler gidip Hakk'a ulaşmışlardır da, en alımlı-çalımlı ve müşârun bi'l-benân kimseler dökülüp yollarda kalmışlardır...

Bu istidrâdî hususu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin mübarek bir sözüyle noktalamak yerinde olur zannediyorum:

"Hakkı gel sırrını eyleme zâhir,

Olayım der isen bu yolda mâhir;

Harâbat ehline hor bakma Şâkir

Defineye mâlik vîrâneler var."

***

Mürîdin Hakk'ı murad etmesi, sâlikin usûlünce seyr u sülûkta bulunması, vâsılın da kendi uzaklığını aşması; evet, bunların her birinin arızasız gerçekleşmesi, sonra da bu ilâhî teveccüh ve iltifatların temâdîsi, evvelen ve bizzat Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle –Allah, inayetinin eksikliğini göstermesin– sâniyen ve bi'l-araz esbâb olarak mürîd veya sâlikin himmetiyledir. Himmet, vâsılın önemli bir azığı, zâdı-zahîresi; üns de böyle bir şâhika erine bir maiyyet teveccühüdür.

Himmet, kula nisbetle, çalışma, gayret gösterme, azmetme, mübarek bir işe hâlis niyetle yönelme ve sorumluluğun heyecanını bütün benliğinde duyma, hissetme; Allah'a nisbet edildiğinde de, ortaya konan bu faaliyetlere Hakk'ın mukabelesi mânâsına gelir.

Hak yolcuları için himmet önemli bir dinamiktir. Çok defa onunla aşılır, aşılmaz gibi görülen zirveler.. ve bir yönüyle onunla belirlenir sülûktaki seviyeler, vuslattaki zevkler, hâller. Ne var ki, hep farklı farklıdır himmet erleri: Her zaman müteyakkız, zâhir ve bâtın hâsseleriyle bir arayış içinde ve gözü gök kapılarında, sürekli vuslat rüyaları gören bir himmet erinin bulunduğu yerdeki duruşu başka; iradesinin hakkını eda edip bütün hareketlerini yaratılış gayesine bağlayıp sürekli Hak kapısında el pençe divan duran birinin teveccühü başka; bütün himmet gücünü, ömrünün her gün, her saat, her dakika, her saniye ve her sâlisesinde O'nun rızasını kazanmaya hasrederek, her türlü ahvâl ve makamât mülâhazalarından tecerrüd edip yalnız O'nu düşünen, O'nu mırıldanan, O'nu en yüksek bir yakîn ile bilme yolunda sürekli O'nun kapısına müteveccih bulunan, içini yalnız O'na açan, kendi arzu ve isteklerini bütün bütün unutarak yalnız O'nu isteyen ve O'nun maiyyet-i münezzehe ve

mukaddesesinde geçen bir ân-ı seyyâleyi her türlü mazhariyete tercih edebilen bir vâsılın kemerbeste-i ubûdiyet içinde tavrı daha başkadır...

Aslında, maddî-mânevî bütün alâkalardan sıyrılarak, ihtiyaçlar üstü bir zaruret hissiyle Zât-ı Hakk'a teveccüh etmek ve O'nda erimek O'nun hakkı, bizim de boyun borcumuzdur. Zaten insan ancak tek mahbûba yetebilecek bir kalbe sahiptir. Bu itibarla da o, latîfe-i rabbâniyesini yerli yerinde kullanmalı, O'na münhasır kılmalı, gönül kapılarını tamamen ağyâr düşüncesine kapamalı ve Hazreti Matlub u Mahbub'a likâ iştiyakıyla, kendi dahil, hiçbir şeyi görmeyecek şekilde O'na tahsis-i nazar etmelidir. "Kişinin kıymeti, himmeti ölçüsündedir." derler. Eğer bu böyle ise –ki öyle olduğunda şüphe yok– sülûkunu arızasız vuslat ufkuna ulaştırmış bir vâsıl, aynı zamanda tam bir himmet kahramanı demektir.

Lücce sahibi bu kahramanlığı şöyle seslendirir:

گرْ عُرُوجُ نَفْسْ خَواهِي بَالِ هِمَّتْ بَرْ گُشَا

گانْچِه دَرْ پَرْوَازْ دَارَدْ اِعْتِبَار اَوَّلْ پَرَسْتْ

"Eğer nefsinin yükselmesini istiyorsan himmet kanadını aç; zira uçmada birinci derecede itibar, kanadadır." Evet, şimdiye kadar himmet kanatlarını açık tutanlar –Allah'ın izniyle– ne yollarda kalmış ne de kurda-kuşa yem olmuşlardır.

Himmeti, cismaniyet itibarıyla dünya ve mâfîhâ sevdasından; ruh açısından mânevî zevk ve hazlardan; kalb zaviyesinden de Cennet ve onun bütün lezâizinden teberrî ederek, umum hâsseleriyle Hazreti "Mâbud-u bi'l-hak" ve "Maksud-u bi'l-istihkak"a teveccüh etme şeklinde anlayanlar da olmuştur ki, zannediyorum, böyleleri bu yorumlarıyla biraz da وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا "Rabbinin ism-i şerifini zikreyle ve (fâniyât u zâilâttan sıyrılarak) bütün benliğinle O'na yönel."[7] âyetinin özel mânâsına dayanarak Hakk'a mahrem olanlara has bir kurbet tavrının ifadesi ve farklı bir vuslat çağrısı sayılan "tebettül"ü hatırlatıyorlardı. Efendimiz, böyle bir kurbet tavrının biricik kahramanı ve böyle bir vuslat çağrısının da en nâmdar namzediydi. O, Hakk'a karşı uzaklığını aşmış yakınlardan daha yakındı; yine de, fevkalâde bir himmet ve gayretle o istikamette insanüstü bir cehd içindeydi ve hep O'na müteveccihti. Ama, "daha, daha" demeden de geri kalmıyordu; kalamazdı da;

zira O bütün sâliklerin rehberi, rehnümâsı ve bütün vâsılların da pîşuvâsıydı. Bu itibarla, O, herkese Hakk'a kurbet yolunu gösterecek, sonra onlara maiyyet ve üns âdâbını öğretecekti; gösterdi ve öğretti de. O yol himmet istiyordu, o ufuk da ağyâr düşüncesinden tecerrüd. Ne hoş söyler Minhâc sahibi:

دَرْ حَرَمِ حَرِيمِ دُوسْتْ نَگَرْدِي مَحْرَمْ

تَا زِاَنْدِيشَهِء اَغْيَارْ مُجَرَّدْ نَشَوِي

"Ağyâr düşüncesinden bütün bütün tecerrüd etmedikçe Dost hareminin harîmine mahrem olamazsın."

Evet, sultana ait atlas elbiseleri giyebilmek için kendi partal urbalarını kaldırıp bir kenara atmak bir edebtir. İnsan mahiyetinin en önemli derinliği olan gönül, Hak teveccühlerinin tecelligâhı mânâsına bir "beyt-i Hudâ"dır. Onu ağyâra ait rüsûmdan pâk eylemeyince Sultan oraya maiyyet teveccühünde bulunmaz; O böyle bir teveccüh ve iltifatta bulunmayınca da vuslat olmaz. Hakk'ın, Kendi yakınlığını duyurma teveccühüyle şereflendirdiği her müntehî, kabiliyet ve mir'ât-ı ruhuna göre bir vuslat yaşar. Bazılarının vuslatı ünsle taçlandırılır ve "vâsıl", bulunduğu mârifet ufku itibarıyla artık bir "enîs" sayılır. Lügat itibarıyla, görüşülen, yakın durulan ve candan dost mânâlarına gelen bu kelime, sofîlerden bazılarınca; kalben, ruhen, hissen Hak beraberliğini duymak suretiyle her şeyin gözden-gönülden silinip gitmesi, mülâhazalarda sadece ve sadece Zât-ı Hakk'ın kalması ve iç ihsaslarla yalnız O'nun hissedilmesi şeklinde yorumlanmıştır ki; bu da "bî kem u keyf" ve "lâzamânî, lâmekânî", hâlî, zevkî ve belki de şuhûdî bir maiyyettir.

Bazı vuslat erleri mazhar oldukları böyle bir "üns" iltifatını mütemadiyen O'nu zikretmekle seslendirirler ki, böyle bir mazhariyete "üns bizikrillâh" denir. Tamamen mâsivâdan tevahhuş ve tecerrüd ederek mânevî letâifin ihsas ve ihtisaslarıyla sürekli Hazreti Zât'a teveccühte bulunup, bir sâniye, bir sâlise, bir âşire dahi ağyâr mülâhazasına girmeden sürekli huzur soluklamaya da "üns billâh" diyegelmişlerdir ki, kudsî hadis olarak rivayet edilen mübarek, fakat müteşâbih bir sözde "Ben, Beni zikredenin celîsi, Benimle ünse erenin de enîsiyim."[8] buyurulur. Hz. Davud'un muhatap alındığı başka bir ifadede ise şu mülâhazaya yer verilir: "Yâ Davud, Bana müştak ve enîs ol; ağyâra karşı da tevahhuşta bulun." Herhâlde, üns bâbındaki bu tevahhuş mülâhazalarını, varlık ve içindekilere kendi zatlarından ötürü alâka duymama şeklinde anlamak icap

eder. Zira, her şey O'nun esmâ ve sıfâtına dayanmaktadır; bundan ötürü de, ârifler âsârda esmâyı görmüş, nisbî de olsa onlara alâka duymuş, Müsemmâ-i Akdes'e yönelmiş, zamanla bütün nisbetlerden sıyrılarak "üns bizikrillâh" veya "üns billâh" soluklamaya başlamışlardır.

İmam Gazzâlî, "üns billâh"ın herkese müyesser olmayan yüksek bir pâye olduğunu hatırlatır ve şöyle bir söz nakleder:

اَلْأُنْسُ بِاللّٰهِ لَا يَحْوِيهِ بَطَّالُ

وَلَيْسَ يُدْرِكُهُ بِالْحَوْلِ مُحْتَالُ

وَالْاٰنِسُونَ رِجَالٌ كُلُّهُمْ نُجُبُ

وَكُلُّهُمْ صَفْوَةٌ لِلّٰهِ عُمَّالُ

"Üns billâhı her babayiğit kavrayamaz, şu çare-bu çare deyip bütün imkânlarını kullananlar dahi onu idrak edemez. Üns erleri hepsi de necâbetli yiğitler, hepsi de Hak nezdinde hâlis amel sahibi seçkinlerdir."[9]

Evet, enîsler, gökler ötesi âlemlerin gözü sürmeli gözdeleri ve Allah'a yakın bulunanların da en tali'lileridir; kendi uzaklıklarını aşmış, O'nun herkese ve her şeye karşı olan yakınlığını duymuş, vâsıl unvanıyla mahremlere has iltifatlar görmüş, ünsiyete kilitli tali'liler.

Ölçülere sığmayan işte bu tür bir üns hâlinde her zaman değişik dalga boyunda tecellîler duyulur: Evet, bazen vâsılın letâifini bir kısım celâlî tecellîler okşar geçer; bu esnada onun bütün benliğini bir mehâfet ve mehâbet hissi kuşatır; bazen onu dört bir yandan cemalî cilveler sarar; bu defa da o kendini daha derin üns esintileri içinde bulur. Birinci durum itibarıyla vâsıl, hep ağaçlar gibi titrer ve hazan yemiş yapraklar gibi sararır; ikinci tür tecellî sağanakları karşısında ise, "Buldum ballar balını, varsın her şeyim yağma olsun!" mülâhazalarıyla soluklanır.. ve o, her an duyup zevk ettiği yeni teveccüh ve iltifatlar atmosferinde kendi varlığı dahil her şeyi ağyâr sayar ve her şeyden uzak durmaya çalışır. Halk içinde de olsa hiçbir hicâba takılmaz; duyması, görmesi, sözü, sohbeti hep O'nunla alâkalıdır. Öyle ki, fâniyât u zâilâtın tahayyülünden bile kaçar; gözleri O'nun ziyasından başka her şeye kapalıdır; O'ndan bahsetmeyen sözleri mâlâyânî ve lakırtı sayar; hatta O'nu

hatırlatmayan, hissettirmeyen ve O’na karşı mevcut aşk u alâkayı coşturmayan her hâl, her ifade ve her davranışı tepkiyle karşılar; dahası, O’nunla alâkalı olmayan söz ve davranışları duyup gördükçe içi kanar gibi olur.

Temkin edalı irfan erleri, vuslatta da, ünste de her zaman hürmet içinde bulunur; haşyet, mehâfet ve huşû ile oturur kalkarlar.. onların her hâllerinde bir edeb ve hayâ nümâyândır. Yer yer cemalî tecellîlerin iltifatkâr, recâ edalı ve şefkat buudlu cilveleriyle naza ve şathiyyâta temayül gösterme ihtimali söz konusu olsa da, her zaman teyakkuz içinde ve temkinli davrandıklarından hemen haşyetle titrer; ciddî bir huşû ile “saygı” der inler; hürmetle eğilir ve konumlarına uyan tavra girerler.

Bütün bunlar, hâle ait bir kısım hususiyetlerdir; görmeyen anlamaz; tatmayan bilmez; bilenler bildiklerinin ne kadarını söylerler, o da bilinmez. Bal tadılınca bilinir, gül koklanınca anlaşılır; ahvâl-i ruhaniye de içinde bulunulunca. Bir Hak dostu, duymayanlara karşı duyduklarını şöyle ifade eder:

“Andelîb-i zâr isen gülzâre gel,

Verd-i terden al meşâma taze bû.”

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي وَيَقِينًا صَادِقًا حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لَنْ يُصِيبَنِي إِلَّا مَا كَتَبْتَهُ لِي.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

uslat ve vâsıl, daha önce “Sefer” siyâkında geçmişti (Bkz.: Kalbin Zümrüt Tepeleri 3/18). Burada, mürîd ve sâlikle alâkalı bir kere daha zikredilmesi, vuslata terettüp eden nihâî mevhibeler ve bu mevhibeler karşısında gerekli olan temkin itibarıyladır.

af sûresi, 50/16.

ɔû Nuaym, Hilyetü’l-evliyâ 10/203; es-Sübkî, Tabakâtü’ş-Şâfiiyyeti’l-kübrâ 6/61.

-Münâvî, Feyzu’l-kadîr 2/410; el-Âlûsî, Rûhu’l-meânî 4/79, 17/202.

-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebîr 2/184; el-Hâkim, el-Müstedrek 4/629.

‹eyfiyeti meçhul, idrak edilemez ve misallendirilemez.” (el-Ûşî, Bed’ü’l-emâlî s.149)

üzzemmil sûresi, 73/8.

ɛz.: el-Kelâbâzî, Bahru’l-fevâid s.252.

-Gazzâlî, İhyâu ulûmi’d-dîn 4/340.

Huşû ve Hürmet

İnsanın nefis ve enaniyet cihetiyle bütün bütün yok olması ve kendi uzaklığını aşarak gidip "vuslat" ve "üns billâh"a ulaşması önemli bir mazhariyet ve başarıdır; ancak her muvaffakiyet ve başarı gibi bunun da insan letâifi üzerinde bir kısım menfi tesirlerinin olabileceği göz ardı edilmemelidir; zira bu ufuk, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, her türlü tasavvur ve tahayyülleri aşkın en derin mânâların, fizik ötesi esrarın başları döndüren emare ve işaretlerinin tamamen ayân olduğu ufuktur. Böyle bir zirveye ulaşan artık ne o güne kadar görüp duyduğu, bilip işittiği nesneleri, hâdiseleri birbirinden ayırt edebilir ne de bu konuda sağlam bir muhâkeme yürütebilir. Dolayısıyla da, böyle birinin her zaman bazı iltibaslara girmesi söz konusu olduğu/olacağı gibi, hakikat-i hâle uymayan bazı beyanlarda bulunması da kaçınılmazdır. Her adımda Cenâb-ı Hakk'ın inayetine sığınıp selâmeti Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın (aleyhi ekmelüttehâyâ) vesâyetinde yürümeye bağlamış olanlar bu konuda istisna teşkil etseler de, bu hep böyle olmuştur; böyle olmuştur zira, görülme, duyulma, bilinme ve yâd edilme hakkı olan Sultanlar Sultanı kurbet, vuslat ve ünsüyle Kendini tam hissettirdiğinde hürmet, hudû ve huşû gibi şeylerle donanımı ve şuuraltı müktesebâtı tam olmayan hiç kimsede kendini ifade etmeye, kendi olarak görünmeye mecal kalmaz. Evet, böyle bir zirveye ulaşan müntehî, arş-ı kemalâtının irtifaı ölçüsünde sürekli bir sermestî yaşadığından, her zaman olmasa da, gayr-i iradî ihtisaslarının güdümünde hareket eder; bilmez sağını-solunu ve önünü-arkasını...

İşte pek çok garip ahvâlin kapı araladığı böyle olağanüstü bir durumda tabiatları sekir ve istiğraka açık kimi ruhlar edeb, hürmet ve huşû gibi şuuraltı müktesebât serhaddini aşıp, سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَأْنِي[1] diyebilmiş; kimileri, Hakk'ın envâr-ı vücudu ile her şeyin muzmahil olup gitmesini, sadece hâl ve zevk mizanlarıyla değerlendirerek Cenâb-ı Hakk'a karşı edeb ve saygıyla asla telif edemeyeceğimiz "Ene'l-Hak" türünden sözlerde bulunabilmiş; kimileri, hâl ve zevkini ifadenin yanında temkin ve saygının da sesi-soluğu kabul edeceğimiz:

مَكَانَمْ لَا مَكَانْ بَاشَدْ نِشَانَمْ بِي نِشَانْ بَاشَدْ

نَه تَنْ بَاشَدْ نَه جَانْ بَاشَدْ كِه مَنْ أَزْ جَانْ جَانَانَمْ

دُو دِيدَه چُونْ پِيرُونْ كَرْدَمْ دُو عَالَمْرَا يَكِي دِيدَمْ

یَکِي دَانَمْ، یَکِي گُويَمْ، یَکِي جُويَمْ، یَکِي خَوانَمْ

"Mekânım lâmekân, nişanım da bînişan oldu; zira ben Cânân iklimindeyim; iki gözümü de kaldırıp attım, iki âlemi bir görmeye başladım. Artık sadece Bir'i biliyor, Bir'i söylüyor, Bir'i arıyor ve (her şeyde) Bir'i okuyorum." (Mevlâna) gibi sözlerle nefes alıp vermiş; kimileri, cezbin büyüsü, huzurun haşmeti, belki de tecellînin dehşetiyle: "Bana Hak'tan nida geldi, gel ey âşık ki, mahremsin / Bura mahrem makamıdır, seni ehl-i vefa gördüm / Mekânım lâmekân oldu, bu cismim cümle cân oldu / Nazar-ı Hak ayân oldu; özüm mest-i likâ gördüm." (Nesimî) misillü beyanlarıyla sermest-i câm-ı aşk bir tavır sergilemiş; kimileri de:

"Varım ol Dost'a verdim hânümanım kalmadı

Cümlesinden el yudum pes du cihanım kalmadı;

Çünkü hubbullah erişti çekti beni kendine

Açtı gönlüm gözünü artık humarım kalmadı."

(Ahmedî)

diyerek daha müteyakkızâne bir üslûpla "fenâ fillâh" ve "bekâ billâh"a işaretlerde bulunmuş ve şuuraltı donanımına göre ayrı bir hâl sergilemiştir...

Cüneyd-i Bağdadî Hazretleri ve emsâli asfiyâ, seyahatlerini her zaman mişkât-i nübüvvetin ziyası altında gerçekleştirdiklerinden temkinle oturup kalkmış, huşûyla soluk alıp vermiş, hudûyla gözlerini açıp kapamış ve nâehillerin fitneye düşmesine sebebiyet vermemişlerdir. Şiblî ve aynı mizacı paylaşan Hak dostları, meşrep ve tabiatlarının gereği ihsaslarını açıklamış, ağyâra sır, belki de koz vermiş; ama hürmet ve saygıda da asla kusur etmemişlerdir. Hallac, Sühreverdî ve İbnü'l-Fârıd çizgisindeki kalb erleri ise aşk u iştiyaklarında samimî, cezb u incizaba mazhariyetleriyle seviyeli olsalar da, sürekli sekr ve istiğraklarından ötürü temkinli davranamamış, başkaları için fitne olabilecek sözler söylemiş ve kendileri öyle düşünmeseler de laubalilere mesnet teşkil etmişlerdir. Peygamber yolunun hakikî mirasçılarına gelince, onlar, her zaman temkin yörüngeli yürümüş, ledünnî müşâhede ve iç ihsaslarını Sünnet mizanlarıyla test etmiş; Kur'ân mantığına ters gibi görünen bütün

keşfiyatlarını şer'-i şerif esaslarına göre yorumlayıp ortaya koymuş ve ellerinden geldiğince düz yığınları iltibasa düşürmemeye fevkalâde gayret göstermişlerdir. Bunlar Hakk'a yakın durmaya önem verdikleri kadar Zât-ı Ulûhiyet'le münasebetlerinde de olabildiğine saygılı olmaya çalışmış ve hep edeb, hürmet, huşû içinde bulunmuşlardır. Tamamen bir kalb ameli olan huşû ve haşyet, zamanla onların düşünce, söz ve tavırlarına da aksederek, Hak karşısında da halk karşısında da onları numune-i imtisal birer temkin ve temsil kahramanı hâline getirmiştir.

Onların kalbleri, Cenâb-ı Hakk'ın azamet, celâl ve ceberûtu ile kendilerinin acz ü fakr, ihtiyaç ve küçüklüklerinin müşterek mülâhazaya alınması sayesinde hep saygı ve tazimle atmaktadır; hâl ve beyanları da bu telakkiye tam bir tercüman gibidir. Onlar yolun başında da sonunda da her zaman edebli davranmış, saygıyla oturup-kalkmış, haşyet soluklamış; meleklerle atbaşı hâle geldiklerinde bile her zaman mahviyet ve tevazu mırıldanmışlardır.. evet, bu yolun yolcuları umumî mânâda hep böyle düşünmüş ve böyle davranmışlardır; ama yine de, kendi aralarında mârifet ufukları itibarıyla bir hayli farklılıklar söz konusudur: Bunlar arasında Allah'ı hatırladıkça kendine çeki düzen verip haşyetle iki büklüm olanlar bulunduğu gibi; her tavır ve davranışında O'nun tarafından görülüyor olma mülâhazasıyla temkin ve teyakkuz soluklayanlar ve ömrünü derin bir ihsan şuuruyla hep O'nu görüyormuşçasına tir tir titreyerek geçirenler de vardır.

Hangi seviyede olursa olsun, huşû ve hudû sâlikin her hâlinde, seyr u sülûk-i ruhanî yolunun her menzilinde ve yakînin her mertebesinde olmazsa olmaz temel düşünce ve temel tavır olmalıdır. Şunu da hemen arz etmeliyim ki, hâşi' olmak hâşi' görünmekten farklıdır ve bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. Allah'ın, kullarından her zaman istediği, derin bir mahviyet ve acz ü iftikarla kendilerini nefy ve O'nu isbat azm u cehdidir. Yoksa, kalbinde olandan daha fazla saygılı görünmek ve bir kısım huşû tavırları sergilemek düpedüz riya ve O'na karşı da hürmetsizliktir. Eğer huşû Hakk'a kul olmanın gereği ise –ki öyledir– o, hakikate yürüme konusunda yolcunun kolu-kanadı, serası-zırhı, emniyet kemeri ve "urvetü'l-vüskâ"sıdır. Böyle bir kol ve kanatla Hakk'a yürüyen, başını seraya sokup o zırhı ilâhî hıfz u inayetin vesilesi olarak iyi kullanan, o kemeri hep yanında bulunduran ve o sağlam kulp ve halkaya sımsıkı sarılan –biiznillâh– her zaman yürür, ama kat'iyen kaymalar yaşamaz; temkinli davranır ve Hak yolunda Hakk'a saygısızlıkta bulunmaz.. gidip vuslat ve üns billâh ufkuna ulaştığında da hep, tabiatının önemli bir derinliği hâline getirdiği

bu şuuraltı müktesebâtın tesir alanı içinde kalır. Zira, o bilmiştir bilmesi lâzım gelen şeyi, bildiği gibi hakikat ilminin mârifet kahramanları. Zaten إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاُ "Allah saygısını tam olarak ancak O'nu tam bilenler duyar." [2] fehvâsınca, Allah'a karşı gerekli hürmet ve tazimi de ancak O'nu sıfât-ı sübhaniyesi ve esmâ-i hüsnâsıyla tanımaya muvaffak olmuş ihsan ufkunda seyahat edenler bilebilir.. tabiî bilmeleri de herkesin kendi mârifet ufku seviyesine ve yakîn mertebesine göre farklı farklıdır.

Evet, kulun, Allah hakkında bilgi ve mârifeti ne nispette ise, tazim, temkin ve edebi de o seviyede olur. Âlimlerin en âlimi, âriflerin en ârifi: إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلّٰهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ "Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en fazla saygılı olanınız benim."[3] beyanlarıyla bu hususu hatırlatıyor olmalıdırlar..! Aslında bunun böyle olduğunu yukarıdaki âyetin fezlekesinde görmek mümkündür. Bu âyetin sonunda, إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ "Allah hem Azîz'dir hem de Gafûr'dur."[4] ferman edilerek, sadece Gafûr olmanın bazı mizaçlarda mutlak emniyet, nazlanma, hatta gururlanma gibi düşünce ve tavırlara sebebiyet verme ihtimaline binaen, "Gafûr" olmanın yanında yegâne galip, her şeyin hakkından gelebilen kudret-i kâhire sahibi, mağlup olma ihtimali bulunmayan ve hâkimiyet tahtının biricik sultanı demek olan "Azîz" ism-i şerifinin zikredilmesi, tergîble beraber terhîb, havfla beraber recâ gibi insan ruhunda haşyet, saygı ve tazim duygularını harekete geçirmek içindir. Ne seviyede olursa olsun, bence, hak yolcusunun yapması gerekli olan da işte budur. Kur'ân, وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ "Gaybda dahi Hazreti Rahmân'a derin bir saygı besler."[5] buyurur ki, henüz O'nun huzuruna varıp perdesiz, hâilsiz müşâhede ile şereflendirilmeden önce bile hep Hakk'ın celâl ve azametini mülâhazaya alır, ürperir ve kat'iyen "Nasıl olsa O bir Rahmân." deyip kendini salmaz; O'nu Gafûr u Rahîm olarak düşündüğü aynı anda "Ben Gafûr u Rahîmim ama azabım da can yakıcıdır."[6] beyanıyla irkilir ve hemen her zaman hudû ve huşû duygusuyla soluklanır.

Böyle bir duygu henüz yolun başlangıcında bulunanlar için bir emniyet atkısı olduğu gibi, otağını vuslat ufkuna kurmuş üns billâh kahramanları için de laubalilik ve değişik türden şathiyyâta karşı güçlü bir tenbih ve sinyal dinamosudur. Mübtedîler, ancak bu duygu eşliğinde en tehlikeli yolları hiçbir şeye takılmadan, en az zahmetle katedebilir. Müntehîler de ulaştıkları zirvede konumlarının ve mazhariyetlerinin hakkını eda ederek vuslatı firkate, ünsü de yeni bir vahşete çevirme durumuna düşmekten kurtulurlar.

Kim olursa olsun, bir kimse, ruhuna hudû ve huşû hissini duyurabildiği ölçüde ne başkalarının kasâvetli korkularıyla sarsılır ne de herhangi bir endişe ile şuna-buna serfurû etme zorunda kalır. Zaten Cenâb-ı Hak da, evvelen ve bizzat Kendisini sevmemizi emrettiği gibi, korku hissimizi de Zât'ına karşı havf u haşyete çevirmemizi istemektedir. فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ "Onlardan korkmayın, sadece Benden korkun."[7] ferman-ı sübhanîsi bu konuda gayet açık ve nettir.

Lücce sahibi, kendi üslûbuyla bu hususa farklı bir ses katma sadedinde:

بَاشْ دَرْدِينْ أَزْ تَرْس زِقَهْرِ حَقْ كِه يَا

كَرْدَه مُحْكَمْ دَرْ زَمِينْ عَرْعَرْ زِبِيمِ صَرْصَرَاسْتْ

"Eğer Cenâb-ı Hakk'ın kahrından korkuyorsan dinde sâbitkadem ol, ağaçlar şiddetli rüzgârların korkusuyla köklerini bulundukları yerde daha bir sağlamlaştırırlar." der ki, bu da oldukça latîftir.

Kimileri hiçbir şey bilmez ve yürüdüğü yolun kendini nereye götürdüğünün farkında da değildir; yer-içer, yan gelir kulağı üzerine yatar; sonra da yaşadığı çizgide bir ölüm çukuruna –bu onun kanaatine göre bir üslûp– yuvarlanır gider.

Kimileri ilmi de, ameli de, akıbeti de buğulu bir cam arkasından temâşâ ediyor gibi sisli-dumanlı görür; mebde ve müntehâ hakkında ne mârifeti vardır ne de havf u haşyeti; mevsimi gelince o da, düşe-kalka hayatına benzer şekilde, sürüklenir yıkık-dökük inanç ve ameliyle kendine göre acıklı âkıbetine.

Kimileri ilm ü amelle yürür kendi sonuna doğru; mârifetle oturur-kalkar. Yer yer muhabbetle soluklandığı olur; ama hudû ve huşû bilemediğinden, amelini de ihlâs-ı etemmle bezeyemediğinden akı-karayı birbirine karıştırır ve çok defa kazanma kuşağında haybetler yaşayarak göçer gider bu dünyadan.

Kimileri tam tekmildir ilim, mârifet ve muhabbet adına. İhlâsla yürür yürüdüğü yolda; ne var ki, bunların da bazılarının, havf u haşyet, hudû ve huşû donanımları yeterli olmadığından bir kısım mazhariyetlerle başları dönebilir; bir şekilde durdukları yerin hakkını verip konumlarını korusalar da söz ve tavırlarından dökülen laubalilik, şathiyyât ve kulluk keyfiyetine münâfî değişik iddialar gibi ubûdiyetin esası olan mahviyet, tevazu ve hacâletle telifi imkânsız beyanlarda bulunarak gayri ciddî ruhlara malzeme ürettikleri de bir gerçektir.

Bu itibarla bütün mü'minler, hususiyle de Hakk'a adanmış ruhlar her durumda ve her kademede mehâfet ve mehâbet mülâhazalarını kontrol etmeli, huşû ve hudû adına şuuraltı müktesebâtlarını gözden geçirmelidirler ki, laubaliliğe düşmesinler ve kazanç yolunu hüsranlarla karartmasınlar.. Mizanü'l-İrfan sahibi sade bir üslûpla bu konuda çok hoş şeyler söyler:

"Korku öğret nefsine ey sâlikâ

Ol korkuyla gele nefsine bükâ;

Öyle korkmalı ki Hudâ'dan nefs-i dûn,

Havf-ı Hak'tan ola dem be dem zebûn.

Lâubali olmasın nefs-i denî

Sevk eder serbestliğe her dem seni.

Ehl-i iman lâubali söylemez

Terk-i teklife cesaret eylemez.

Havf-ı Hakk'a ol mülâzim dâimâ,

Kalbde olsun her an irfan rûnümâ."

Aslında hudû u huşû ve bu duyguların insan ruhunda hâsıl ettiği mehâfet ve mehâbet hissi herkes için fevkalâde önemli; hakikî imanın en ehemmiyetli semeresi ve ilâhî teveccühlerle insana lütfedilen yakînin de en kıymettar neticesidir. Böyle bir semereyi derebilen ve bu neticeleri elde eden bir hakikat eri artık her şeye mâlik sayılır; zira o, her şeyin zimamı elinde bulunan Zât'a sıdkıyla teveccüh ettiğinden O'nun bütün ihsanlarına da namzet demektir. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) kudsî hadis diye rivayet edilen hoş bir sözle şunları ifade buyururlar:

"Cenâb-ı Hak kuluna: 'Sen gönlünün huşûunu ve gözünün yaşını Bana armağan et, sonra hâcetin ne ise onu Benden iste ki, Ben de icabet edeyim; zira Ben yakınım ve her duada bulunana icâbet ederim.' ferman etmektedir."

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ بِهِ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَنَعُوذَ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَنَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَاٰجِلِهِ

وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَاٰجِلِهِ

وَنَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ

وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ اٰمِينَ.

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

ɔû Tâlib el-Mekkî, Kûtü'l-kulûb 2/144; el-Gazzâlî, el-Maksadü'l-esnâ 1/154.

.tır sûresi, 35/28.

ıhârî, nikâh 1; İbn Hibbân, es-Sahîh 2/20; et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr 9/25.

.tır sûresi, 35/28.

âsîn sûresi, 36/11.

icr sûresi, 15/49-50.

l-i İmrân sûresi, 3/175.

Sır Ufku ve Ötesi

Bu konuda söz söylemeye hâlimin de, dilimin de müsait olmadığının farkındayım. Kalem ve kelimelerim de bana bunu söylüyor. Susmak ve bir şey yazmamak gönlümde bir ızdırap, haddimi aşan bir mevzuda söz söylemek ise tam bir cüret.. kendi kendime ne "sükût" diyebildim ne de yazıp çizdiklerimin ruhumda hâsıl ettiği endişelerden sıyrılabildim. Her zaman acz ü fakrımı Hakk'ın inayetine bir çağrı saydım, cüretimi de kalbi diline hâkim, dili sırrına tercüman, sırrı hafî ufkuna açık, hafîsi de ahfâ kenziyle irtibatlı erbab-ı gayret ve hamiyeti harekete geçirme sinyali sayarak "Bismillâh", "minallah", "ilallah" dedim ve Hakk'ın ekstra lütfunu dileyerek yürüdüm.

Kim nasıl anlarsa anlasın, ne böyle gâmız bir konunun ne de bunun daha berisindeki çok basit meselelerin eri ve ehli olmadığımı her zaman söylemişimdir, yine de söylüyorum.

Ben baştan beri bu yazı silsilesine esas teşkil eden mevzuların anlatılması gerektiğine inandım; bazen içten bir iştiyakla, bazen de ürpererek kalemimle beraber ağladım, o döktüğü mürekkeple nefes alıp verdi, ben de gözyaşlarımla soluklandım. Kalbimi Yaratan bilir; sırrıma muttali olan da sadece O'dur; O'dur hafî ve ahfâ hakikatlerinin ne demek olduğunu bilen, dilediklerine bildiren ve okuyup işittiklerini söyleyenleri de inayetiyle görüp gözeten!..

Gizli şey demek olan sır –daha önce geçmişti[1]– sofiyece, kalbe bağlı vedîa-i rabbâniye bir latîfedir; bedende ruh ne ise kalbde de sır odur. Gizli-kapaklı ve saklı mânâlarına gelen "hafî" sırra göre daha ötelere nâzır kalbin engin bir buudu ve hakikatleri temâşâya ayrı bir rasathane; en gizli ve daha da kapalı, hatta düşünülemeyen, ihata edilemeyen anlamındaki "ahfâ" ise öteler ötesine açık bir mevhibeler penceresidir.

Bazı hak dostlarına göre ruh, Cenâb-ı Hak'la bir alâka ve muhabbet unsuru, kalb, bir mârifet mahzeni, sır O'nun inayetiyle bir müşâhede sistemi, hafî ise esrar-ı ulûhiyet atlası, ahfâ da "kenz-i mahfî"nin esrarlı bir anahtarı kabul edilmiştir. Ne var ki, ilâhî inayet olmayınca bunların hakikatine muttali olmak da mümkün değildir. Bir zatın ifade ettiği gibi, "Her mü'min potansiyel olarak sırrı, hafîsi ve ahfâsıyla sıfât, Zât, esrar-ı ulûhiyet ve kenz-i mahfîye açıktır ama, Hak tecellî etmeyince beşerî iradenin bu güçleri harekete geçirmesi de imkânsızdır." İnsanlar, O'nun gördürmesiyle görseler, duyurmasıyla duysalar, hissettirmesiyle hissetseler de, kendi kendilerine bu hususlardan hiçbirini elde

etmeleri söz konusu değildir; dolayısıyla da onlar ne sıfât ne şuûn ne de Zât hakkında ciddî hiçbir şey söyleyemezler. Cenâb-ı Hak ise, onları da, onların ruhlarını da, kalblerini de, sırlarını da, hafîlerini de, ahfâlarını da, cüziyyât ve külliyât adına her şeyi bildiği gibi bilir. Ne var ki, bazı bildiklerini başkalarına da bildirir, bazılarını da nezd-i ulûhiyetinde isti'sâr buyurur. O'nun olmuş-olacak her şeyi bildiğinde ümmet ittifak etmiştir; nasıl olmasın ki, Kur'ân: فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ "Allah onların kalblerindekini bildi/bilir."[2], إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."[3], وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ "Ben sizin açığa vurduklarınızı da, ketmettiklerinizi de çok iyi bilirim."[4], وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ "Biliniz ki Allah sizin derûnunuzda olan her şeyi bilir." [5], أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ "Münafıklar hâlâ anlamıyorlar mı ki, Allah onların kendi aralarındaki fısıldayışlarını da sırlarını da bilir, Allah bütün bilinmezleri bilen Allâmü'l-Guyûb'dur." [6]... gibi yüzlerce âyetiyle O'nun, âfâkın derinliklerinde ve derûnun daha derûnunda olan her şeyi bildiğini âvâz âvâz ilan etmektedir. O'nun bildirmesi olmazsa, insanlar, sırlar ötesi bir yana kendilerini bile doğru dürüst bilemezler.

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri, ister âfâk ister enfüs her şeyi O'nun hususî tevcih ve inayeti sayesinde doğru okuyabilmiş ve doğru yorumlayabilmiştir. O'nun tenvir ve irşadlarına karşı alâkasız kaldığı dönemlerde de hep bocalayıp durmuş ve tereddütten tereddüde sürüklenmiştir. Hele Zât, sıfât ve esmâ mevzuunda bir kelime bile söyleyememiş, ağzını açıp bir şeyler mırıldandığında da hep hezeyan mırıldanmıştır.

Cenâb-ı Hak, her zaman Zât, sıfât ve esmâsını, hususî donanımla şereflendirdiği "Mustafeyne'l-Ahyâr"[7] diyeceğimiz seçkin kulları vasıtasıyla bizlere bildirmiş; bizler de onların talimleri çerçevelerine sadık kalarak bu müteâl konuları anlamaya çalışmış ve bu sayede tereddüt ve teşettütlere düşmeden kurtulmuşuzdur. Aksine, enbiyâ, evliyâ ve asfiyâ gibi insanların irşad ve tenbihlerine kulak tıkadığımız zamanlarda da ne hakikati kavrayabilmiş ne de daha ötesi ile alâkalı konular arasında muvazeneyi koruyabilmişizdir. Zaten, Hakk'ı ancak yine O'nun Kendisi bilir; başkalarının bildikleri ise O'nun bildirdiği kadarıyladır. Bu mânâyı teyiden bir hadis-i şeriflerinde Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ben Rabbimi yine Rabbimle bildim."[8] buyururlar ki, künh-ü Bârî'nin nâkabil-i idrak olmasını ifade etmenin yanında en sağlam bilgi kaynağının ne olduğunu göstermesi açısından olabildiğine

önemli ve bu konuda gerçek söz sahibini gösterme adına da fevkalâde mânidardır.

Sadede dönecek olursak, sır –daha önce de işaret edildiği gibi– hakikat ve ötesini temâşâ ve mütalâa adına bir ilk rasat noktası ki, derecesine göre her mü'min, kalbinin bu derinliğinden halka ve Hakk'a ait esrarı, yine O'nun tevfikiyle ve O'nun vaz'ettiği emare, işaret ve delâilin çehresinde okur, değerlendirir ve irfan ufku ölçüsünde ancak yorumlayabilir.

Hafî, vücud ve adem âlemlerine mahrûtî bakabilen bir ufk-u tarassud, seçkinler için özel teveccühlere bir âhize, esrar-ı ulûhiyet ve ilmî vücudlara nâzır kalbin hususî bir derinliği ve Zât-ı Ehad u Samed'in insana müstesna bir vedîasıdır.

Ahfâ ise, Cenâb-ı Hakk'ın ibâd-ı mükerremine fevkalâdeden inayeti olarak, kenz-i mahfîye açık kalbin en önemli buudu ve bir latîfe-i rahmâniyedir.

Sır erbabı, kendi ufuklarına akıp gelen vâridâtı, hafî seçkinleri kendi kemalât arşiyelerine sunulan mevhibeleri, ahfâ kahramanları da kendi atmosferlerine boşalan ilham sağanaklarını alır, değerlendirir, açılmasına mezun bulunduklarını ehil olanlara açar, diğerlerini ise bir namus hassasiyetiyle korur; korur da kat'iyen nâehillere sır vermezler. Enbiyâ ve evliyâ-i muhakkikînin durumu işte budur. Ve onlar Hak muradının gözü sürmeli, sözleri Furkan tercümanlarıdırlar. İsm-i Zâhir'in ahkâmını ism-i Bâtın'ın esrarına karıştıranlara gelince, bunlar da her ne kadar birer kurbet kahramanı iseler de, hakâiki yorumlamada müşâhede ve mükâşefelerine itimat edip, duyup hissettikleri, zevk edip anladıklarıyla yetinerek muhassala-i müşâhedelerini Sünnet mizanlarıyla teste tâbi tutmadıklarından/tutamadıklarından iltibasa girmiş, iltibaslara sebebiyet vermiş, dahası ifşasına mezun olmadıkları esrar-ı ilâhiyeyi –sehv u sekirlerinden dolayı– fâş ederek baş yarmış, göz çıkarmış; dolayısıyla da bazen ser verme mecburiyetinde kalmış, bazen şiddetli tedip görmüş, bazen de mâşerî vicdanda mahkûmiyete dûçâr olmuşlardır.

Bazen Cenâb-ı Hak, esmâ, sıfât ve Zâtına ait esrarı ifşa ve hafî olanı da izhar buyurmuştur ama, yine de azamet ve izzetinin muktezası olarak bunları dahi belli sebeplere bağlamış ve perdeli olarak sunmuştur. Bu itibarla, Hak kapısının sadık bendelerine düşen, her müşâhede ve mükâşefelerini izhar etmemek, edip kaba yığınları fitneye sürüklememektir. Sükûtta selâmet vardır; ilâhî esrarı ketmetmekte de Hakk'a saygı. Bir müntehî ve vâsıl için an olur

bütün esmâ ve sıfât, şuâ-ı Zât ile münhasif olur ki, bu ufuk bir mânâda كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ "O'nun Zât'ı hariç her şey hâliktir."[9] ufkudur. Burada her şey gibi kulun emaneten sahip bulunduğu vücud-u kevnîsi de inhisafa uğrar ve görünmez olur; olur da bu fenâ atlasını bir baştan bir başa vücud-u Bâkî'nin ziyası sarar ki, işte böyle bir durumda orada sadece Zâtî tecellîlerin cilveleri duyulur ve buna şahsî zevk ve hâl bakımından, Hakk'ın hafîyi izhar etmesi denegelmiştir.

Hafî ufkuna ait mezâhir, benlikten tecerrüde bağlanmıştır. Bu itibarla da mecazî varlıktan vazgeçememiş mübtedîler, asla vücud-u hakikînin tecellîleriyle cilvesâz olamazlar. Kendini kendine malik görenler de hafî ufkuna ulaşamadıkları gibi esrar-ı rubûbiyeti temâşâ zirvesine de yetişemezler ve hele "kenz-i mahfî"nin râyihasını bile kat'iyen duyamazlar. Kenz-i mahfî esrarı ahfâ ufkuna nâzırdır. Burası sırlar ötesi sır âlemi ve asaleten Hz. Akrabu'l-Mukarrabîn'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), bittebaiye de o kapının diğer bendelerine has bir ufuktur. Sırrı zevk etmeyen ve hafînin kâsesinden bir şeyler yudumlamayan, bu şahikaya da asla ulaşamaz.

Daha doğrusu, lafza takılı kalanlar mânâyı bulamadıkları gibi, sürekli "mânâ" deyip duranlar da asla özle tanışamaz ve kat'iyen hakikate ulaşamazlar, farzımuhal hakikate ulaşsalar da, hiçbir zaman Hakikatü'l-Hakaik'i duyamazlar.

Hakikatü'l-Hakaik her şeyin biricik mercii, esası ve mesnedidir. O'nu duyup zevk edenler her şeyi de kavramış olurlar; O'nu bulamayanlarsa hep yol yorgunluğu yaşar ve ömürlerini bâd-i hevâ geçirirler. Kenz-i mahfî, kenz-i sırr-ı vahdet ve gayb-ı mutlakın diğer bir unvanıdır ki, onu ne düz insanlar ne de kalb ve sır erbabı, dahası hafînin hasları dahi kavrayamazlar... Her şey o müteâl ufukta başlar ve dal budak salarak gelir bize ulaşır. Her şeyin gidip kendisine dayandığı bir esas olması itibarıyla o ufuk bir mebde, semere-i kâinat olan insana da bir müntehâ ve neticedir. –Buna bir tecellî-i nüzûl da diyebiliriz.– Ruhî ve kalbî sistemler harekete geçirilerek, bizim ufkumuzdan öteler ötesine seyahatte ise, bulunduğumuz basamak bir mebde, ahfâ da bir müntehâdır ki, buna da urûc demek mümkündür.

Ehlullah arasında: "Anne karnı âlem-i ilme bakar." sözü oldukça yaygındır. Bunu, ilmî vücudların belli taayyünlerle vücud-u hâricîye çıkıp, vücud-u Bârî'ye ayna olmaları şeklinde yorumlayabiliriz; şöyle ki, evvelâ her şey zaman ve mekân üstü kenz-i mahfîde meknuzdur. İlmî vücudlar âleminde ilk

tecellî, her şeyin belli taayyünlerle zuhuru şeklinde belirir; sonra ruhanî mevcudiyetle şereflendirilir; daha sonra latîf ve kesif cismaniyet urbasıyla pâyelendirilir ki işte bunlar kabaca, varoluşun önemli üç basamağıdır. Yukarıdan aşağıya böyle bir nüzûl-u lütfî söz konusu olduğu gibi, aşağıdan yukarıya da, ruh kalb veya kalb ruh; kalb sır, sır hafî, hafî ahfâ gibi seyr-i ruhanî şeklinde bir terakkî –urûc da diyebiliriz– bahis mevzuudur.

Ahfâ ufku daha çok Muhammedî meşrep olanlara mahsus müstesnâ bir kuşaktır. Bu meşrepte olmayanların o zirveye ulaşmaları zor, hatta imkânsızdır. Onlar ulaşsalar ulaşsalar sırra veya hafîye ulaşabilirler; oraya kadardır onların yolculuğu ve orasıdır onların arş-ı kemalâtları. Aynı zamanda bu basamaklardan her biri de bir peygamberin seyr-i ruhanî çizgisi ve onun mahiyet-i nefsü'l-emriyesinin izdüşümü keyfiyetindedir. Bu ufukta seyahat edenler veya temâşâ mazhariyeti yaşayanlar o ibâd-ı mükerreme ait bazı hususiyetlerin de mümessili gibidirler ki, bu sırrı kavrayamayan bazı nâdân müntesiplerin aslı fer'e, metbûu tâbie karıştırarak bir kısım iddialarda bulunmaları bile söz konusu olmuştur. Oysaki nerede güneş, nerede kamerdeki nur ve kabarcıklardaki güneşçikler!..

Tasavvuf erbabınca, bu kademelerin aslî ve metbû temsilcileri sırasıyla, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa (aleyhimüsselâm) gibi enbiyâ-i izâmdır. Yine onlarca ahfâ ufkunun biricik Sultanı da Hâtem-i Divan-ı Nübüvvet'tir (aleyhi ekmelüttehâyâ). Enbiyâ-i izâmda mebde'den müntehâya terakki, ânî ve def'î bir cezb-i ilâhî iledir. Diğerlerinde –bazen onlarda da bilasale olmasa da cezb u incizab söz konusu olabilir– bittebaiyedir. Mü'minler, seyr u sülûk-i ruhanî disiplinleriyle, ruhtan kalbe, kalbden sırra, sırdan hafîye, hafîden ahfâya, her mertebede farklı bir temâşâ ile mârifet yudumlaya yudumlaya yürür; yer yer ruhanî zevklerin en engin ve en nefisleriyle banyo yapa yapa serinler; ef'âlin esrarıyla ayrı bir sermestî yaşar, esmâ ufkunda daha değişik tecellîler müşâhede eder; sıfât-ı sübhanî atmosferinde üst üste sürprizlerle karşılaşır, esrar-ı ulûhiyetle tamamen değişir ve farklılaşır, neticede gider kendi arş-ı kemalâtına ulaşır...

Âlem-i emir yoluyla gerçekleştirilen bu kemalât bir mânâda, âlem-i halkla elde edilecek mevhibe ve pâyelere de bir mukaddime mahiyetindedir. Bunlardan birincisi vilâyet yolu, ikincisi de nübüvvet helezonu kabul edilegelmiştir. Aslında böyle bir mütalâadan vilâyetin nübüvvete hâdim ve basamak olduğunu da anlamak mümkündür: Veli sürekli bulmak, bulduğunda derinleşmek için yürür veya yükselir; nebi ise bulduğuyla başkalarını da

buluşturmak için âlem-i emir ve âlem-i halkın birleşik noktasında durur, kesretten vahdete yollar vurur ve maddeden ruh dantelaları meydana getirir ki, büyük ölçüde onun davası, âlem-i emrin bütün hususiyetlerini ihtiva etse de tamamen âlem-i halka münhasırdır. Âlem-i emirden iman esasları mahfuz, İslâm'ın emir ve yasakları, Cennet nimetleri, Cehennem azabı, rü'yet sürurу, yakınlarla münasebet lezzeti gibi hususların bütünü, enbiyânın temel mesajlarının özüdür ve hepsi de âlem-i halkla alâkalı konulardır.

Ef'âl-i mükellefîn, umum mesâlih ve mefâsid, âlem-i halka ait esaslardır ve bunların bütünü de peygamberlik ufkunun semereleri ve serâlarıdırlar. Vilâyet yolunun zâdı, zahîresi sayılan evrâd ü ezkâr, muhasebe ve tefekkür ise usûl sayılan meselelere destek mahiyetindedir. Birincilerde kusur eden, ikincilerin feyzinden de mahrum kalır; öncekileri tam tekmil yerine getirenler ise, sonrakilerde bazı kusurları olsa da, kanaatimce bu kusurlar kalıcı olmazlar/olamazlar. Farzlarla hâsıl olan kurb-u nübüvvet asıl, nevâfille ulaşılan kurb-u vilâyet tâbidir; aslın sağlam kavrandığı yerde çok defa fer' de ona tâbi olur…

اَللّٰهُمَّ أَحْيِنَا بِالْفَرَائِضِ وَمَتِّعْنَا بِهَا وَزَيِّنَّا بِالنَّوَافِلِ وَقَرِّبْنَا إِلَيْكَ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ وَرَثَةِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ.

z.: M.F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri 2/70.

tih sûresi, 48/18.

ıkara sûresi, 2/30.

ıkara sûresi, 2/33.

ıkara sûresi, 2/235.

evbe sûresi, 9/78.

z.: Sâd sûresi, 38/47.

z.: Aliyyülkârî, Mirkâtü'l-mefâtîh 5/200; el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr 6/181.

asas sûresi, 28/88.

Hak, Hakikat ve Ötesi

Lügat itibarıyla doğru, gerçek, sabit mânâlarına gelen hak kelimesi, söz ve akidede vâkıa mutabık demektir ki karşılığı bâtıldır. Ayrıca, görülüp işitildiğinde hemen anlaşılır olana da hak denir. Mutlak zikredildiğinde وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ "Onlar (o gün) gerçekten Allah'ın Hakk-ı Mübîn olduğunu bilirler."[1] mazmununca onunla Zât-ı Hak anlaşılagelmiştir. Aslında ehlullah da "hak" sözcüğüyle her zaman Zât-ı Hakk'ı kastetmişlerdir.

Aynı kökten gelen hakikat ise, bir şeyin aslı, esası, sarîhi, müntehâsı ve mecaz olmayanı demektir; sofiye ıstılahında, seyr u sülûk-i ruhanîde hak yolcuları için dört mertebe ve dört dereceden biridir ki, bunlar da şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet gibi mertebelerden ibarettir.

Şeriat, din gerçeğinin herkes tarafından anlaşılan, yaşanan, umumun mükellef bulunduğu esasların bütünü; tarikat, bir kısım özel yol ve sistemlerle şeriatın kalb ve ruh derinliklerini duyup zevketme yöntemi; hakikat, esrar-ı esmâ ve hafâyâ-i sıfât-ı sübhaniyeyi belli cehd ü gayretlerle keşf ve müşâhede mazhariyeti; mârifet, şuûn-u zâtiye ve esrar-ı ulûhiyet... gibi nâkabil-i idrak hususları farklı mertebelerde duyma, bilme, talep etme donanımı, zâdı, zahîresi ve mevhibesidir.

Ayrı bir tevcihe göre, mârifet, icmalî ilim ve "iman-ı billâh"a bahşedilen özel bir hediye ve behiyye, tarikat bu ufka ulaşmada bir yol ve yöntem, şeriat ve hakikatse ulaşılması icap eden bir hedef ve gayedir. Gerçi bir kul için biricik gaye Allah'ın rızasıdır ama, O'nun rızasına giden yol da şeriat ve hakikatten geçmektedir.. ve bunlar bir hakikatin iki ayrı derinliği mesabesindedir:

Şeriat, sırr-ı ubûdiyete sadık kalmak ve emre itaat esprisine bağlı yaşamak; hakikat, Hakk'ın rubûbiyetini gönül rızasıyla karşılamak ve oturup kalkıp رَضِينَا بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak da Hz. Muhammed'den (aleyhissalâtü vesselâm) razı olduk."[2] ahd ü peymânında bulunmaktan ibarettir. Hakikat ufkuna bağlanmayan şer'î nizam çok defa semeresiz, şeriata mukayyet olmayan hakikat de neticesizdir.

Diğer bir yaklaşımla, şeriat, Cenâb-ı Hakk'ın ibâdına bir teklifler mecmuası;

hakikat ise, onda esrar-ı ulûhiyetin görülüp okunmasıdır. Ebû Ali Dakkak Hazretleri'nin de ifade ettikleri gibi إِيَّاكَ نَعْبُدُ "Biz yalnız Sana ibadet ederiz." [3] hudud-u şeriata riayeti ve إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "(Her hususta) yardımı da sadece Senden isteriz." [4] ise ufk-u hakikate işareti tazammun etmektedir. Hâsılı:

"İç içedir şeriat ve hakikat,

Bu ufka ileten yoldur tarikat;

Yollarda yolcuya azık mârifet,

Ötesi sadakat, ihlâs ve gayret.."

(Livâî)

Bir diğer yaklaşımla şeriat, iman-ı kâmil, amel-i salih; hakikat ise, bi'l-mukabele bu iman ve aksiyon erlerinin Cenâb-ı Hak tarafından görülüp gözetilmeleri, onların da küllî bir şuurla buna karşılık vermeleridir. İman ve amel olmadan ilâhî riayet ve kilâet beklentisi bir kuruntu, O'nun teveccühüne güven olmadan şer'-i şerifin ağır tekâlifine katlanmaksa çok zordur. Bazıları, "Hakikatsiz şeriatı ikame pek güç, şeriatsız hakikat de imkânsızdır." deyip çıkmışlardır işin içinden.

Farklı bir ifade ile şeriat, ferdî, ailevî, içtimaî bütün sorumlulukların hâlis bir niyetle yerine getirilmesi; hakikat ise, her şeyi ve herkesi yaratan, yarattıklarını varlığın herhangi bir basamağıyla şereflendiren; hidayet ve dalâleti elinde tutan; istediğini aziz istediğini zelil kılan; dilediğine muvaffakiyet lütfedip dilediğini hizlâna uğratan; kimilerini hâkimiyetle pâyelendirip kimilerine mahkûmiyet takdir eden; hayır-şer, iman-küfür, zarar-nef', başarı-hüsran her şeyi o geniş kader ve kaza planıyla ortaya koyan مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ "Olmasını dilediği hemen olur, olmamasını dilediği de olmaz."[5] hakikatinin biricik Sahibi'ni görüyor gibi davranmak ve her zaman görülüyor olma mülâhazasıyla oturup kalkmaktan ibaret görülmüştür.

Şöyle bir tevcih de söz konusu: Şeriat, peygamberân-ı izâm efendilerimiz tarafından tâlim ve teklif buyrulan esasların bütünü; hakikat ise, bu tekâlif ve talimâtı mükâşefe ve müşâhede yoluyla da duyup zevketme mazhariyetidir. Bu

itibarladır ki bir kısım muhakkikler, ubûdiyetin şeriat buuduna, evâmir ve nevâhîye riayet mülâhazasıyla bakmış, onun hakikat derinliğini de yakîn, şuhûd, zevk ve keşf mevhibeleriyle değerlendirmişlerdir.

Hakaik, hakikatin cem'idir ve erbabınca dört mertebe içinde mütalâa edilegelmiştir. Birincisi, Zât-ı Mukaddes'e râci hakaiktir ki, bu türlü hakâikin tâlibi bir hak yolcusu, düşünce ve beyanlarında Sahib-i şeriatın vaz'ettiği ölçülere sadık kalmalı, mârifet ve zevk ufku itibarıyla en erişilmez zirvelerde pervaz ederken dahi şahsî yorum ve tefsirlerden uzak durmalıdır.

İkincisi, sıfât-ı sübhaniyeye râci hakaiktir ki, böyle bir ufka nâzır bir sâlik, Hazret-i Esmâ'nın ifade ettiği mâlûmiyet ve sıfât-ı kudsiyenin belirlediği çerçeveye bağlı kalarak, daha ötesine ve ötenin de ötesine ait mârifet hususunu herhangi bir beklentiye girmeden O'nun özel teveccühlerine bırakmalıdır.

Üçüncüsü, ef'âl-i ilâhiyeye ait hakaiktir ki, âfâk ve enfüste ilâhî isim ve sıfatların tasarruf alanı sayılan bu imkân âleminde her şeyi Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmek ve O'na bağlamak şartıyla, tefekkür ve tedebbür adına gidilebildiği yere kadar gidilmeli, hatta mümkünse varlık ve eşya her gün birkaç kez hallaç edilmelidir.

Dördüncüsü, mef'ûlâta râci hakaiktir ki, âlem-i kevn ü fesadda bütün kemmiyetlerin, keyfiyetlerin cereyan meydanı; cisimlerin, cevherlerin terkip ve tahlil mahalli; ittisal, infisal, çözülme ve dağılmaların da gerçekleştiği alan işte bu hakaik alanıdır ki böyle bir alanda fikrî seyahat basar ve basîret beraberliğinde sürdürülebilirse, insan ilim ve mârifete ulaşır; aksine fiil ve infiallere basîretle bakılmaz ve esbab dairesi de aşılamazsa natüralizme düşme kaçınılmaz olur. Evet, doğru bakıp doğru okuyanlar için, Hoca Tahsin'in ifadesiyle:

"Kitab-ı âlemin yaprakları, envâ-ı nâma'dûd,

Hurûf ile kelimâtı dahi efrâd-ı nâmahdûd;

Yazılmış destgâh-ı levh-i mahfuz-u hakikatte,

Mücessem lafz-ı mânidardır âlemde her mevcud."

olsa da, bakış zaviyesini yakalayamamışlar için yanlış görme, yanlış

okuma ve yanlış yorumlama her zaman ihtimal dahilindedir.

Hakikatü'l-Hakaik, bütün hakikatleri câmi olan ehadiyet mertebesini (bazılarına göre vahidiyet mertebesi) ifadede kullanılan bir tabirdir ki, bazıları buna "Hazretü'l-cem", "Hazretü'l-vücud" ve "Gaybu'l-guyûb" da demişlerdir. Bu yüce hakikati "min haysü hüve" müteayyin görmek ve izafî hakikatler gibi düşünmek ya da tasavvur etmek caiz değildir. Hakk'ın Zât'ı için bîperde zuhur söz konusu olmadığı gibi, Hakikatü'l-Hakaik'ten de min haysü hüve –min haysü ente değil– söz edilemez. Bu babtaki mâlûmiyet ve muayyeniyet esmâ ve sıfât-ı sübhaniye itibarıyladır.. evet, Cenâb-ı Hak bütün ıtlâkattan münezzeh ve müberradır; zira her ıtlak aynı zamanda bir takyîd ve tahdîd demektir; bu türlü kayıtlar ise bize ait avârızdandır. Hakk'ı, Hak makamında, halkı da halk zemininde görmek dinî bir esastır. Bunun aksine bir mütalâa ise apaçık bir halt ve karıştırmadır. Kullara düşen vazife, Hakk'a karşı tam bir teveccüh içinde bulunarak şer'-i şerif rehberliğinde ve mârifet azığıyla her zaman O ihata edilmeze yürüme ve kendi uzaklıklarını aşma gayreti içinde olmaktır. Konuyla alâkalı bir Hak dostu şunları söyler:

"Âlem-i kesretten ey sâlik firar eyle yürü,

Ferd ü Vâhid bârgâhında karar eyle yürü;

Rûy-i vahdet görmek istersen bu kesretten eğer,

Saf kıl mir'ât-ı kalbin, tâbdâr eyle yürü;

Kimi Kâbe, kimi Arş'ı etmede dâim tavaf

Sen harîm-i kurb-u Hakk'ı ihtiyar eyle yürü;

Bu sülûk erbâbının yoktur nihayet seyrine,

Kande ersen mâverâsına güzâr eyle yürü."

(İsmail Hakkı)

Nâmütenâhîye seferde seyr u seyahatin sonu yoktur; bir ömür boyu duyup sezmeler, hem burada hem de ötede farklı derinliklerde sürüp gidecektir. Böyle bir seyahate kilitlenmiş sâlik, vuslata erip maiyyetle şereflendirildikten sonra dahî, zaviye farklılığıyla müşâhededen müşâhedeye koşacak, ihtimal her gün

bilmem kaç defa temâşâ zevkiyle kendinden geçecektir...

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرِّضَى بَعْدَ الْقَضَا وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلَى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَّاءَ مُضِرَّةٍ وَلَا فِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ.

وَصَلِّ يَا رَبِّ وَسَلِّمْ عَلَى الْفَاتِحِ لِلنُّبُوَّةِ وَخَاتَمِهَا وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ.

ûr sûresi, 24/25.

ıhârî, ilim 29, daavât 35, fiten 15, i'tisam 3; Müslim, sıyâm 197, fezâil 136, 137.

.tiha sûresi, 1/5.

.tiha sûresi, 1/5.

ɔû Dâvûd, sünnet 6, edeb 101; en-Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ 6/6.

Allah ve Ulûhiyet Hakikati

Lafz-ı Celâl ve İsm-i Âzam da denen "Allah" kelime-i mübarekesi, kendini bize "Esmâ-i Hüsnâ"sıyla bildiren ve sıfât-ı sübhaniyesiyle zihin, mantık ve muhâkemelerimize bir çerçeve vaz'eden, bütün esmânın Müsemmâ-i Akdesi ve bütün evsâf-ı kemaliyenin Mevsûf-u Münezzehi, ulûhiyet tahtının biricik mâliki ve rubûbiyet arşının sahib-i bîmisali Zât-ı Ecell ü A'lâ'nın adıdır. Seyyid Şerif'in de ifade ettiği gibi, "Allah" lafz-ı mübareği "min haysü hüve" Zât-ı İlâhiyenin ism-i hâssıdır ve usûlüddin ulemâsınca o bir ism-i Zât'tır. Aynı zamanda "İsm-i Celâl" ve "İsm-i Âzam" diye de bilinen bu mübarek kelime hususî mânâda "İsm-i Âzam" olarak da zikredilmektedir.

Zât-ı Ulûhiyet'e ait bütün isimler birer esmâ-i sıfât, "Allah" lafzı ise bir ism-i Zât'tır ve bütün ilâhî isimleri ya bililtizam veya bittazammun ihtiva etmektedir. Şöyle ki, bir insan, "Lâ ilâhe ille'l-Kuddûs.. ille'r-Rahîm.. ille'l-Azîz... ilâ âhir." gibi cümlelerle imanını ilan etse, bu cümleler esmâ-i hüsnâsıyla mâlum, sıfât-ı sübhaniyesiyle mâruf ve muhât o Zât'ı tam ifade edemediğinden maksat hâsıl olmaz. Zira böyle diyen biri, farkına varsın varmasın, daire-i ulûhiyet ve rubûbiyeti "Kuddûs", "Rahîm" ve "Azîz" isimlerinin tecellî alanlarına inhisar ettirerek muhîti muhât hâline getirmiş ve bir mânâda daire-i ulûhiyeti tahdit etmiş olur.

Allah ism-i şerifinin müfâdı bulunan Zât-ı Ecell ü A'lâ, insan, kâinat ve eşya hakikatinin biricik mesnedi, biricik mebdei, yegâne illeti, varlığı kendinden bir Vacibü'l-Vücud'dur. Âfâkî ve enfüsî bütün mütalâalar bunun böyle olduğunu gösterir. Kâinatta hiçbir varlık, hiçbir nesne yoktur ki, onda "Allah" ism-i celîlinin Müsemmâ-i Akdes'ine pek çok işaret ve emareler bulunmasın. "Allah ism-i şerifi, hem teker teker her varlığın çehresinde hem de bütün kâinatın simasında mahkûktur." dense yeridir. Ne var ki bu hakikat, insanın maddî ve mânevî simasında her nesnede olduğundan daha net ve daha okunaklıdır. Zira Hz. Ali'nin de ifade buyurdukları gibi, insan küçük bir cisim değil, o bütün âlemlerin özünü ihtiva eden bir nüsha-i kübrâdır ve kâinatların Hakk'ı ilanına denk bir şehadetin de bülendâvâz şahididir.[1] O, her hâliyle Hazreti Mübdi'i gösterir; her şeyiyle O'na dayandığını haykırır; zâhir ve bâtınıyla hep O'nu ilan eder.

Bu itibarla, ister insan ister kâinat, varlığın Zât-ı Hakk'a dayandırılmaması tamamen gayr-i mâkul, bedâhet-i hisse aykırı ve ilimler hesabına da bir

tali'sizliktir; evet Zât-ı Hakk'a dayandırılmayan varlık mesnetsiz, O'nunla irtibatlandırılmayan ilimler bir mânâda evham ve hayâlât, O'nun mârifetine ulaştırmayan tetkikler, tahliller neticesiz birer meşgale ve insan vicdanında, dolaylı yoldan dahi olsa, O'na karşı alâka ve muhabbet uyarmayan müzakereler, muhavereler de faydasız güft ü gûdur.

Aslında, bütün varlık ve eşya binlerce dillerle bize hep O'nu anlatmakta, insan vicdanı kendine has o ledünnî duyuş, seziş ve yönelişleriyle her zaman O'nu hatırlatmaktadır: Biz ne zaman maddî ihsas ve mânevî ihtisaslarımızla şu meşher-i âleme, şu varlık kitabına ve enfüsî derinliklerimize yönelsek, hep O'ndan bir şeyler dinler ve her hâlimizde O'nunla kâim olduğumuzu duyarız. Allah, yarattığı her şeyle kendini ifade eden ve bin bir dille vicdanlara varlığını duyuran, böylece zamandan, mekândan münezzeh olduğu hâlde her yerde hâzır ve nâzır bulunduğunu hatırlatan bir Mâlum-u Müteâl ve bir Mevcud-u Bîmisal'dir. Zâhir-bâtın bütün âlemler, O'nun ulûhiyet ve rubûbiyetini haykırmakta ve mâbudiyetinin Zât'ından geldiğini ifade etmektedir.. evet Allah, Allah olduğu için "Mâbud-u bi'l-hak" ve "Maksud-u bi'l-istihkak"tır. Bu itibarla da, hamd ü senâ, tekbir u tâzim, takdis ü tesbih gibi her hâliyle kulluk bizim boynumuzun borcu, O'nun da hakkıdır.

İnsanların kendi elleriyle yapıp taptıkları mâbudlara gelince, onlar kat'iyen öyle değillerdir ve olamazlar da; hiçbir sun'înin o şeyin hakikîsi yerine kâim olamadığı gibi... İnsanoğlu dünden bugüne, "Ay, güneş, yıldızlar, denizler, ırmaklar…" dedi, bir sürü sun'î ve sahte mâbud arkasından koştu durdu; yüzlerce-binlerce fâni, zâil ve âciz yaratığa perestiş etti. Arkalarından koşup onlara arz-ı ubûdiyet ettiğinde kendi ruhuna, kendi mahiyetine saygısızlıkta bulundu; Mâbud-u Mutlak'ı bulup O'na yöneldiğinde de pesbayağı bir varlık olmaktan kurtuldu ve Allah'ın kendine lütfettiği değerler çerçevesinde kendi oldu.

Evet, Allah'tan gayrı tapılan ve perestiş edilen hiçbir şeyin varlığı kendinden olmadığı için, onların gelmesiyle gitmesi bir olmuş; bir sapkın düşüncenin hayal ürünü olarak ortaya çıkmış, bir selim mantık ve muhâkeme ile de yerle bir edilmiştir/edilmişlerdir. Bir bir gelen bâtıl telakkiler bir bir yıkılmış, gelenler geldikleri gibi gidip mahkûm-u nisyan olmuş ve söz her zaman gelip gitme arızalarından münezzeh ve müberrâ olan Zât-ı Akdes'e kalmıştır. Bu bâtıl ilâhlardan bazıları muvakkaten çoğunluğun efkârına hükmedip onu kirletseler de, vicdanların tabiî zenginliği ve derinliği sayılan mârifet-i Sâni ruhu ve Mâbud-u Hakikî telakkisi bütün o evhâm ve hayâlât

mahsulü şeyleri kapı dışarı etmiş, sonra da o esmâ-i hüsnâ ve evsâf-ı âliye sahibi Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya bir kere daha açılmıştır; açılmıştır, zira O'ndan başka vicdana destek olacak bir güç kaynağı ve onu iğna edecek bir servet menbaı yoktur. Bu büyük ihtiyacı karşılayamayan mâbud görünümündeki hiçbir nesne ubûdiyete lâyık değildir ve mâbud da olamaz; esmâ-i hüsnânın Müsemmâ-i Akdes'i ve evsâf-ı sübhaniyenin Mevsuf-u Mukaddesi'ne has mâbudiyet şöyle dursun, onun mâdûnu denecek şekilde çok gerilerde bir mutavassıt ve şefaatçi olmaları bile kat'iyen söz konusu değildir.

Ne ulûhiyet ne de rubûbiyet asla şerik kabul etmez; "Mâbud-u bi'l-hak" bir tanedir; bizim müşâhede ettiğimiz değişik şe'n, hâl ve keyfiyyât ise, o Müsemmâ-i Akdes'in muhtelif isim ve sıfatlarının farklı tecellîlerinin televvününden ibarettir. Hakikat-i Hak, her türlü keyfiyet ve kemmiyet ifade eden hususlardan müberrâ olduğu gibi cevher ve araz da değildir; cismaniyete ait avârız ve nekâisten de münezzehtir. İbrahim Hakkı Hazretleri, akaid-i hakka-i islâmiyeyi nazmen ifade ettiği manzumesinde bu hususu ne hoş seslendirir:

"Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde,

Ve suretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.

Şerîki yok, berîdir doğmadan doğurmadan ancak,

Ehaddir, küfvü yok, 'İhlâs' içinde zikreder Allah.

Ne cism u ne arazdır, ne mütehayyiz ne cevherdir

Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.

Tebeddülden, tagayyürden, dahi elvân u eşkâlden,

Muhakkak ol müberrâdır budur selbî sıfâtullah.

Ne göklerde ne yerlerde, ne sağ u sol ne ön ardda,

Cihetlerden münezzehtir ki hiç olmaz mekânullah."

Evet o, ne bir cisim ne cevherdir, ne tecezzi ve inkısamı söz konusu olan bir küll ve küllî ne bunlara ait bir cüz ve cüz'î ne de yarattıklarını hatırlatan bir

şekil, suret ve mahiyettedir; O, bütün bunların hepsinden berî öyle bir Evvel ü Âhir ve bir Zâhir u Bâtın'dır ki, zuhurunda bâtınlardan daha bâtın, istitârında da zâhirlerden daha zâhirdir. İş ve icraatında bizzat temas ve mübâşeret söz konusu olmadığı gibi makasıd-ı sübhaniyesini ifade buyururken de âzâ ve cevârihten münezzehtir.

Biz O'nu, Rahmân, Rahîm, Ehad, Samed, Ferd, Hayy, Kayyûm, Kadîm, Kâdir, Âlim, Semî', Basîr, Azîz, Cebbar, Cemîl, Celîl, Kebîr, Cevâd, Raûf, Mütekebbir, İlâh, Seyyid, Mâlik, Rab, Hakîm, Mütekellim, Hâlık, Rezzak... gibi yüzlerce isimleriyle; hayat, ilim, sem', basar, irade, kudret, izz, hikmet, kibriyâ, ceberût, kıdem, bekâ, kelâm, meşîet ve emsali onlarca sıfatlarıyla tanımaya çalışırız. Bütün bunlarla beraber yine de, O'nu tam bildiğimizi, bileceğimizi iddia edemeyiz; edemeyiz de مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ "Ey Mâruf, Seni hakkıyla bilemedik."[2] sözleriyle nefes alır verir ve اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ "O'nu idrak edememe idraktir."[3] mülâhazasına sığınırız. Allah, idrak edilemez, zira O, ihata edilemeyecek ölçüde her şeyi muhîttir. Bu itibarla da, O'nun tam ihata edileceğini iddia etmek, muhîtin muhît olduğu aynı anda muhât olabileceğini düşünme demektir ki, bu da açıkça bir tenakuzdur. Kaldı ki, O'nu bilmede bizim ışık kaynaklarımız sayılan bütün müştakk isimler de ne teker teker ne de hepsi birden hakikat-i Hakk'ın künh-ü ehadiyetine ulaştırmada yeterli değil, aksine kâsırdırlar. Mantıklar, muhâkemeler, esmâ-i hüsnânın gölgesinde ancak yine O'nun dileyip murad ettiği kadar Zât-ı Sübhanî hakkında bilgi ve mârifet sahibi olabilirler.. evet, O'nun hakkında bizim bildiğimiz ve bileceğimiz her şey işte bundan ibarettir. Alman şair-i şehîri ne hoş söyler:

"O'nun hakkında ne söylersek söyleyelim, künh-ü Bârî nâkabil-i idraktir. İnsanın Zât-ı Hak'la alâkalı ancak müphem bir ihtisası ve tahminî bir fikri olabilir. Evet biz hem kendi ruhumuzda hem de tabiatta Allah'ın varlığını hep sezip duruyoruz; öyleyse, O'nun künhünü bilip bilmememiz ne ifade eder ki..! Aslında biz Allah'ı yüzlerce isim ve bîpâyan sıfatlarla yâd etsek de yine de ifadelerimiz hakikatin pek çok dûnunda kalacaktır. Mademki, ulûhiyet dediğimiz Vücud-u Âzam yalnız insanda değil, büyük-küçük âlemin bütün şuûnunda ve tabiatın zengin ve mukayyet sinesinde değişik tecellîlerle kendini ifade etmektedir. Böyle bir Zât hakkında tavsîf-i beşer ne ölçüde yeterli olabilir ki..." der ve O'na karşı saygılı, kendimiz adına da temkinli olmayı yeğleriz.

Böyle bir mülâhazadan ötürü olmalıdır ki, hem kibâr-ı mütekellimîn hem de

pek çok sofî, O'nu ıtlakındaki derinlik ve ihatasındaki enginlik itibarıyla "Hû" zamiriyle anmayı bir mânâda tercih etmiş ve mülâhazalarını onun kuşatıcılığına bağlamışlardır. Evet, "Hû" Zât-ı Hakk'ı, bütün celâlî tecellîleri, umum cemalî celevâtı, topyekün esmâ-i hüsnâsı ve bilcümle sıfât-ı sübhaniyesiyle ifade edecek genişlikte sırlı bir kelimedir. Onun bu ihata ve vüs'atinden dolayı olmalıdır ki, mercii mülâhazaya alınması şartıyla, bu zamiri İsm-i Âzam addedenler de olmuştur. Herhâlde ona makam-ı tevhidi tam ifadede İsm-i Âzam demek daha uygun olur.

***

Zât-ı Ulûhiyet'e, ehadiyeti itibarıyla bakılınca, esmâ ve sıfâttan kat-ı alâka ile ondan Zât-ı Baht kastedilir. Vahidiyet açısından nazar edildiğinde ise, esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniye de duyulur, sezilir. Burada vicdanın, O'nu bütün âsârı, ef'âli, esmâsı ve sıfatlarıyla da mülâhazaya aldığı olur ki, bu da daire-i rubûbiyetin duyulup sezilmesi demektir.

Hakikî hakaik-i vücud mertebesine daire-i ulûhiyet denmesi, Zât-ı Baht itibarıyla Cenâb-ı Vacibü'l-Vücud'u ifade etmesi açısındandır ki, Allah ism-i âzamı da işte bu mertebenin ism-i hâssıdır. Bu mânâda ulûhiyet, âsârı itibarıyla meşhûd, ahkâmı açısından da bilinen fakat ihata edilemeyen, müteâl bir hakikatin unvanıdır. Bizim ulûhiyetle alâkalı bilip idrak ettiklerimiz sadece onun bazı vasıflarından ibarettir. Bu kadarı da, o daire hakkında mârifet-i tâmme adına yeterli değildir. Zira bizim bilemediğimiz ona dair daha nice evsâf-ı âliye vardır ki, "Tam kavradım, ihata ettim." diyebilmek için kendi hususiyetleriyle bütün o sıfatların da bilinmesi zarurîdir. Onu da insanların bilmesi mümkün değildir.

Bir diğer zaviyeden ulûhiyet, tecellî vüs'ati itibarıyla, her hak sahibine mukadder hakkını verme hususiyetiyle daire-i ehadiyet ve vahidiyete ait tecellî alanlarının ahkâmını da câmi'dir. Küllî-cüz'î bütün ihsanlar, lütuflar o daireden akıp geldikleri gibi o lütuflara karşılık ubûdiyetler, şükranlar da o daireye müteveccihtir.

Ayrıca, ehadiyet ve vahidiyetin Hazreti Zât'a bakan şöyle bir yanı da vardır: Ehadiyet, meclâsı itibarıyla ezeliyet-i Zâtiyeyi ifade eden كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ "Ezelde Allah vardı ve beraberinde hiçbir şey yoktu."[4] sözleriyle seslendirilegelmiş; vahidiyet ise daha ziyade lâyezâliyete bakan كُلُّ شَيْءٍ

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ “O’nun Zât’ı müstesna her şey hâliktir; hüküm O’nundur ve hepiniz O’na döndürüleceksiniz.”[5] ferman-ı ilâhîsi çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu mütalâaya göre, ehadiyet mertebesi Zât-ı Baht’a baktığından dolayı esmâ ve sıfât mülâhazalarına da açık olan vahidiyetin önünde kabul edilmiştir. Ulûhiyete gelince O, ehadiyete de vahidiyete de mukaddemdir; zira onda imkân âlemlerinin genişliğinde müteâl bir ihkak-ı hak hususiyeti söz konusudur ki, bütün esmâ-i ilâhiyenin ve sıfât-ı sübhaniyenin zuhur ufku sayılan “Rahmâniyet” mertebesi de onun bir meclâ-ı inkişafı görülmüştür. Bu mertebenin ism-i hâssı, Cenâb-ı Hakk’ın, ehadiyet, vahidiyet, samediyet, kudsiyet, azamet... gibi esmâ-i Zâtiyesi ve hayat, ilim, sem’, basar, kudret, irade... türünden de evsâf-ı nefsiyesinin râci oldukları “Rahmân” ism-i şerifidir.

Cenâb-ı Hakk’ın esmâ-i Zât, evsâf-ı sübhaniye ve icraat-ı hakîmanesini câmi’ mertebeye, me’lûhiyeti iktiza etmesi açısından ulûhiyet, “Rab” gibi bir ism-i sıfata bakıp merbûbiyeti nazara veren bir mertebeye de rubûbiyet dairesi denmiştir. Kur’ân-ı Kerim’in bu her iki mertebe hakkındaki nassları kat’îdir. Onun emrettiği tevhid içinde hem “tevhid-i ulûhiyet” hem de “tevhid-i rubûbiyet” vardır. Meselâ, İhlâs sûre-i celilesi, Cenâb-ı Hakk’ın lâzım-ı Zâtiyesi olan sıfât-ı kemal ile tavsifi ve Zâtına münâfî noksan sıfatlardan da tenzihi ifade etmesi açısından tevhid-i ulûhiyeti takrir eder. Kâfirûn sûresi ise, ibadet ve perestişin ancak ve ancak şerîk ve nazîri bulunmayan Allah’a mahsus olmasını ifade etmesi açısından tevhid-i ubûdiyeti takrir eylemektedir. Fatiha sûresi, değişik âyetleriyle hem “tevhid-i rubûbiyet” hem de “tevhid-i ulûhiyet” ve “ubûdiyeti” takrir buyurur.

Esasen Kur’ân-ı Mübîn bu mülâhazayla tetkike tâbi tutulduğunda, hemen her sûresinde bu iki tür tevhidin takrir edildiği görülür. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hakk’ın esmâ, sıfât ve ef’âlinden bahseden âyetler “tevhid-i ilmî-i haberî”, diğer adıyla “tevhid-i ulûhiyeti”; şerîk ve nazîri olmayan Allah’a ibadete delâlet edenler de “tevhid-i iradî-i talebî”, nam-ı diğerle “tevhid-i rubûbiyeti” gösterirler. Tevhid-i ulûhiyet, Peygamberimiz’in haber verdiği her şeyi tasdik ve iz’an; tevhid-i rubûbiyet, emrolunan şeyleri kemal-i hassasiyetle yerine getirme, nehyolunan şeylerden de uzak durma mânâlarına da hamledilmiştir.

Bütün bunlar o Mevcud-u Müteâl’le alâkalı bir kısım kırıntılardır ve hangi mânâda olursa olsun, O’nu ifade etmek ve hakikat-i Hakk’a tercüman olmak

için kat'iyen yeterli değillerdir. Bugüne kadar binler-milyonlar Zât-ı Hakk'ı beyan ve ilhamlarına dayanarak O'nu tavsif ve tarif etmeye çalışmışlardır –sa'yleri meşkûr olsun–. Defaatle gönül heyecanı, gözyaşı, kalem mürekkebi O'nu anlatmada el ele vermiştir; ama, yine de her şey ötelere ve ötelerin de ötesine emanet edilerek temkin yoluna gidilmiştir. Kim bilir belki de bu hususta:

"Tarife gelir mi hiç Mevlâ

Tarife gitmemektir evlâ."

deyip O'nun hususî takrirleriyle yetinmek daha uygun olacaktır.

Aslında bütün bu bilmelerin, tariflerin, tavsiflerin neticesi Hakk'a kulluk ve O'na karşı duyulacak aşk u alâka ise –ki bunun böyle olduğunda şüphe yok– biz zâhir ve bâtın duygularımızla bu hususa yönelmeli ve onu gerçekleştirmeliyiz. O, ubûdiyet ve aşk u alâka ile kendisine yönelenleri hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratmamış ve kapısına teveccüh edenleri de armağansız bırakmamıştır.

Ubûdiyet bellidir; "Allah sevgisi" dediğimiz hususun da, biri O'nu sevmek, diğeri de O'nun tarafından sevilmek olmak üzere iki mânâsı vardır. Kur'ân-ı Kerim, bu iki hususa temas sadedinde يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ "O onları, onlar da O'nu severler."[6] der, hem Zât-ı Ulûhiyetin hem de kulların seven olduklarını ifadenin yanında sevildiklerini de hatırlatır. Elbette ki böyle bir sevgi bizim kendi aramızda olan aşk u muhabbetten çok farklı bir şeydir. O'nun kullarına sevgisi rıza televvünlü bir teveccüh ve akıbetleri itibarıyla bir taltif; mü'minlerin O'na karşı aşk u iştiyakları ise, bütün güzelliklerin, kemallerin, iltifatların, ihsanların... biricik sahibi olması açısındandır.

Esasen sevmek de aşk da O'nun ayrı bir mevhibesi ve ayrı bir armağanıdır. Bundan dolayıdır ki bir Hak dostu, emsâline tercüman olarak: "Ben Allah'ı bildiğimi, sevdiğimi, hep O'nu talep edip rızasına koştuğumu sanıyordum. Neden sonra, O'nun beni anmasının, sevmesinin, dilemesinin, o mevzudaki benim istek, talep ve yâd edilmemin önünde olduğunu gördüm." der.

Hz. Cüneyd ise bu mülâhazaya şöyle bir ses katar: "Ben Allah'ı yine Allah'la bildim; mâsivânın (Allah'tan gayrı her şey) mahiyetini de O'nunla tanıdım." veya "Resûlünün mesajlarıyla öğrendim." Evet, O, değişik tecellî

dalga boyundaki vahy ü ilhamlarıyla Zât'ını nasıl tavsif etmişse işte öyle bir Mevsuf-u Müteâl ve ne çeşit esmâ ile isimlendirmişse öyle de bir Müsemmâ-i Akdes'tir. Ne Zât'ı diğer zevâta benzer ne de sıfatları başka sıfatlara; O, öyle bir Evvel'dir ki, yoktur daha evveli; öyle bir Âhir'dir ki, duyurur vicdanlara hep lâyezâli...

Hak dostları, O'na ait esrara, âfâk ve enfüs âlemlerindeki tecellî-i ef'âlden tecellî-i esmâya, ondan tecellî-i sıfâta, ondan da tecellî-i Zât'a yürümüş; elde ettikleri mazhariyet ve gördükleri teveccühler sayesinde gaybî seyr ü seyahatlerini minvechin şuhûdla taçlandırmış; yer yer tecellî-i Zât aşk u iştiyakıyla çırpınıp durmuş; yol boyu kâh hâl-i pür-melâllerine âh edip inlemiş, kâh vuslat ve üns esintileriyle şâd ü hürrem olmuş, hep Allah ism-i şerifiyle nefes alıp vermişlerdir. Hakk'a karşı hicap hissiyle, nefislerini sorgulayarak O'nun eşiğine yüz sürüp "hiç" olduklarını haykırarak ve bu yolda ölüp ölüp dirilerek nefes alıp vermişlerdir. Bir mest-i temâşâ bu hususları ne hoş seslendirir:

"Muhabbet âleminde kendi kendimden hicap ettim,

Açıldım cism u cân u kalbime bir bir itap ettim;

Tarîk-i aşkda bünyâd-ı hestîyi türâb ettim,

Nigâra mülk-i cismim kenz-i aşkınçün harap ettim."

Hz. Mevlâna: بَرْ عَاشِقَانْ فَرِيضَه بُوَدْ جُسْتُ وجُويِ دُوسْتْ... matlaıyla Divan-ı Kebir'indeki bir şiirinde aşkullah ve muhabbetullah ile alâkalı şunları söyler:

"Âşıklara, O Dost'u araştırmak farzdır. Onların, coşkun bir sel gibi yüzlerini, başlarını yerlere sürerek, taşlara çarparak Dost'un deresine varıncaya kadar koşmaları gerekir. Aslında, dileyen de O'dur, isteyen de O. Biz, bazen akan bir su gibi Dost'un deresine doğru çağlar gideriz. Bazen durgun su gibi O'nun testisinde hapsolur kalırız. Bazen de ateş üstündeki toprak güveç gibi kaynar dururuz."

O'nu bilenlere sular gibi çağlamak ve gece-gündüz ağlamak düşer; öyle çağlayıp böyle ağlayanlar bir de çevrelerini doğru dürüst okuyabilseler, bugün olmasa da yarın mutlaka O'ndan dolu dolu mârifet ve muhabbet armağanlarıyla

mükâfatlandırılarak var olmanın gerçek gayesini elde etmiş olacaklardır.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ الرِّضَى بَعْدَ الْقَضَا وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلَى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَّاءَ مُضِرَّةٍ وَلَا فِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ.

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

z.: el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr 5/366.

-Münâvî, Feyzu'l-kadîr 2/410; el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî 4/79, 17/202.

z.: el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 4/252; es-Suyûtî, Şerhu Süneni İbn Mâce 1/103.

z.: Buhârî, bed'ü'l-halk 1, tevhid 22; İbn Hibbân, es-Sahîh 14/11.

asas sûresi, 28/88.

âide sûresi, 5/54.

Fizik Ötesi Âlemler

Arş

Lügat itibarıyla, çardak, taht, binanın tavanı veya bir şeyin ufku mânâlarına gelen arş; bütün gökleri ve yerleri kaplayan, bütün burçları kuşatan, maddî-mânevî umum kâinatlarla alâkalı ilâhî emir, irade ve meşîet-i sübhaniyenin ilk tecellî ve zuhur mahalli ulvî bir âlemin unvanıdır. Bu yüce âleme "Arş" dendiği gibi onun tersi sayılan ve altı kabul edilen yere de "ferş" denegelmiştir. "Arş'a çıkılır, ferşe inilir." sözleriyle, bunu daha bir netleştirmiş ve Arş u ferşi iki kutup şeklinde göstermişlerdir; devriyelerden birine arşiye ve diğerine de ferşiye denmesi de bu mülâhazaya bağlıdır.

Arş'ı, kinâî olarak, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azametinin ilk tecellî ufku şeklinde yorumlamanın daha uygun olacağını söylemeden edemeyeceğim; zira böyle bir yaklaşımda Allah'ın hayyiz ve mekân mülâhazalarından münezzehiyeti de ifade edilmiş olmaktadır. "Arş'a istivâ" sözü bir hakikat-i mübhemedir; yoksa, Hakk'ın ne Arş'ta oturması ne de kurulması söz konusudur.

Eski astronomi Arş'a, bütün eflâkı kuşatan, dokuzuncu, en büyük ve muhît felek nazarıyla bakıyordu. Aynı zamanda ona "felek-i âzam" ve "felek-i atlas" da diyordu. Böyle bir yaklaşım o günkü astronomik telakkilere göre doğru sayılabilirdi. Şimdilerde ise, astronomlar farklı şeyler söylüyorlar. Kur'ân-ı Kerim, Sünnet-i Sahiha ve müfessirîn hazerâtının mütalâalarına gelince, bence asıl üzerinde durulması gereken de bu olmalı.

Arş, Âlemlerin Rabbi itibarıyla Cenâb-ı Hakk'ın tekvînî ve teşrîî emirlerinin mahall-i tecellîsi, kudret ve azametinin matla-ı münevveri; fevkânîliği mutlak, esrarı Allah'a emanet sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i fiiliyenin câmi bir aynası ve canlı-cansız bütün varlığın şekillendirildiği –tabir caizse– bir tezgâhıdır. Böyle olunca da gözü madde, cisim ve fizikî varlıklardan başka bir şey görmeyenlerin onu anlaması mümkün değildir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir diğer konu da Arş'a istivâ meselesidir. Eski-yeni pek çok yorumcu bu mevzuda bir hayli farklı düşünceler serdetmiş ve nefes tüketmişlerdir.

Evvelâ, اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ[1] sözünde onun üzerine yükselme, fevkânî bir durum izhar etme... gibi hususlara işaret yanında, hâkimiyetini duyurma, kudret

ve azametini gösterme türünden mânâlar da söz konusu olabilir. Zira Arş, bütün zamanları, mekânları, cihetleri kuşatan bir varlık olması itibarıyla orada bunların hiçbiri yoktur ki, hayyizden ve mütehayyizden de söz edilebilsin.

Sâniyen, Allah madde, cisim, cevher, araz ve mütehayyiz olmadığından, O'nun istivâsında da bizim oturma ve kurulmamıza benzer şeyler söz konusu değildir. Nasıl olur ki O, Kur'ân-ı Kerim'in de ifade buyurduğu gibi, bütün arz ve semavâtı yed-i kudretinde tutmanın yanında insana da şah damarından daha yakın bir kudret-i kâhire ve bir Rahmân u Rahîm'dir.

Sâlisen, bizim gibi âciz kimseler hakkında dahi "Hâkim oldu, tahtına oturdu veya kuruldu." dediğimizde, "Ahkâm ve emirlerini herkese kabul ettirdi, iradesini dört bir yana duyurdu ve saltanatına baş eğdirdi." şeklinde bir şeyler anlarız. Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasında ise bu tür yaklaşımlar O'nun mukaddes ve münezzeh olmasının vacip neticesidir.

Aslında selef-i salihîn ta baştan itibaren, İbrahim Hakkı Hazretleri dilinden ifade edecek olursak, O'nu şöyle tavsif etmişlerdir:

"Ne cism ü ne arazdır ne mütehayyiz ne cevher,

Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.

Tebeddülden, tagayyürden dahî elvân ü eşkâlden,

Muhakkak ol müberrâdır budur selbî sıfâtullah.

....

Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde

Ve sûretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah."

Bu tür yaklaşım ümmetin büyük çoğunluğunun kabul ettiği bir yaklaşımdır ve Ehl-i Sünnet akidesi de bu telakkiye göre örgülenmiştir. İlkler, bu tür konular üzerinde münakaşaya girmemiş; hatta bu kabîl müteşabihatla alâkalı sorulara dahi cevap vermeden kaçınmışlardır. Öyle ki, İmam Malik Hazretleri'ne istivâ ile alâkalı soru soran birine, Hazret bir miktar teemmülden sonra ona dönmüş ve "İstivânın ne olduğu belli, keyfiyetini idrak etmek mümkün değil, onu olduğu gibi kabul vacip, bu tür bir soru da bid'attır."[2] diyerek kestirip atmıştır.

Ne var ki, daha sonraları, Müslümanlar arasında, pek çoğu itibarıyla yabancı menşe'li düşünce akımları zuhur edince, o dönemdeki ulemâ (müteahhirîn) bazılarının "istivâ" sözcüğünden çıkardıkları, tecsim, hayyiz ve mütehayyiz... gibi bâtıl yorumlara karşı bu kelimeyi Kitap ve Sünnet'in ruhuna uygun tevil ederek saf yığınları sapık düşüncelerden sıyanet etmeye çalışmışlardır; çalışmış ve özet olarak şu yorumlar üzerinde durmuşlardır:

1. İstivâ sözcüğü, hâkimiyet ve mülkiyetin tamamiyeti, nizamın da ekmeliyetinden kinaye bir tabirdir. Kur'ân-ı Kerim'de, istivânın geçtiği hemen her yerde böyle bir hâkimiyet ve tedbire vurguda bulunulması da bunu göstermektedir.

2. İstivâ sözüyle tekvînî emirlerin arka planındaki âdât-ı ilâhiye hatırlatılarak eşyanın ilk yaratılışta olduğu şekilde perdesiz, hâilsiz bırakılmadığına, esbap ve ilelin, izzet ve azamete perde yapıldığına telmihte bulunulmuştur.

3. Yine bu kelimeyle, mebde'de bütün eşya O'nun ilim, kudret ve iradesiyle var edildiği gibi, daha sonra da her şeyin Arş'ta mütecellî O'nun hâkimiyet ve kayyûmiyetiyle devam ettiği/edeceği ihtar edilmiştir.

4. Bu kelimenin üzerinde isti'lâ mânâsıyla, Allah hâkimiyetinin, beşerî idare ve tedbirlerle kıyas edilemeyecek ölçüdeki ihatası hatırlatılmıştır.

5. Yine bu kelime ile, bizim fevkalâde bu'dumuz ve O'nun manzar-ı a'lâdan her şeyi ve herkesi gören-bilen ve onlara kendi nefislerinden daha yakın olan kurb-u mutlakı ifade edilmiş gibidir.

Bunlar ve benzeri tevillerle ulemâ-i kirâm, ehl-i İslâm'ı tecsim, hayyiz, mütehayyiz ve ittihad gibi dalâlet mülâhazalarına yuvarlanmaktan sıyanet etmeye çalışmış ve bize fikir istikametimiz adına her zaman başvurabileceğimiz önemli argümanlar hazırlamışlardır. Onların bu samimî sa'y ve gayretlerini şükranla karşılamanın yanında firak-ı dâllenin sapık fikirleri söz konusu olmadığı durumlarda, fakir, bu tür konuların hakikatini Hazreti "Allâmü'l-Guyûb"a havale ederek İmam Malik gibi davranmanın daha uygun olacağını düşünüyorum.

Müfessirîn-i izâmdan bazıları, Kürsî ile Arş'ın aynı şey olduklarını söylemiş ve her ikisinin de evsâf-ı sübhaniye ve hâkimiyet-i ilâhiyenin mahall-i

tecellîsinden başka bir şey olmadıklarını vurgulamışlardır. Ancak pek çok muhakkikînin beyanlarının yanında İbn Kesîr'in "el-Bidâye ve'n-Nihâye"de zikrettiği hadis ve eserler bu iki mahall-i tecellînin birbirinden farklı şeyler olduğunu göstermektedir.[3] Evet, konuyla alâkalı Efendimiz'den şerefsudûr olmuş ehâdîs ve âsâr, Arş'ın Kürsî'den başka olduğunu ve ondan milyon defa büyük bulunduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, Kürsî kâinatlardan ne nisbette büyük gösterilmişse, Arş'ın da Kürsî'den o kadar geniş ve kuşatıcı olduğu ifade buyrulmuştur. Onun bu vüs'atini ortaya koyma sadedinde, arz, sema, Cennet, Cehennem, Sidretü'l-Müntehâ, Beytü'l-Mâmur... gibi bütün ulvî âlemler Arş'ın ihatası altında gösterilmiştir.

Bununla beraber, Arş'ın bu genişlik ve kıymeti, kendine ait vüs'at ve ihtişamında değil de, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve hâkimiyetinin birinci derecede mahall-i tecellîsi olmasında aranmalıdır. Evet, onu bu âlem ve ötelerde kıymetler üstü kıymete ulaştıran bu mahalliyet ve mir'âtiyettir; bu itibarla da onun eşi-benzeri yoktur.

Arş, evsâf-ı kemaliye ve esmâ-i fiiliyenin mahall-i tecellîsi olması açısından izafî bir sınırsızlığı haizdir. Bir mânâda her varlık onda başlar ve onda sona erer.. onda zaman, mekân ve cihet de söz konusu değildir; çünkü onun bütün bunları aşkın bir fevkânîliği vardır.. ve o bu keyfiyetiyle dünyayı da kaplar ukbâyı da.

Biz, bütün bunları tam idrak edemesek de, Kur'ân ve Sünnet-i Sahihanın haber verdiği çerçevede onun mevcudiyet ve fonksiyonlarına inanır; hakikatini kavrayamayacağımız itirafında bulunur ve mahiyet-i nefsü'l-emriyesini Hazreti Allâmü'l-Guyûb'a havale ederiz. Onu düşündüğümüzde sıfât-ı sübhaniyenin ilk meclâsını ve esmâ-i fiiliyenin en nuranî aynasını hatırlar; onun ötelerde ehl-i imanın başına saldığı/salacağı ukbâ gölgeleriyle doyar gibi oluruz.

Arş, Kürsî her şeyin üstünde ve zamanları, mekânları aşan birer mahiyeti haizdirler; ne var ki onların bu hususiyetleri lâzamânî ve lâmekânî olan Ezel ve Ebed Sultanı'ndandır, dolayısıyla da izafîdir.

Her biri bir bilmece gibi görünen bu muğlak ve muamma konuları kavramada akıl zorlansa, ilimler acz itirafında bulunsalar da, her zaman O'na müteveccih "latîfe-i rabbaniye" ne eder eder kendi ufkundan bir kısım hakikatlere ulaşarak itminana vesile olabilecek pek çok şey bulabilir; ifade darlıkları yaşasa da gönlünün dilinden değişik şeyler dinleyebilir.. kavradıklarını hamd ü senâlarla

seslendirir, dahasına arzusunu ortaya koyar, kavrayamadığı hususlar karşısında da اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ[4] der ve kendi arş-ı kemalâtına, ihata serhaddine saygılı kalmasını bilir.

Aslında mü'min, bildiği şeylerin yanında pek çok bilmediklerinin de olabileceğini baştan kabullenen bir insaf insanıdır. O, kalbinin cihanları kuşatacak bir vüs'atte olduğuna inansa da, bu latîfenin en önemli bir derinliğinin de kendi idrak sınırlarını ve boşluklarını bilmekten geçtiğinin farkındadır; sürekli acz ü fakr soluklar ve gözünü asla Allâmü'l-Guyûb'dan ayırmaz.

Arş'la alâkalı, Bediüzzaman Hazretleri'nin de enteresan mülâhazaları vardır; konuya son noktayı koymadan özet olarak ondan da söz etmek istiyorum. Bediüzzaman Hazretleri Arş'la alâkalı şu mütalâayı serdediyor[5]:

Arş, Zâhir-Bâtın, Evvel-Âhir isimlerinin halitasından ibarettir. Halitanın bir buudunu teşkil eden ism-i Zâhir itibarıyla Arş mülk, kâinatsa melekût olur. İsm-i Bâtın açısından Arş melekût, kevn ü mekânlar ise mülk olur. Yani Arş'a ism-i Zâhir itibarıyla bakılsa kendi zarf, kevn mazruf; ism-i Bâtın zaviyesinden nazar edildiğinde de o mazruf, kâinatlar da zarf olur. Keza, ism-i Evvel itibarıyla ona bakıldığında وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ[6] âyetinin ifade ettiği âlemin bidayetini işaretler; ism-i Âhir itibarıyla da سَقْفُ الْجَنَّةِ عَرْشُ الرَّحْمَانِ[7] hadisinin imada bulunduğu nihayete vurguda bulunur. Bu itibarladır ki, Arş'a, bu dört isimden aldığı hisse-i tecellî ile bütün varlık ve kâinatların sağını-solunu, altını-üstünü, içini-dışını kuşatan bir halita nazarıyla bakabiliriz.

Bediüzzaman "Arş-ı Âzam" ve "Arş-ı A'lâ" ile alâkalı bu mülâhazalarının yanında bir de şöyle bir Arş telakkisinden söz eder[8]:

Cenâb-ı Hak, mahlukat-ı arziyeyi rubûbiyeti noktasında bir arş yapmıştır –buna Arş-ı Âzam'ın izdüşümü de denebilir– bu umumî atlasın önemli bir unsuru olan havayı emir ve iradesine bir nevi arş; nur unsurunu ilim ve hikmetine diğer bir arş; suyu ihsan ve rahmetine farklı bir arş; toprağı da hıfz ve ihsanına ayrı bir arş yapmış ve bunlardan üçünü mahlukat-ı arziye üstünde gezdirmektedir. Eğer Kâbe, ötelerden bir şeyin izdüşümü veya aynası, insan ayrı bir şeyin mir'ât-ı mücellâsı, fizik âlemleri de metafizik âlemlerin bağı-bahçesi ve serası ise, dünyamızdaki hava, su, nur ve toprak unsurlarının da ulvî âlemlere ait bir şeyin aynası, ziyası ve izdüşümü olması gayet normaldir.

Sofîlerin Arş hakkındaki mütalâaları biraz farklıdır; onlar, müfessir ve kelâmcıların mülâhazalarını reddetmemekle beraber, ona, “akl-ı küll, nefs-i külliye, âyât-ı tekvîniye” gibi ad ve unvanların yanında وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ[9] âyetinden hareketle “Arşü’l-hayat”, “Arşü’l-meşîet”; bütün zerrat, bütün mürekkebât, arz u sema ve eflâkı ihata etmesi açısından “Arş-ı Rahmânî”; Levh-i Mahfuz hakikatinin bir aynası olması zaviyesinden de “Arş-ı Âzam” deyivermişlerdir. Mü’minin kalbine de arş demişler ise, onu bir “beyt-i Hudâ” gördüklerinden dolayı demişlerdir. Sofîler arasında böyle bir yaklaşım çok yaygındır; İbrahim Hakkı Hazretleri:

“Dil beyt-i Hudâ’dır ânı pak eyle sivâdan,

Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.”

derken, bir başka Hak dostu onunla alâkalı şunları söyler:

“Kalb-i mü’min arş-ı Rahmân’dır

Onu yıkmak vebaldir, tuğyandır.”

* * *

Kürsî

Oturulacak özel yer, taht, kaide mânâlarına gelen ve Arş-ı Âzam’ın altında “mevzi-i kademeyn” konumunda, kâinatı muhit bir âlem-i mânevînin unvanı bulunan Kürsî, müfessirîn-i kirâma göre, Cenâb-ı Hakk’ın hükümlerinin tecellî ve icra alanı olup Arş’ın bir alt tabakası kabul edilmiştir. Arz u semadaki her nesne ve herkes, ecrâm-ı ulviye ve onların kendilerine lâyık sekenesi Kürsî’nin ihata dairesi içindedir. Bu itibarla insan, varlık ve bütün âlemler bu Kürsî’de mütecellî ahkâm ve evâmirle sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ahkâm, her şeye hâkim Kürsî’nin Sahibi’ne ait; emirler O’ndan; görüp gözetme de O’nun şe’n-i rubûbiyetinin muktezasıdır. Bütün harekât ve şuûn O’ndandır ve O, bütün bunlardan haberdardır; usûlünden-fürûundan, küllîsinden-cüz’îsinden, nefîsinden-hasîsinden, gizlisinden-açığından... bilir göklerdekileri ve gökler ötesindekileri, bildiği aynı anda gönüllerde oluşan his ve heyecanları, kafalardaki düşünceleri ve damarlardaki deverânı.. O, var ettiği her şeyi görür-gözetir, evirir-çevirir, değiştirir-başka kalıplara ifrağ eder de, Kur’ân’ın

ifadesiyle, ne yorulur ne de uyuklar; Arş'ı sıfât-ı sübhaniyesine bir taht-ı perdedar yapar, Kürsî'yi de icraat-ı rubûbiyetine bir makarr. Yaratır yarattıklarını, devam ettirir hayatı-memâtı; görür ve gösterir Kürsî'den Hayy u Kayyûm olduğunu...

İlk müfessirlerden günümüzün tefsircilerine kadar İslâm ulemâsı, teferruattaki farklılık mahfuz, Kürsî hakkında şu mütalâalarda bulunmuşlardır:

Kürsî, arzî semanın fevkinde ve fakat Arş'ın altında bütün kâinatı kuşatan, "mevzi-i kademeyn" olarak yâd edilen bir pâyitaht zamanıdır. Onun yapı unsurları, maddî âlemin temel taşlarından farklı; ne atom ne elektron, ne anti-atom ve anti-elektron, hatta ne de iyon, Allah'ın bilebileceği fizikötesi bir mevcut.. o bir cisimdir ama, bildiğimiz cisimlerden değil; bir mahiyet sahibidir fakat, idrak ufkumuzu aşkın bir keyfiyeti haizdir.. cisim, cevher, araz olmadığını da söyleyebiliriz; ancak Zât-ı Ulûhiyet'in selbî sıfatları kabul ettiğimiz bu evsâfı, en aşkın varlıklar için dahi kullanmayı düşünmeyiz/düşünemeyiz ve bunu bu şekliyle itikadî bir konu gibi görürüz.

Kürsî, hem varlığı kuşatan hem de kevn ü mekânlarla müşterek mütalâa edilen, tefsircilerin ifadesiyle, hem muhît hem de muhât –Bediüzzaman'ın Arş mevzuundaki zâhir-bâtın mütalâaları hatırlansın– bir mahiyet-i muallâya sahiptir. O tahtın sahibine gelince, O'nun için ne zaman ne mekân ne de cihet söz konusudur:

"Ne göklerde ne yerlerde,

Ne sağ u sol ne ön ardda,

Cihetlerden münezzehtir

Ki hiç olmaz mekânullah."

(İbrahim Hakkı)

Arş O'nun arşı, Kürsî O'nun kürsîsidir ama O Müteâl Varlık'ın bunlarla münasebeti oturma, kurulma, yerleşme, tahayyüz etme ve ihtiyaç duyma şeklinde değildir. O, bildiğimiz varlık türlerinden değildir. Vücudu hakikî bir vücud ve kendindendir; ulemâ-i İslâm'ın ifadâtıyla, "Vacibü'l-Vücud"dur; zıddı, niddi ve misli yoktur. Kürsî ise bir mânâda O'nun emirlerinin tecellî ve tenfiz mahallidir ve bizim için arka planları kavranamayan nâkabil-i idrak

hakikatlerden bir hakikat ve hayret duygularımızı tetikleyen bir muallâ duraktır. Şimdiye kadar onunla alâkalı pek çok şey ifade edilmiş ise de, bu yorumların hiçbirinin onun mahiyet-i nefsü'l-emriyesini aksettirdiği söylenemez. Söylenenler yanlış değildir ve idlâl ifade etmemektedir. Ama murad-ı ilâhî açısından, o hakikat-i uzmâya "delâlet-i bi'l-mutabaka" ile delâlet ettiği de iddia edilemez.

Kürsî'ye, şu madde âleminde varlığa ait bütün hususiyet ve ahvâlin tecellî ve zuhur mahalli de demişlerdir ki, bilcümle ulvî âlemler ve onların bağrında gerçekleşen oluşumlar, tebeddüller, tagayyürler, teşekküller, televvünler orada mütecellî emir ve ahkâma bağlı bir vetire içinde cereyan etmektedir: Zerreler, kaderî bir programla o Kürsî'den akseden emir ve irade ile döner dururlar; yıldızlar, sistemler orada mütecellî ahkâma göre âhenk içinde varlıklarını sürdürürler; melekler, ruhanîler gözleri orada evâmir-i tekvîniye ve teşrîiyeyi yerine getirirler; hâsılı, mikro âlemden makro âleme varlık oradan sâdır olan emirlerle yürür, orayla irtibat sayesinde âhengini korur ve kendine göz ucuyla baksa da bütün benliğiyle oraya müteveccihen yaşar.

Eski astronomi ve Batlamyus mülâhazaları çerçevesinde Kürsî'yi yorumlayanlar onu sekizinci sema tabakasında "sâbit âlemler ufku", Arş'ı da dokuzuncu semada "felek atlası" şeklinde yorumlamışlardır. Bu onların ilmî ufukları itibarıyla kendi anladıkları.. Nebiler Sultanı'nın beyanına göre Arş da Kürsî de onlara bağlı hakikatler de bizim kıstaslarımız açısından ihata edilecek türden değildir.. ve şu şekilde-bu şekilde onlara birer keyfiyet belirlemek de bizi aşar. İnsanlığın İftihar Tablosu, Kürsî'nin mahiyet-i nefsü'l-emriyesinin azametini ifade sadedinde: "Bütün kâinatlar Kürsî'ye nisbeten çöle atılmış bir halka mesabesindedir."[10] buyurur. Bu bir ihata, muhteva, fonksiyon, meclâ ve mir'âtiyet, tabiî bilâtemekkün ve bilâtahayyüz bir taht-ı rabbanî olması itibarıyladır; bu açıdan da Arş'ın altında ondan daha muallâ ve azametli bir şey yok demektir.

Vâkıa, bazı fuhûl-ü ulemâ Kürsî'yi kendi azameti ve Arş'ı da o baş döndüren ihtişamıyla kabul etmenin yanında birincisini mekânî, ikincisini de zamanî görmüşlerdir. Bu, zaman ve mekânın birer hakikat-i sâbiteye nisbeti mânâsında bir yaklaşımsa kimsenin buna diyeceği bir şey olamaz ve böyle bir yorum Arş u Kürsî'nin zaman ve mekân üstü birer hakikat olmalarına da mâni değildir. Ayrıca böyle bir ifade ile onların zaman ve mekân üstü olmalarındaki izafîlik kastediliyorsa ona da bir şey denemez; zira mutlak zaman ve mekândan münezzehiyet Zât-ı Ulûhiyet'in selbî sıfatlarındandır ve başka bir şeyin O'nunla

o hâsse-i lâzimeyi paylaşması asla söz konusu değildir.

Hâsılı, Kürsî, ilâhî saltanat ve hâkimiyetin bir mahall-i tezahürü, ilm-i muhît-i rabbanînin bir meclâsı, mazhar-ı hâssı ve zihinlerimizde o sonsuz kudret, irade ve ilmi ihsas etmenin kaynağı mânevî ve nuranî bir taht-ı Rahmân u Rahîm'dir.

Yüksek bir nisbeti ifade etme adına Kâbe-i Muazzama'ya "Beytullah" dendiği gibi nisbetlerinin ulviyeti, ihtiva ettikleri mânâların vüs'ati ve fonksiyonlarının enginliğiyle, Arş'a "Arşu'r-Rahmân", Kürsî'ye de "Kürsî-i Rabbânî" denmiştir. Ne denirse densin, maksat, o ulvî nisbetle ulûhiyetin azametini ifade, büyük-küçük kâinatların O'nun taht-ı tasarrufunda bulunduğunu da ifhamdır. Meseleye böyle yaklaşmayıp da gereksiz teferruata girdiğimiz takdirde haddimizi aşmış ve mahiyetlerini tam kavrayamadığımız hakikatlere saygısızlıkta bulunmuş oluruz.

Evet, kâinatları kaplayan bir Kürsî vardır.. ve bu Kürsî tasavvurlar üstü müteâl bir taht-ı Rahmân u Rahîm'dir. Bütün eşya ve şuûn orada tecellî eden ilâhî emir, irade, kudret ve meşîetle varlığa ermekte ve mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Ancak biz kat'iyen o Kürsî'nin hakikatini bilemediğimiz gibi arka planındaki esrar-ı ulûhiyete de akıl erdirmemiz mümkün değildir. Sofîler Kürsî'yi kudret-i ilâhiyenin zuhur ufku, emir ve nehy-i rabbanînin ifâza mahalli ve esmâ-i fiiliyenin de ilk matlaı görmüşlerdir.. görmüş ve acz ü fakr mülâhazasıyla o kudrete yönelmeyi yenilmezliğin sırrı saymış, emr u nehy mevzuundaki duyarlılığı Sahib-i Kürsî'ye vefanın gereği bilmiş ve bütün varlığı da esmâ-i ilâhiyenin tezahürü, mahall-i tecellîsi ve armonisi şeklinde duymuş ve zevk etmişlerdir.

* * *

Sidretü'l-Müntehâ

Sidr, lügat itibarıyla Arabistan kirazı demektir. Ayrıca bu kelime, hayret ve göz kamaştırma mânâlarına da gelmektedir. "Sidretü'l-Müntehâ" ise sınır, serhat ve imkân âleminin hududu gibi görülmektedir. Onu, fânilerin ulaşabilecekleri en son nokta diye yorumlayanlar da olmuştur. Müfessirîn-i kirâm değişik ehâdîs ve âsârı değerlendirerek Sidretü'l-Müntehâ'yı, yedinci semanın üstünde, Arş'a yemînen mücavir, altından müttakilere vaad edilen

Cennet ırmaklarının fışkırdığı bir şecere-i mübareke şeklinde resmederler. Efendimiz (aleyhi ekmelüttehâyâ) onun ihata alanını anlatırken “Gölgesinde bir süvari yetmiş sene at koştursa, yine de o gölgeyi katedemez; onun yaprağı bir milletin bütününü kaplayabilir.”[11] buyururlar ki, bu ifade kesretten kinayedir. Daha büyük rakamlarla ifade ettiğinizde de mübalâğada bulunmuş sayılmazsınız. Zira Sidre, bütün hilkat âleminin âlem-i emir ufkunda bir serhaddi mesabesindedir. Orada imkân âlemi sona erer.. her yana ser çekmiş varlığın dalı, yaprağı, sürgünü gider oraya dayanır.. ruhanîlikte derinleşen rabbanîlerin, melekût-u eşyaya nüfuz edebilen müterakkî gönüllerin nazarları ancak oraya varabilir; nazar-kadem vahdetine ulaşmış kümmelîn gider oranın eşiğine takılır ve orada herkes hayretle soluklanmaya durur. Zira daha ötesi gayb âlemleri alanına girer ki ona da Allah’tan başka kimse muttali değildir.

Kelimenin özündeki diğer mânâ itibarıyla Sidretü’l-Müntehâ, öyle bir hayret ve dehşet ufku, öyle bir kalak ve heyman zirvesidir ki, “Ne mekân vardır anda, ne arz u sema.. ve akl u fikr etmez bu hâli fehm-i hâl.” (Süleyman Çelebi). İnsanlık, var olduğu günden itibaren ne mânâ kahramanları yetiştirmiştir ama, Hz. Şeref-i Nev-i İnsan ve Ferîd-i Kevn ü Zaman olan Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’dan (aleyhi ekmelüttehâyâ) başka kimse o ufka yükselememiş ve kimse o zirveye ulaşamamıştır. Hâlen ve zevken ulaşanlar ise, başları dönmüş ve bakışları bulanmış olarak hayret ve heyman içinde kalakalmışlardır. O idi ki “Gözü kaymadı, asla şaşmadı/şaşırmadı ve haddini aşmadı. Orada Rabbinin en büyük burhanlarını müşâhede etti.”[12] Bu makam Sidretü’l-Müntehâ idi ve Bediüzzaman’ın ifadesiyle bu ufuk, vücub-imkân arası kudsî ufuktu.[13] Bu zirvenin ilk ve son seyyahı, yüzü suyu hürmetine kâinatların var edildiği Hâtem-i Divan-ı Nübüvvet idi.. ve O’nun bu konuda selefi olmadığı gibi halefi de olmayacaktı. Konuyla alâkalı ne hoş söyler Süleyman Çelebi:

“Ermedi evvel gelen bu devlete,

Kimse nail olmadı bu rif’ate.”

Bizim için, ne onun ledünnî derinliklerini ne görüp duyduklarını ne de zevk edip yaşadıklarını tasavvur etmek mümkün değildir. Biz, duyduklarımızı olduğu gibi korur ve asfiyânın yorumları içinde onları anlamaya çalışırız.

Bazı sofîlere göre, Sidretü’l-Müntehâ, Cenâb-ı Hakk’ın, ibâd-ı mükerremîninin zâhir, bâtın, ruh, nefis, akıl, vehim ve mahiyet-i nefsü’l-emriyelerine, sırasıyla, ism-i Zâhir, ism-i Bâtın, ism-i has, sıfat-ı Rab, ism-i

Rahmân, ism-i Hak'la teveccüh ufku ve evsâf-ı sübhaniyesiyle bir tecellî zirvesidir ki, bütün müktesep beşerî bilgiler, mârifetler, ihsaslar, ihtisaslar ne kadar derin ve yüksek de olsa nihayet gider oraya dayanır ve daha ötesine de geçemez. O ufkun ötesine geçildiğinden söz etmeler tamamen konunun hâlî, misalî ve zevkî yanıyla alâkalıdır ve bizim idrak ufkumuzu aşan müteâl konulardandır.

Beyt-i Mâmur

Mâmur ev veya mâbet demek olan Beyt-i Mâmur, semanın üstünde, hadisin ifadesiyle, her gün yetmiş bin meleğin –bu, kesretten kinaye, yetmiş milyon da olabilir– ziyaret veya tavaf ettiği, bir kere tavaf edene bir daha sıranın gelmediği/gelmeyeceği,[14] ibadetle mâmur, göklerde Kâbe'nin aynı ve bir çeşit onun hizasında nuranî bir hazîredir. Aslında Beyt-i Mâmur'un da ve tabir yerinde ise yeryüzünde onun izdüşümü sayılan Beytullah'ın da birer mâmur hazîre olarak yâd edilmeleri, her iki mukaddes evi de, hemen her gün, her saat, her dakika tavaf eden melek, ruhanî ve ins ü cinnin onlara gösterdikleri içten ihtiram ve ziyaretlerinden dolayıdır.

Beyt-i Mâmur, Kur'ân'da üzerine yemin edilen kutsal mekânlardan biridir[15]; arzın göbeği ve beled-i emînin gözbebeği Beytullah da onun arzdaki aksi olarak diğeridir. Biri göktekiler metâfı, diğeri arzdakilere bir mahall-i tavaf.. göklerde "Beyt-i Mâmur" deyip dönenlerin aynı zamanda Kâbe'nin pervaneleri olmadığı söylenemez; arzdaki semavîlerin Beyt-i Mâmur'a tâzimlerini iletmedikleri de iddia edilemez. Nazargâh-ı ilâhî olan bu iki beytin tavafında da tâif ve ziyaretçinin Hakk'a özel bir teveccühü ve teveccühüne iltifat alması söz konusudur. Bu mukaddes mekânlara yolu düşenler Hakk'a misafir olmuş sayılırlar. Böyle bir bahtiyarlığa ermiş olanlar da kendilerini âdeta bir diriliş çağlayanına salmış olurlar; olur ve ebedî hizlân diyeceğimiz küfür ve dalâlet gibi mutlak bir haybetten –inşâallah– kurtuluverirler. Evet, Beyt-i Mâmur'a eren ve imandan kaynaklanan bir cehde bağlı Beytullah'ı gören, dalâlet ölümüyle ölmez ebedâ.

En sağlam kaynaklar Beyt-i Mâmur'un göklerin üstünde olduğunu kaydederler. Sahabeden bazıları ve müfessirîn-i kirâmdan bir kısmı ise onun, Hz. Nuh (alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm) dönemine kadar Kâbe'nin bulunduğu yerde ya da mânevî bir bağla Beytullah'la iltisak içinde bulunduğunu, o devrin insanlarının ona gereken saygıyı göstermemeleri ve tufan hâdisesinin zuhuruyla,

Allah tarafından, semada Kâbe'ye muhâzî bir yere kaldırıldığını söylerler ki gayba ait böyle bir şey karşısında bize, "İşin hakikatini Allah bilir." demekten başka bir şey düşmez.

Seleften bazılarının, Kâbe'yi ayn-ı Beyt-i Mâmur görmeleri bir anlamda kabul edilse de, –Allahu a'lem– bu, izdüşümle aslın birbirine iltibasından kaynaklanmaktadır ve Kur'ân'ın ilk ve ikinci kez indiği yerleri bir görmeye dayanmaktadır.

Çok az bir kesim, Kur'ân-ı Kerim'in "Levh-i Mahfuz"dan dünya semasına indirildiği ilk durağın "Beytü'l-İzzet" olduğunu söylerler ki, burası da ilâhî beyanın haricî vücud nokta-i nazarından ilk tecellî alanı olması itibarıyla metâf-ı kudsiyândan sayıldığından, ikisinin ayniyetine gidilmiş ve Beyt-i Mâmur'a, Beytü'l-İzzet denmiş.

Sofîlerden bazıları, Beyt-i Mâmur'u, "bekâ billâh maallah" kahramanlarının kalbi diye yorumlamış ve Arş u Kürsî'de olduğu gibi izafî olanı ya da izdüşümü hakikî ve aslî gibi mütalâa etmişlerdir. Aslında Sidretü'l-Müntehâ'nın Beyt-i Mâmur'la, Beyt-i Mâmur'un Kâbe ile ve kademe kademe hepsinin mü'min kalbi ile bir alâkası vardır ve bir mânâda kalb hem bir Arş hem bir Sidre hem bir Beyt-i Mâmur hem de Beytullah'tır. Elverir ki o kalb "kalp" olmayıp "kalb" olsun...

اَللّٰهُمَّ يَا مُنَوِّرَ الْقُلُوبِ نَوِّرْ قُلُوبَنَا بِأَنْوَارِ مَعْرِفَتِكَ وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ عَوَارِفِ الْمَعَارِفِ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْعَارِفِينَ وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلِصِينَ الْوَاصِلِينَ.

Arşı üzerine hükümran oldu." (Furkan sûresi, 25/59)

-Beğavî, Meâlimü't-tenzîl 2/165; el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân 7/219-220.

n Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye 1/8-17.

O'nu nâkabil-i idrak kabul etmek şeklindeki acz, tam idraktir." (el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 4/252; es-Suyûtî, Şerhu Süneni İbn Mâce 1/103)

ediüzzaman, Mesnevî-i Nûriye s.95 (Hubâb).

Bundan önce ise Arş'ı su üstünde idi." (Hûd sûresi, 11/7)

z.: ed-Deylemî, el-Müsned 2/338; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît 8/144.

ediüzzaman, Mektubat s.336 (Yirmi Dördüncü Mektup, İkinci Makam, Beşinci İşaret).

Bundan önce ise Arş'ı su üstünde idi." (Hûd sûresi, 11/7)

İbn Hibbân, es-Sahîh 2/77; Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel, es-Sünne 1/247, 304.

el-Bezzâr, el-Müsned 127/10; et-Taberî, Câmiu'l-beyân 15/10, 27/54.

Necm sûresi, 53/17-18.

Bkz.: Bediüzzaman, Sözler s. 617 (Otuz Birinci Söz, İkinci Esas, İkinci Temsil).

Buhârî, bed'ü'l-halk 6, menâkıbü'l-ensâr 42; Müslim, îmân 259, 264.

Bkz.: Tûr sûresi, 52/4.

Levh-i Mahfuz ve Berisi

Levh; yassı, düz, üzerine yazı yazılabilecek bir cisim. "Levh-i Mahfuz"; Allah tarafından üzerine maddî-mânevî, canlı-cansız her şeyin kayıt ve tesbit edildiği mânevî bir levha veya bütün bu hususlara bakan ilm-i ilâhînin bir unvanı kabul edilegelmiştir. Onun için herhangi bir tebeddül, tagayyür söz konusu olmadığından ötürü ona "Levh-i Mahfuz" denmiştir. Bu mânevî âlem, Burûc sûre-i celilesinde de ifade edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'in "Beyt-i Mâmur"dan önce taayyün buyurulduğu levha demektir ki[1]; bu, aynı zamanda bu dünya ve ondaki mevcudatın, ukbâ ve ötesindekilerin de bütün vasıflarıyla içinde bulundukları mânevî bir defter-i muhîttir.

Orada eksik bırakılan hiçbir şey yoktur.[2] O levhada bir bir her şey kayıt altına alınmıştır.[3] O, olmuş, olacak her şeye ait bilginin mündemiç bulunduğu bir kütüktür.[4] O, her varlığın maruz kaldığı, kalacağı bütün hâdiseleri ve sonuçları muhtevi bulunan bir defter-i kebîrdir.[5]

Evet, Levh-i Mahfuz, bildiğimiz, bilemediğimiz, bütün kâinatların, bu kâinatlar içindeki eşya ve hâdiselerin mukayyet bulunduğu ana kitaptır. Fizikî ve metafizikî dünyalarla alâkalı her nesne, haricî vücut açısından ortaya çıkmadan evvel, Levh-i Mahfuz'da bir taayyün görmüş, belirlenmiş ve mevsimi gelince de, oradaki programa uygunluk içinde ortaya çıkmış/konulmuştur. Her varlığın bu şekilde önceden takdir ve tesbit edilip sonra da ona göre infaz edilmesi cebrîliğe açık gibi görülse de hiç de öyle değildir; zira "İlim maluma tâbidir." fehvâsınca, Allah, olacağı da olmuş gibi bildiğinden, insanların "ef'âl-i ihtiyariye"leriyle alâkalı takdirlerini şart-ı âdî planında onların temayül ve tercihlerine bağlamıştır.

Bazı âlimler, Levh-i Mahfuz'u "Kitap", "Kitab-ı Mübîn", "İmam-ı Mübîn", "Kitab-ı Meknûn", "Ümmü'l-Kitap"... gibi unvanlarla da yâd ederler ki, bu tabirlerin hepsi de Kur'ân ve Sünnet-i Sahihadan alınmadır, bunlara kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur. Ancak, bu yaklaşımın Levh-i Mahfuz hakikatini aksettirdiği de söylenemez. Bildiğimiz bir şey varsa şudur ki; o, diğer ulvî âlemler gibi mahiyeti tam ihata edilemeyen ilm-i ilâhînin tecellî alanı diyeceğimiz bir yüce ve nuranî mir'âtın unvanıdır. Levh-i Mahfuz'a, içinde teferruatına kadar her şeyin yazılı bulunduğu künhü nâkabil-i idrak bir âlem diyenler olduğu gibi, onu felekler üstü "Nefs-i Küllî"nin bir unvanı kabul edenler de az değildir. Ne var ki, böyle hassas bir konuda meseleyi Kur'ân ve

sahih Sünnet çizgisi dışına taşıyarak bir kısım fikirler serdetmek de uygun olmasa gerek…

Aslında, her mevzuda olduğu gibi bu konuda da, gaybın lisan-ı belîği olan Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan (aleyhi ekmelüttehâyâ) tavzih edici bir beyana ulaşılacağı ana kadar sükût hem bir esas hem de Allah'a karşı saygı ve edebin ifadesidir. İnsan bu hususlarla alâkalı bildiklerini seslendirirken temkinli olmalı ve "Allahu a'lem" demeyi ihmal etmemeli; bilmediği/bilemeyeceği konularda da ya bir bilene işarette bulunmalı veya "bilmiyorum" deyip işin içinden sıyrılmalıdır...

Ulemâ, Levh-i Mahfuz'un yanında, يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ "Allah dilediğini mahv u isbat eder ve ana kitap (Ümmü'l-Kitap) O'nun nezdindedir."[6] âyetinin delâletiyle, bir de "Levh-i Mahv u İsbat"tan bahsederler ki, burada o hususa temas etmek de yararlı olacaktır:

Evet, Allah, gerek tekvînî emirlerde, gerek teşriî disiplinlerde, "hikmet-i bâliğa"sı[7] gereğince dilediği şeyleri siler, değiştirir, farklı kalıplara ifrağ eder; hem sistemler arasında hem de arz üzerinde bir kısım tebdil ve tağyirlerde bulunur; içtimaî coğrafyada değişiklikler yapar; bazı milletleri yerle bir eder, onların yerlerine başkalarını getirir; istediğini aziz, istediğini zelil kılar; istediğini güldürür, istediğini ağlatır ve o kuvvet-i kâhiresiyle bütün kâinatları, umum yeryüzünü cemalî ve celâlî tecellîleriyle Levh-i Mahv u İsbat'ın mecâlîsi olarak müşahitlerin müşâhedesine arz eder. O, tekvînî emirlerdeki bu tür tasarrufu gibi, teşriî ahkâm-ı sübhaniyesinde de, dünkü bazı hükümleri kaldırır (nesh), onların yerine yenilerini ikame buyurur; suhuf-u Âdem'in yerine Hz. Nuh'a inen sayfalarla mesajlarını âleme duyurur. Gün gelir murad-ı sübhanîsini Hz. İbrahim'e gönderdiği vahiyle dillendirir. Eski sayfalardan aldığını alır, onu yeni ilavelerle değiştirir, bir kitap hâline getirir ve Hz. Musa'ya sunar. Daha sonra onda da Zebur'la ayrı bir derinlik ortaya koyar ve Hz. Davud'un sesiyle makasıdını bir kere daha cihana ilan eder. İncil'le, büyük ölçüde Tevrat'ta bulunmayan, tamamen ledünnî bir farklılığı seslendirir ve Hz. Mesih'in lisanıyla o büyük değişikliğin mümessili Hz. Ahmed'i müjdeler; müjdeler ve O'nunla o güne kadar cereyan eden tebeddülleri, tagayyürleri sona erdireceği işaretini verir; mevsimi gelince de: "Ben bugün sizin dininizi kemale erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak da İslâm'dan hoşnut oldum."[8] beyan-ı sübhanisiyle o güzeller güzeli Zât'ı muştuların en anlamlısıyla sevindirir.

Değişe değişe, yenilene yenilene hâlihazırdaki tamamiyet ve mükemmeliyete erişmiştir teşriî emirler mecmuası olan din ve diyanet; asırlar ve asırlar boyu devam edegelen tebeddül ve tagayyürlerle günümüzdeki şekle ve desene ulaştığı gibi tekvînî esaslar ve ekosistem. Bütün bunlar ne şekilde ve hangi esbabın perdedarlığı çerçevesinde cereyan ederse etsin, her nesnenin ve her hâdisenin çehresinde bir mahv ve isbatın nümâyân olduğu açıktır. Öyle ki, varlık ve hâdiseler haricî vücutla tanıştığı andan itibaren sürekli bir mahv ve isbat devr-i dâimi içinde olmuşlardır: Varoluşları ölümler, bir bir gelmeleri peşi peşine gitmeler, rengârenk tüllenmeleri sararıp solmalar; şâd u hurrem olmaları âh u efgân etmeler ve yazılıp çizilmeleri de silip değiştirmeler takip etmiş; kanunlar ve kurallar izafî gerçeklikleriyle devam edip dursalar da, zamanın arkasındaki hakikat de diyeceğimiz “mahv u isbat” hiç mi hiç durmamıştır.

Evet, ne yeryüzü ne de tabiattaki canlı-cansız hiçbir nesne, hiçbir kimse bu umumî gelgitten, bu mütemâdî ifnâ ve isbattan vâreste kalamamıştır. Dünkü masmavi renkler bugün sapsarı kesilmiş, dünkü türlerin yerine bugün daha farklı nevi’ler gelip oturmuş, dünkü hâkim milletlerin yerini bugün başka milletler almış, dünkü kültürlerin yerinde bugün başkaları boy atıp gelişmiş, dünkü diyanetler bugün farklı bir dinî hayatla yer değiştirmiştir. Ferdî, içtimaî, iktisadî ve kültürel hayattaki değişim ve dönüşümleri, farklılaşıp başkalaşmaları da aynı şekilde mütalâa edebiliriz.

Hatta bizlerin, şahsî hayatımız itibarıyla bazen canlı-kanlı, bazen hareketsiz ve durgun, bazen kararlı ve azimli, bazen mütereddit ve gelgitlere açık, bazen kirli ve ruh sefaleti içinde, bazen de tevbe ve nedametle Hak kapısında; yerinde imanla dünyalara meydan okuyacak ölçüde dipdiri, yerinde her hâdise karşısında tir tir titreyecek kadar dermansız bulunduğumuz zamanlar hiç de az değildir. Az değildir cihanlara sığmadığımız dakikalar ve damlada boğulduğumuz meş’um anlar, Hak yolunda küheylanlar gibi koştuğumuz günler ve yorgun, bitkin yığılıp kaldığımız haftalar, aylar.. her hâlimiz Levh-i Kaza ve Kader’den farklı şeyleri canlandırmakta, her tavrımız mahv u isbattan çok değişik kareler ihtiva etmektedir.

İşte bütün bu farklılaşmalar, dönüşmeler ve değişmeler, “İmam-ı Mübîn” de dediğimiz/diyeceğimiz “Levh-i Mahfuz” hakikatinin istinsahından ibaret sayılan, tebeddül ve tagayyür edalı, hemen her zaman ayrı renk ve desenlerle tüllenen Levh-i Mahv u İsbat’tan başka bir şey değildir.

Diğer bir yaklaşımla, “Ümmü’l-Kitap” veya “İmam-ı Mübîn” de diyeceğimiz “Levh-i Mahfuz” her şeyin ilmî mebdei, temeli, esası, hendesesi; asla değişmeyen ama bütün değişip dönüşmelere birden bakan; evveli-âhiri aynı anda gören, illeti mâlulle, sebebi müsebbeple beraber kuşatan lâyetebeddel ve lâyetegayyer bir ana kitap, nezd-i ulûhiyetçe bir ta’yîn-i has, bütün taayyünlerin onun satırlarında yer aldığı bir defter-i kebîr ve mânevî bir tibyândır; şeriat-ı fıtriyenin dünü-bugünü, kavâid-i şer’iyenin geçmişi-geleceği, her nesne ve her hâdisenin ilk şekli ve son durumu (min haysü hüve hüve) bu levhada münderiç ve mündemiç bulunmaktadır. İşte “Levh-i Mahfuz” böyle bir levhadır ve onun keyfiyet ve mahiyeti konusunda bir şey söylememiz mümkün değildir; söyleyemeyiz de…

Burada Üstad Bediüzzaman’ın mevzu ile alâkalı mülâhazalarını[9] arz etmeden geçemeyeceğim. Üstad’ın aykırı değil farklı şöyle bir mütalâası var. Özetleyecek olursak o: Kur’ân-ı Kerim’de tekerrür eden “İmam-ı Mübîn” ve “Kitab-ı Mübîn” hakkında önceki tefsircilerin “İkisi de aynı şeydir.” veya “Birbirinden farklıdır.” şeklindeki yorumlarına ve bir mânâda her ikisinin de ilm-i ilâhînin ayrı bir unvanı olduğu ifadelerine yer verdikten sonra, mealen şu mütalâaları serdeder:

“İmam-ı Mübîn” ilim ve emr-i ilâhînin farklı bir unvanıdır ve âlem-i şehadetten ziyade âlem-i gayba bakar. Yani, şimdiki zamandan daha çok geçmişe ve geleceğe nazar eder. Farklı bir ifadeyle, her nesne ve her hâdisenin haricî vücudundan daha fazla, onun aslına, nesline, köküne ve tohumuna bakan ilâhî takdirin ilk ve en muhtevalı defteridir. O, ilim ve emr-i ilâhînin, varlık ve hâdiselere bakan ayrı bir unvanı olması açısından, topyekün eşyanın mebde’leri (mebâdî), kökleri, asılları ve bütün bunlardaki plan ve programlar, onda fevkalâde bir intizam, bir âhenk ve sanatkârane bir mükemmeliyetle ortaya konduğundan ona, insan, kâinat ve bunlara ait şuunâtın var olma öncesi kütüğü nazarıyla da bakabiliriz. Bu muhtevalı kütük ve bu câmi defter bütün eşya ve hâdiseleri, onların neticelerini, onlardan meydana gelecek tohumları, yeni nesilleri, ileride bunlara bağlı oluşacak daha başka mevcutların programlarını ve fihristlerini de tazammun ettiğinden ona en uygun isim, “ilim ve emr-i ilâhînin mânevî mecmuası” olsa gerek...

Hâsılı, İmam-ı Mübîn, geçmiş, gelecek ve âlem-i gaybın dört bir yanına dal-budak salmış hilkat ağacının bir programı, bir planı ve bir fihristi mahiyetindedir. Bu yönüyle de ona ilâhî takdirlerin en câmi ve muhît bir

mecmuası diyebilirsiniz. Bu âlemde her şey ve her hâdise bu mecmuadaki plan ve programa göre var edilir. Zerrelerden sistemlere kadar bütün varlık o plan çerçevesinde bir yol izler, bir hedefe doğru yürür ve hikmetnümâ çok önemli neticelere ulaşır.

"Kitab-ı Mübîn"e gelince o, gaybî âlemlerden daha ziyade şehadet âlemine nâzırdır; mazi ve müstakbelden daha çok hâzır zamana bakmaktadır. Dolayısıyla da o, ilim ve emir âlemi değil de, kudret, irade ve meşîet-i ilâhiyenin bir unvanı, bir defteri ve bir kitabıdır. "İmam-ı Mübîn"e kader defteri denmesine mukabil, "Kitab-ı Mübîn"e kudret defteri demek daha uygun düşmektedir. O, her şeyin vücudu, mahiyeti ve sıfatları itibarıyla, o kudret-i kâmilenin düsturları ve o irade-i nâfizenin kanunlarıyla nizamı, âhengi ve sanattaki mükemmeliyeti göstermektedir. O kitabın muhteva ve fonksiyonu çerçevesinde değişik nesneler ve hâdiseler ikinci bir taayyünden geçerek belirlenir. Haricî vücutları itibarıyla her şey muayyen bir miktar ve ölçüye bağlanır ve nev-i şahsına mahsus bir mahiyet alır. Her nesne hususî keyfiyetine ve özel suretine göre yontulur, kesilir, biçilir, şekillendirilir ve bir zarf, bir kalıp hâline getirilerek âdeta o şeye giydirilir. Evet, "Levh-i Mahv u İsbat", sabit ve daim olan "Levh-i Mahfuz-u Âzam"ın şu mümkinât âleminde tebeddül eden bir defteri ve üzerinde yazıp bozmaların cereyan ettiği bir levhasıdır ki, hakikat-i zaman da işte budur. Her şeyin bir hakikati olduğu gibi, sürekli akıp duran, zaman dediğimiz nehr-i azimin hakikati de Levh-i Mahv u İsbat'taki bu kudret kitabının sahife ve mürekkebinden ibarettir.

Tasavvuf erbabınca, Levh-i Mahfuz, varlık dairesinin merkez noktası, mebdei, çıkış ufku ve "Kalem-i A'lâ"dan sonra var edilen "Nefs-i Nâtıka-ı Külliye"... gibi hususların unvanı olarak yâd edilegelmiştir. Kevn ü mekânların ilim ufkunda, yine ilmin belirlemesiyle mânevî satırlara döküldüğü ilk taayyün merkezi.. "akl-ı küllî" karşısında, Hz. Âdem'e nisbeten Havva menzilinde mütecellî ve münbais bir nur-u ilâhî.. ve her şeyi kuşatan öyle muhît bir ziya ki, kâinatlar kudrete müstenid bu ziyanın tekvînî birer zıll-i medîdi, şeriatlar kelâm sıfatından münbais birer nur-u müşrıkı, şeriat-ı Ahmediye (aleyhi ekmelüttehâyâ) da bir feyz-i mütemâdisidir... şeklindeki yaklaşımlar ise onun farklı derinlikleriyle alâkalı bazı mutasavvıfînin mütalâası…

Ona, vahidiyet-i ilâhiyeye ve tenzih-i sübhanîye nâzır olması itibarıyla "Levh-i Nur", Zât-ı Ulûhiyet'in evsâf-ı kemaliyesine ilk ayna olması ve esrar-ı ilâhiyeyi aksettirmesi açısından "Levhu'l-Huda", ilâhî evâmir ve nevâhînin esası, mebdei bulunması bakımından "Levhu'l-Hükm", kalb ve ruhlara bakan,

onlara feyizler, bereketler ifaza eden menbaiyeti cihetiyle “Levhu’l-Hikmet” demişlerdir ki, bunlardan her biri değişik bir sırr-ı rubûbiyetin inkişafına nâzırdır. Her şeyin oraya bağlı olması itibarıyla tevhid hakikati tebellür eder. Evsâf-ı kemaliyenin şurûk ve feyezânı oradan başlar ve maddî-mânevî bütün âlemleri kuşatır. Gönüller oradan gelen nurlarla dirilir ve oranın birer aynası hâline gelir. Ötelere ait bu tayflar sayesinde ruhlarda intibah hâsıl olur ve insan ubûdiyet mülâhazalarına yönelir ki, işte bu son nokta açısından da ona “Levh-i Ubûdiyet” demiş ve ilâhî maksatların gelip onda düğümlendiğine dikkatleri çekmişlerdir. İzzet-i tevhid, ubûdiyet-i hâlisa, hakikat-i teslim, tevekkül-ü tâmm, hiss-i rıza, mehâfet ve mehâbet mülâhazaları bu ufkun semereleridir.. ve bunların hepsi de bu derinlikten nebeân eden mâ-i zülâller kabul edilegelmiştir.

Bir kısım mutasavvıfînce Levh-i Mahfuz’a yüklenen bu mânâların, Kur’ân ve Sünnet-i Sahiha kaynaklı olduğu söylenemez. Ancak, melekât-ı akliye ve vüs’at-i kalbiyeleriyle O’na tam teveccüh etmiş vicdanların özel bir kısım iltifatlarla serfiraz kılındıklarına da kimse bir şey diyemez. Şimdiye kadar binlerce insan, O’na teveccüh-ü tâmm ve hasr-ı nazarda bulunmaları sayesinde O’nun elinden ne lütuflar görmüş ve ne semavî mâidelerle şereflendirilmişlerdir! Dinin ruhuna aykırı olmama kaydıyla bu kabîl yorum ve mülâhazaların da onlara armağan edilmiş özel hedâyâ ve behâyâdan olduğunu kabul etmekte bir mahzur olmasa gerek...

Bazıları Levh-i Mahfuz hakikatinin bir inkişafı gibi görülen bu levhaları “Elvâh-ı Museviye” veya “On Emir” şeklinde de yorumlamışlardır ki, böyle bir yaklaşım “İmam-ı Mübîn” hakikat-i külliyesinin cüz’iyâtından biri olması itibarıyla bir mânâda mâkuldür ve kabul edilebilir; aksine, geniş bir hakikati tek bir kavme inhisar ettirmekle konu daraltılmış olur. Zira Levh-i Mahfuz gerçeği ezelden ebede bütün zamanları, mekânları kuşatan ve her şeye kendi rengini, desenini aksettiren bir hakikat-i nefsü’l-emriyenin unvan-ı mübeccelidir. Ve bu itibarla da her türlü kayıt onun ıtlakına zıttır.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا) وَلَا تُخْزِنَا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاٰتِنَا نِعْمَةً ظَاهِرَةً(
وَنِعْمَةً بَاطِنَةً

وَاجْعَلْ أَنْفُسَنَا مُطْمَئِنَّةً بِكَ وَبِلِقَائِكَ رَاضِيَةً بِقَضَائِكَ قَانِعَةً بِعَطَائِكَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ خَلْقِكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ

وَعَلَى اٰلِهِ الْأَطْهَارِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ.

z.: Bürûc sûresi, 85/21-22.

'âm sûresi, 6/59.

âsîn sûresi, 36/12.

af sûresi, 50/4

adîd sûresi, 57/22.

'd sûresi, 13/39.

z.: Kamer sûresi, 54/5.

âide sûresi, 5/3.

ediüzzaman, Mektubat s.35 (Onuncu Mektup, Birinci Suâl).

Taayyünât ve Berisi

Meydana gelme, belli olma, belirlenme mânâlarına gelen taayyün, mutasavvıfînce Zât-ı Hak'ta var olan ve Hazreti Vücud, Hayat ve İlim'de "bi gayri keyf" tafsile ulaşan, birbiriyle irtibatlı değişik mertebelerde farklı mahiyetlerin farklı tecellî dalga boyunda –buna dîk-ı elfâz diyebilirsiniz– zuhurundan ibarettir. Mertebe-i vücubda "Tecellî-i Evvel", "Feyz-i Akdes", "Nefes-i Rahmânî" ve mertebe-i imkânda "Akl-ı Evvel", "Kalem-i A'lâ", "İlk Nur" ve "Hakikat-i Muhammediye" bu taayyünün ayrı birer unvanı.

Kitap ve Sünnet'te taayyüne delâlet eden sarih bir nass olmasa da, İlm-i İlâhî, Levh-i Mahfuz-u Hakikat, İmam-ı Mübîn... gibi yüce âlemlerle alâkalı beyanların, bil-işâre veya bil-iltizam ve bit-tazammun taayyün mertebelerine de baktıkları söylenebilir. Muhyiddin İbn Arabî, Sühreverdî, Osmanlı müelliflerinden İsmail Hakkı Bursevî ve sermest-i câm-ı aşk olan Molla Câmi… gibi bazı mutasavvıfîn; bizim duyu organlarımızla algıladığımız nesneleri, misalî suretlerin tezahür ve temessülleri –misal âlemleriyle alâkalı konulara müracaat edilebilir–; misalî resimleri, ruhanî cevherlerin aynaları –ruhla ilgili bahislere bakılabilir–; ruhanî cevherleri, ilmî taayyünlerin tafsili; ilmî taayyünleri, âyân-ı sâbitenin akisleri –bu konu da dar bir çerçevede geçmişti–; âyân-ı sâbiteyi, esmâ-i ilâhiyenin tecellîleri –üzerinde durulabilir–; esmâ-i ilâhiyeyi, sıfât-ı sübhaniyenin mezâhiri ve sıfât-ı sübhaniyeyi de Zât-ı Baht'ın kavl-i şârihi görmüşlerdir. İmam Rabbânî ve muakkiblerinin konuyla alâkalı mütalâaları oldukça farklıdır ve üzerinde durulmaya değer…

Bu tür zuhurât veya belirleme faslına girmeyen "hakaik-i mümkine" diyeceğimiz nesneler ve mahiyet-i mücerredeler bu tebeyyün mertebesinde değiller demektir. Bunlar, ilmî vücutları ve konumlarının dilleri veya "Levh-i Mahfuz-u Hakikat"te kendilerine ayrılan yerleri açısından –bu yerler kendilerine bahşedilen kabiliyet ve istidat lisanlarıyla esmâ-i ilâhiyeye müteveccihtirler– sıfât-ı sübhaniyeden gelen mesajlarla ve esmâ-i ilâhiyenin tecellîleriyle vücut bulan farklı mertebelerdeki taayyünlere, bu taayyünlerden âyân-ı sâbiteye, ondan da kudret ve irade tezgâhından geçmek suretiyle haricî vücuda yürür ve âyinedarlıklarını devam ettirirler.

Esmâ-i ilâhiyeye müteveccih bütün yüzler, "min verâi hicab" Müsemmâ-i Akdes'e nâzırdır. Bu konuda "Bârî" ism-i şerifi ilk şefaatçi veya irade-i sübhaniyenin birinci muhatabı mesabesindedir. Bu ism-i mübarekin tecellî-i iradesi "Kâdir" ism-i azizine bağlıdır. Onun gözü de "Mürîd" ism-i celili

üzerindedir. Bu ism-i azim ise mutlak mânâda “Alîm” ism-i muhitine nâzırdır. Evet, ilmî vücudlar itibarıyla bilumum taayyün mertebelerindeki her şey, ilim sıfatının tecellî alanı sayılan o kuşatıcı atlasta mücerred birer resim, birer mânâ ve birer öz mahiyetindedir. Bu atlasta bulunan her nesne kademe kademe farklı taayyünlerden geçerek, maddî-mânevî kendi arş-ı kemâlâtlarına yükselirler.

Böylece ilm-i ilâhî ihatasında “bî kem u keyf” ve “bi gayri darbin min misalin” hakaik-i mücerrede –demek caizse– izafî hakikatlerine ve icmalî ilk taayyünlerine bağlı Hazreti Rabbülâlemîn’in emir ve meşîeti istikametinde ve fevkalâde bir tedbirle yürürler baş döndüren bir tafsile.. Mürîd, Hazreti Zât’a ait irade sıfatı, tedbir de O’na aittir. Mufassıl, Rabbülâlemîn’e ait sıfat-ı sübhaniyedir. Tafsil ve inkişaf da O’nun şe’n-i rubûbiyetinden kaynaklanmaktadır. O, يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ “Allah meşîet buyurduğunu yapar ve dilediği gibi hükmeder.” hakikatinin biricik sahibidir. يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ “O hep bir tedbir çerçevesinde işlerini düzenleyip âyetlerini açıklar.”[1] fehvâsınca, takdir de tedbir de tafsil de tamamen O’na aittir.

O, Zâtı itibarıyla “Ehad”, sıfatları açısından da “Vâhid”dir. Bütün kesret âlemlerinin arka planında, berideki dizaynda, o birbirinden farklı umum taayyün mertebelerinde O’nun “Ehadiyet” ve “Vahidiyet”inin cilveleri nümâyândır. “Ehadiyet-i Zâtiye”, “Cem’ü’l-cem” ve “Hakikatü’l-Hakaik” da diyebileceğimiz “Ehadiyet-i İlâhiye”ye bütün esmâ ve sıfâtın râci olduğu –tabir yerinde ise– mertebedir ve zevken o mertebeye uyanmış bir ârif O’ndan başka hiçbir şeyi duyup hissetmez. “Makam-ı cem” de denen vahidiyet mertebesine gelince, o, kesret tecellîlerine açılan lâhûtî bir kapı ve icmallerin tafsile yürüdüğü bir sır ufkudur. Bu mertebelerden birincisine taayyünât adına bir fihrist, bir çekirdek nazarıyla bakılacak olursa, ikincisini bir kitap, bir şecere ve inkişaf eden bütün bir âlemin/âlemlerin kaynağı şeklinde yorumlamak –inşâallah– mahzursuzdur.

Bazıları taayyün-ü evveli, Hazreti Zât’ın Kendi zâtına tecellîsi şeklinde anlamış ve herhangi bir na’t, tavsif ve resme mesâğın olmadığı bu taayyüne “Hazreti Ehadiyet” demişlerdir. Bu yaklaşım, Zât-ı Hak’la beraber herhangi bir şeyin bulunmaması mânâsına gelmektedir ki, كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ “Allah vardı ve beraberinde hiçbir nesne yoktu.”[2] şeklinde şerefsudûr olan beyan-ı nebevî de “Zât-ı Baht”ı işaretleyen bu hakikati ifade etmektedir. Aslında, vücud-u Hak’tan başka hiçbir mevcudun söz konusu edilemediği bu

mertebede taayyün keyfiyetiyle alâkalı bir şey söylemek de çok zor olsa gerek…

Zât-ı Baht'ın veya Ehadiyet-i Zâtiye'nin "min haysü't-tecellî" Hazreti Ehadiyet'ten –bi gayri keyf– tenezzül ile Hazreti Vahidiyet ufkunda tulûu aynı zamanda taayyünlerin de hecelenmeye başlandığı bir zirvedir. Ufkumuzu aşan o aşkın "taayyün-ü vücudî" ve "taayyün-ü ilmî"yi ancak bu mertebeden sonra "min gayri keyfin, min gayri idrakin ve min gayri darbin min misalin" mahiyet-i müpheme bir icmal ve bir program şeklinde düşleyebiliriz; daha doğrusu düşleyebilenler düşleyebilirler. Tecellî veya taayyün-ü sânî de denen bu mertebede ruh, âyân-ı sâbite ve misalî vücutlar, dayandıkları esmâ-i ilâhiye vesayetinde Levh-i Mahfuz-u Hakikat'teki plan ve projeler çerçevesinde "kudret ve irade" tezgâhından geçerek "tekvîn"de nefeslenirler.

Diğer bir zaviyeden ilk taayyün sayılan "Akl-ı Evvel"e bağlı "Kalem-i A'lâ" tekvînî emirlerin nakış ve kitabet vesilesi, mahiyet levhalarına resmedilen şeriat-ı fıtriye kelime, cümle ve paragrafları onun inkişaf, inbisat ve tafsilinden ibarettir. Bediüzzaman Hazretleri'nin yaklaşımıyla, "Şu kâinata büyük bir kitap nazarıyla bakılacak olursa, Peygamberimiz'in (aleyhi ekmelüttehâyâ) nuru, o kitabın kâtibinin kaleminin mürekkebidir; eğer o âlemleri bir ağaç kabul edecek olursak O'nun nuru, kâinatların hem çekirdeği hem de semeresi konumundadır. Şayet bütün varlık büyük bir canlı farz edilecek olursa, O'nun nuru, bilumum varlığın ruhu demektir."[3] Bu itibarla da O, hem icmalde hem de tafsilde her şeydir.

Taayyün-ü Zât konusunda, arızî emirlerin Hazreti Zât'a nisbet edilmesi mahzuruna binaen böyle bir taayyüne ciddî şekilde karşı çıkılmıştır. Zira, umûr-u arıziye-i hâriciyenin Zât-ı Kadim'e nisbeti caiz değildir. Her şey O'nun vücud, hayat ve ilminin canlı birer tecellîsidir ama, ne aynadaki resimler ne de mecâlîdeki irtisamlar kat'iyen O değildir.

Taayyünât-ı kevniyeye gelince, onların mevcudiyet ve bekâları me'haz ve senetlerine dayanarak emsallerin birbirini takip etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bunu, bir hattı hareket-i mütemâdisiyle bir satıh gibi görmeye benzetebiliriz.

Bazıları da ilmî taayyünde mertebe-i ulûhiyet esrarını, aklî taayyünde de rumûz-u kevniyeyi görmüşlerdir. Ve taayyün-ü ulûhiyetin mebdeinde rahmeti görmüş; âlemin yaratılışının rahmete dayandığını ısrarla seslendirmişlerdir.

Bunlara göre yaratılışta rahmet esastır; her şey ondan gelip yine ona dönmektedir. Dalâlet, gazap, küfür ve küfran gibi şeyler arızîdir ve irade kaymalarına bağlı birer inhiraftırlar.

İlmî taayyünlerle ruhî, misalî, berzahî ve haricî vücut açısından belirlenip ortaya konmasıyla varlık pek çok farklı taayyün seviyelerinde ortaya çıktı/çıkarıldı ve bir çekirdek kocaman bir ağaca/ağaçlara dönüştü. Minvechin ilk taayyün insan hakikatiyle meydana geldi; Hz. Âdem ve nesli, siyah-beyaz yanlarıyla bu vetirenin en önemli halkasını teşkil ettiler. Sonra gelip öne geçen Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhissalâtü vesselâm) ve O'na tebaiyetle ümmet-i icabetiyse, suretlerin en mükemmeli ve taayyünâtın gayeye en yakını olma imtiyazıyla serfiraz kılındılar. Zira O, hakaik-i ilâhiyenin en câmi aynası, evvel ü âhir ve zâhir u bâtının da merkez noktasını teşkil ediyordu.

Bu mülâhazaları daha anlaşılır bir üslûpla şöyle ifade etmek de mümkündür; taayyün, ilâhî ve kevnî olmak üzere farklı çerçevelerde mütalâa edilegelmiştir. İlâhî taayyünün bidayeti ilim sıfatı; nihayeti de, değişik mertebe ve basamaklarda nâmütenâhî kelimât-ı sübhaniyedir. Kevnî taayyünün evveli ruh-u Muhammedî (aleyhi ekmelüttehâyâ), sonu ise enbiyâ ve mürselîn fasıllarıyla bütün insanlık şeceresi ve varlık bağistanıdır. İlâhî taayyünü, "Kenz-i Mahfî" şeklinde yorumlayanlar, ona bâtınlar bâtını diyerek, konuyu لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ[4] ferman-ı celîline ve اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ "O'nu nâkabil-i idrak kabul etmek şeklindeki acz tam idraktir."[5] temel disiplinine bağlı görmüşlerdir.

Ruh-u Muhammedî (aleyhissalevâtü vetteslîmât) maddeden mücerret nuranî bir cevher ve sâfî bir ziya olup Hâlik-ı Zîşan'ı idrak eden "akl-ı küll"dür ki, أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلُ "Allah'ın ilk yarattığı, akıldır."[6] beyanı onun bu derinliğini işaretlemektedir ve bazılarınca buna "Ruh-u Âzam" da denmektedir. Zira bir mânâda ilk defa mevcut âlemler itibarıyla "Zât-ı Baht"ın hayat-ı sermediyesi o mir'âtta minvechin tafsile ulaşmıştır.. ve aynı zamanda O, لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ "Sebeb-i hilkat-i âlem sayılan, icmalde vücudî, tafsilde ilmî mahiyet-i mâneviyen olmasaydı kevn ü mekânları yaratmazdım."[7] fehvâsınca varlığın ille-i gâiyesi mesabesindedir. Cenâb-ı Hak irade-i zâtiye-i sübhaniyesiyle "Kenz-i Mahfî"nin birinci açılımına ait sırlı anahtarını, muhabbet-i rabbaniyesinin merkez noktasını o Zât'a bahşetmiştir. Böylece Hz. Kudsî'nin de dediği gibi:

“Küntü kenzen’den[8] *vücud eyledi eşya lâ cerem,*

Bâd-ı hubbuyla temevvüc etti çün derya-i aşk..”

O’nunla duyulup bilindi, bilinebildiği kadar esrar-ı lâhût, O’nunla fasl u inkişafına şahit olundu esrar-ı rubûbiyetin. Cenâb-ı Hak, Kendi Zâtını yine Kendi bilip Kendi gördüğü ve zâtında zâtını müşâhede ettiği gibi, ayrıca Efendimiz ve arkasındakilerle yâd edilme imtiyazıyla serfiraz kıldığı bir mir’ât-ı mücellâ ile de, O’na ve O’ndan herkese bir tafsil iltifat ve tecellîsinde bulundu. Ne hoş söyler Süleyman Çelebi:

“Zâtıma mir’ât edindim zâtını,

Bile yazdım adım ile adını,

...

Avdet edip davet et kullarımı

Ta gelüben göreler didârımı.”

O, hem bir çekirdek ve nüve mahiyetindeki ilk taayyünüyle hem de bir tuba-i Cennet gibi müntehâdaki inkişaf ve inbisatıyla –Bediüzzaman ifadesiyle– bu kâinat kitabının kâtibinin kaleminde mürekkep olma taayyünü,[9] semeredar bir şecere-i mübarekeye dönüşme temayüzü ve başları döndüren muhteşem bağ ve bahçelere esas teşkil etme gibi hususiyetleriyle varlık şiirinin temel mazmunu, vücud dantelâsının merkez nakşı, nübüvvet ve risalet nazmının da umum o silsilenin ruh ve mânâsını aksettiren kafiyesidir. O’nda vahy-i semavî, göklerin ve yerlerin en câmi sesi; Miraç sürprizi, berilerin ötesinde, ötelerin berisinde, O’nun muhteşem konum ve mazhariyetlerine lâhût bahçesinin el değmemiş bir hediyesi ve kimseye müyesser olmamış bir Cevâd ü Kerîm armağanıdır. O, vahyin sonsuz edalı tayflarıyla, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, beşerî tasavvurları aşkın müteâl esrarı duyup hissettiği gibi, o kutlu semavî yolculuğuyla da mebde’den müntehâya bütün varlığı temâşânın yanında Zât, sıfât ve esmâ-i ilâhiye esrarı adına da neler ve neler duydu..!

O’nun duyması ayrı bir derinlik, başkalarına duyurması ayrı bir kadirşinaslık, müstaid fıtratları kemalle buluşturması da özel bir pâye idi. Kemal ehli gerçek kemalâtı O’nunla tanıdı ve aşılmaz gibi görülen zirveler

O’nun sayesinde aşıldı. Bir yerde Hz. Hüdâyî:

“Kemali zümre-i kümmel Senin nurunla bulmuştur,

Vücudun mir’ât-ı tâmm-ı Hudâdır yâ Resûlallah.”

der ki, bu O’nun esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyeye bir mazhar-ı tâmm olması mânâsına gelmektedir ve O bu mazhariyetiyle de bînazîrdir.

İmam Rabbânî Hazretleri’ne göre “taayyün-ü evvel”, taayyün-ü vücudîdir; sıfâtî ve esmâî bütün taayyünât bu ilk taayyüne tâbidir. Bir farklı mülâhaza zaviyesinden ise Hazreti Zât ve sıfatlar hepsi bir mertebede gibidirler; bu açıdan “Sıfatlar O’ndan gayrıdır.” diyerek kestirip atmak kat’iyen doğru değildir. Zira sıfatlar, Hazreti Zât’ta, O’na has, O’nun lâzım-ı gayr-i müfârıkı diyeceğimiz şekilde O’nun kemalinin tafsili mahiyetinde iseler de, bunlar, mâsivâda görüp bildiğimiz icmal ve tafsilden çok farklı bir hususiyet ifade etmektedirler. Bu itibarla da ne icmale ne de tafsile bizim bildiğimiz türden icmal ve tafsil demek ve öyle kabullenmek uygun olmasa gerek.. işin doğrusu aklın ve idrakin “pes” ettiği böyle bir noktada Sahib-i Şeriat’ın temkin edalı beyanlarına sığınmak en isabetli bir yaklaşımdır.

Aslında, Hakk’ın ezelî ve kadîm ilmi belli taayyünler çerçevesinde mümkin, mümteni pek çok malumâta taalluk ettiğinden ruhî, misalî, berzahî ve maddî milyarlar ve milyarlar –bu tabir kesret mülâhazasına bakıyor– suretler meydana gelmektedir. Zât-ı Akdes ve sıfât-ı sübhaniyenin bir mertebede bulunması açısından o noktada herhangi bir tebeddül ve tagayyür söz konusu değildir. Farklı hâl ve farklı keyfiyetler mecâlî ve merâyâya bahşedilen hususiyetlerden kaynaklanmaktadır.

Hz. İmam’ın, taayyün mertebelerinin mebdei itibarıyla da bir farklı mütalâası var; ona göre, Hz. Halil’in taayyün mebdei bir mânâda taayyün-ü evveldir ve bu taayyünün evveliyeti “taayyün-ü vücudî” olması itibarıyladır. Bu taayyünün merkez noktasında ise Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhissalâtü vesselâm) taayyün mebdei bulunmaktadır. Bu mülâhazaya göre meseleyi açacak olursak; Hakikat-i Muhammediye bir hakikat-i câmiadır ve âdeta ilk taayyünün ukde-i hayatiyesi mesabesindedir.. ve hem enbiyâ-i izâm ve rusül-ü fihâm efendilerimizin hem de Hakk’ın mükerrem ibâdı melâike-i kirâmın (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüssalevâtü vetteslîmât) hakikatleri, o merkez-i muhit ve

nakş-ı rabbânînin zılâli mahiyetindedir. "Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur."[10] beyan-ı nebevîsi bu yüce hakikati işaretlediği gibi, "Allah beni Kendi nurundan, mü'minleri de benim nurumdan yarattı."[11] tahdis-i nimet televvünlü ifade-i mübareke de aynı hususa imada bulunmaktadır.

Ayrıca o nur-u âzam, Hakk'a vuslatta en emin bir vesile ve rehber, diğerleri de bu rehber yörüngesinde birer izdüşüm ve zıll-i medîddir. Evet, minvechin Hakikat-i Ahmediye ve lâyezâl itibarıyla da Hakikat-i Muhammediye (aleyhissalâtü vesselâmü mil'el-ardi vessemâ) [12]قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنٰى ile mermuz vücub-imkân arası bir noktayı tutmuş müteâl bir hakikattir ve O'nun taayyünü de şu âlem-i imkânın vücuduna vesile, muhabbet edalı ilmî bir taayyündür; ilmî bir taayyün ve bütün muhtelif mertebelerde zuhurât ve taayyünâtın da mebdei mesabesindedir.

Muhyiddin İbn Arabî ve o meslekte yürüyenler, Hakikat-i Muhammediye'den ibaret kabul ettikleri taayyün-ü evveli, ilim ufkuna bağlı sıfât-ı sübhaniyenin icmalinden ibaret saymışlardır. Selefleri ve halefleri ile İmam Rabbânî yörüngesinde varlık ve mâverâ-i kâinatı temâşâ edenler ise, taayyün-ü evvele taayyün-ü vücudî nazarıyla bakmış ve onun merkez noktasını da Hakikat-i Muhammediye'nin (aleyhi ekmelüttehâyâ) tuttuğunu söylemişlerdir. Bu itibarla da onlar, "Hazreti Zât'ın hubb-u zâtı ve taayyün-ü vücud düşünülmeden varlığı düşünmek mümkün değildir." demişlerdir. O bir asıldır; o merkez etrafındaki farklı taayyünlerle alâkalı değişik daireler o nur-u âzam karşısında birer zıll mesabesindedirler. Bütün ruhî, misalî, cevherî, arazî ve cesedî taayyünler, ziyasını O'ndan alan birer misbah konumundadırlar. Bûsîrî ne hoş söyler:

وَكُلُّ اٰيٍ أَتَى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا

فَـإِنَّمَا اتَّـصَلَتْ مِنْ نُـورِهِ بِـهِـمِ

فَإِنَّهُ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا

يُظْهِرْنَ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ

"Nebilerin getirdiği bütün mucizeler ancak O'nun nurundan onlara ulaşmış harikalardı. Zira, O bir fazilet güneşiydi; diğer enbiyâ-i izâm ise (güneş batınca) karanlıkta nurlarını izhar eden yıldızlar gibiydiler."[13]

O'ydu gaye varlık ve öteler ötesinde muhaverelere konu biricik mevcut.. O'ydu yokluğun bağrında ilk kızaran gül.. O'ydu şu bağistan-ı cihanı velveleye veren bülbül.. O'ydu muktedâ-i ekmel ve rehber-i küll ve O'ydu "amâ" üzerindeki ince tül.

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ هُوَ أَوَّلُ الْأَنْبِيَاءِ خَلَقْتَهُ مِنْ نُورِكَ وَاٰخِرُ الْأَبْرَارِ وَالْمُقَرَّبِينَ خَلَقْتَهُ مِنْ فَيْضِكَ الْمُؤَيَّدُ بِالْمُعْجِزَاتِ وَالْمُخْتَارُ بِالرِّسَالَةِ

وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الَّذِينَ بَيَّنُوا مَا جَاءَ بِهِ وَأَظْهَرُوا بُرْهَانَهُ وَأَعْلَنُوا تِبْيَانَهُ.

ı'd sûresi, 13/2.

z.: Buhârî, bed'ü'l-halk 1, tevhid 22; İbn Hibbân, es-Sahîh 14/11.

ediüzzaman, Mesnevî-i Nûriye s.105 (Habbe).

Gözler O'na erişemez." (En'âm sûresi, 6/103)

-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 4/252; es-Suyûtî, Şerhu Süneni İbn Mâce 1/103.

-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 1/83, 3/4; ed-Deylemî, el-Müsned 1/13.

liyyülkârî, el-Masnû' s.150; el-Esrâru'l-merfûa s.295; el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/214.

-Cürcânî, et-Ta'rîfât s.218; es-Suyûtî, ed-Düreru'l-müntesira s.15.

z.: Bediüzzaman, Mesnevî-i Nuriye s.105 (Habbe).

Bkz.: es-Suyûtî, el-Hâvî 1/325; el-Halebî, es-Sîratü'l-Halebiyye 1/240.

el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 1/311; el-Leknevî, el-Âsâru'l-merfûa s.42.

"Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı." (Necm sûresi, 53/9)

el-Bûsîrî, Dîvânü'l-Bûsîrî s.242.

Sıfât-ı Sübhaniye

Lügat itibarıyla, hâl, unvan, vasıf, keyfiyet ve nitelik mânâlarına gelen sıfat, "usûlüddin"ce Cenâb-ı Hakk'ı vasfeden, nitelendiren ve bir anlamda "Zât-ı Baht"ın hicabı sayılan bir kısım müteâl ve mübeccel –ulviyeti Mevsuf-u Mukaddes'e ait– kavramlar demektir. Sıfât çerçevesinde zikredilen bu mübarek kelimelerin bazıları isim, bazıları masdar, bazıları zarf, bazıları da Arapça'daki sıfatlar şeklinde kullanılmıştır.

Sırf zihnî bir mülâhaza olarak sıfât-ı sübhaniyenin bir berisi bir de ötesi vardır: Maddî-mânevî bütün âlemlerdeki fiiller ilâhî isimlerin tecellîsi, isimler sıfatlara dayalı ve onların berisinde, sıfatlar da şe'n-i ilâhîye müstenid bildiğimiz –belki de sadece ehl-i keşif ve şuhûdun bildiği– âlemlerin ötesinde.. ve tabiî her şey –bu tabir Zât-ı Ulûhiyet için de kullanılagelmiş– gidip o Zât-ı Baht'a dayanmakta ve O'ndan istimdat etmektedir. Hakikat-i hâl bizim için hep meçhul olsa da, söz ve kelime açısından isim ve sıfat arasında şöyle ince bir fark da söz konusudur: Cenâb-ı Kibriyâ'nın vasfıyla alâkalı, Hayy, Kayyûm, Semî', Basîr, Alîm... gibi sıfat kalıbındaki kelimeler isim; bunun dışında Zât-ı İlâhiye'ye nisbet edilen elfâz ise "sıfâtullah" veya "sıfât-ı ilâhiye" unvanıyla yâd edegeldiğimiz sıfatlardır.

Cenâb-ı Hakk'a ait evsâf-ı âliye içinde acz, naks ve kusur ihtiva eden hiçbir sıfat yoktur. Bundan dolayı da sıfât-ı sübhaniyenin hepsine "sıfât-ı kemaliye" denegelmiştir. Bu itibarla, Allah'a (celle celâluhu) inanma demek, şanına lâyık kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan da münezzeh bir Zât-ı Kibriyâ'ya inanma demektir.

Zât'ı gibi Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı sübhaniyesi de ezelî ve ebedîdir. Onlar için ne bir başlangıç ne de bir son söz konusudur. İns, cin ve diğer varlıkların evsâfı, sıfât-ı sübhaniyenin bir aksi, bir gölgesi mahiyetinde olsa da bunların hem evveli vardır hem de âhiri ve devamları da, her biri hayy ve nuranî olan o evsâf-ı rabbaniyeye bağlıdır. İns, cin, melek ve ruhanîlerin ne hayatları O'nun hayatına ne ilimleri O'nun ilmine ne de iradeleri O'nun iradesine benzer. O'nun Zât'ında da sıfatlarında da eşi, benzeri, misli, zıddı ve niddi yoktur. O, her şeyi kuşatan muhît ilmiyle, olmuş-olmamış bütün varlık ve hâdiseleri ihata ettiği gibi, kudret ve iradesiyle de, görünen-görünmeyen umum eşya ve şuûnun biricik sahibidir.

Bizim "Zât-ı Ulûhiyet" hakkında dediğimiz, diyeceğimiz her şey, ef'âli,

esmâsı ve bir mânâda sıfatları itibarıyladır. “Zât-ı Bârî”ye gelince, O bizim için nâkabil-i idraktir; dolayısıyla da O’nun hakkında fikir yürütmemiz memnû ve mahzurlu sayılmıştır. Kur’ân-ı Kerim, bizim düşünce ufkumuzu aşan böyle bir konuda bize idrak serhaddimizi gösterir ve “Gözler O’nu ihata edemez, O ise basar ve basîret her şeyi kuşatır/kuşatandır.”[1] fermanıyla, muhîtin, muhît olduğu aynı anda muhât olamayacağını hatırlatır.

Zât-ı Bârî, bizim idrak ufkumuz itibarıyla, isimleriyle malum ve sıfatlarıyla da her şeyi muhîttir.. ve bu ufuk beşerî düşüncenin son serhaddidir. Bunun ötesinde ve ötelerin de ötesinde olan diğer bilgilere gelince onlar, bir seviyenin insanları için sezmelere, duymalara bağlı bilgilerden, zevkî, hâlî mârifetlerden ve bir mânâda şuhûdî ihsaslardan ibarettir. Bu bilgi ve mârifetleri Hakk’ın (celle celâluhu) sadâkate, azm ü cezm ü kasde bir iltifat ve bir teveccühü sayabilirsiniz.. dahası, kaza ve kader meselelerinin hakikati de –Miraçta Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’a (aleyhi ekmelüttehâyâ) inkişaf ettiği gibi– bu seviyedeki göz ve kulak erbabına inkişaf eder ki, o da farklı bir görme demektir.

Aslında bu fizik âlemdeki görmeler, duymalar, hissetmeler, esbap perdedarlığı iledir ve bu fonksiyonların en aşağı mertebesidir ki, bu mertebede de âlât ü edevâtı veren O olduğu gibi, bu uzuv veya hâsselerin fonksiyonları sayılan hususları yaratan da O’dur; O’dur gözü ve kulağı yarattığı gibi görmeyi ve işitmeyi de yaratan. Bu itibarla da, insan bünyesindeki bütün uzuvlar ve duyu organları, kudret ve irade-i rabbâniye’ye sadece birer perdedirler; ne var ki, sebep konumundaki durumları açısından fâiliyet de onlara nispet edilmektedir. Onlar müessir değil, sebeptirler; her şeyde müessir-i hakikî Allah’tır. Konuşma kabiliyeti olmayan bir câmid veya hayvanın, emr-i ilâhî ile konuşması onun sıfatı olamayacağı gibi, insanların ef’âli ve bu ef’âle lütfedilen semereler de onlara ait değil, “Hâlik-ı küll-i şey”e ait bir “icraat-ı rabbâniye”dir. Biraz daha açabiliriz, meselâ; Cenâb-ı Hak önce, ins ü cinde ilim sıfatını yaratmış; sonra onun malumât-ı hariciye diyeceğimiz farklı nesnelerle münasebetine zemin hazırlamış, sonra onu kendi ihata alanına yönlendirmiş; daha sonra da malumun onda inkişafını hâsıl etmiştir. İşitme ve görmeyi de buna kıyas ederek diyebiliriz ki, Zât-ı Vahid ü Ehad, önce görme ve işitme uzuvlarını yaratmanın yanında, onların beyin ve diğer sistemlerle münasebetlerini tesis etmiş; sonra da görme, işitme ve kavrama gibi hususları, bu konularla alâkalı mekanizmalara emanet edivermiştir. Bundan dolayı da biz, “Hakikî alîm ve kadîr O, hakikî semî ve basîr de O’dur.” diyor ve her şeyi

bilen, her şeye güç yetiren, her varlığı gören, her sesi işitenin de O olduğunu ikrar ediyoruz; "Yok Zât-ı Hak'tan başka varlığı kendinden bir mevcut.! Yok dünya ve ukbâda O'ndan gayrı bir sahip, bir mâlik ve hakikî bir mâbud!" diyoruz.

Aslında Zât-ı Baht'ın dışında her şey bir mânâda gayr ve sivâdır. Hatta zevk, hâl ve şuhud erbabına göre buna sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i hüsnâ da dahildir. Mütekellimînin, "Sıfatlar ne aynıdır ne gayrıdır." mütalâaları farklı bir mülâhazaya binaendir; yerinde kısa da olsa üzerinde durma vaadiyle geçiyorum.

"Hayat", evsâf-ı sübhaniye içinde sıfatların en câmiidir. "Vücud", hayat için zarurî bir ilktir. "İlim", bu sıfatların akabinde gelir.. ve buudlarıyla da ihata alanı en geniş olanıdır. Bu sıfat, Efendimiz'in (aleyhi ekmelüssalavâtu vetteslîmât) taayyün mebdei olması itibarıyla ayrı bir önemi haizdir. Diğer sıfât-ı ilâhiye ise, öteki "Mustafeyne'l-Ahyâr"ın[2] külliyet planında taayyün mebde'leridirler.

Her sıfatın, taalluk açısından bir hayli de cüz'iyâtı vardır. Bu cüz'iyât dahi değişik hayat mertebelerindeki varlıkların taayyün mertebeleri sayılırlar. Külliyet bir mânâda asliyet, cüz'iyet de zılliyet demektir. Taayyün mebdei küllî olanlar, bulundukları yörüngede asıl, cüz'î olanlar da onların izdüşümü mesabesindedir ve öncekilerin kademi altında sayılırlar. Zıllî bir mânâda asla ait hususiyetleri aksettirebilir ama o, kat'iyen asıl değildir. Müşâhededeki ihatasızlık, tâbilerdeki aşırı hüsnüzan ve im'ân-ı nazar bazen cüz'înin küllîye karıştırılmasına sebebiyet verebilir ve hâdiselere şer'î mizanlarla bakmayanlar aldanabilirler; aldanır da Mesih yörüngesindeki bir zılli asıl zannedebilirler. Kasdî, iradî ve planlı iddiaların yanında bu türlü bir ihatasızlık ve iltibasla kendini bir şey sananların sayısı da –hafizanallahü ve iyyâküm– az değildir.

Bazıları, zıll ve asıl mülâhazalarını, falan, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın (sallallâhu aleyhi ve vesellem) kademi altında, falan Hz. Musa'nın (alâ nebiyyina ve aleyhisselâm) kademi altında, filan da Hz. İsa'nın (alâ seyyidina ve aleyhitteslîmât) kademi altında şeklinde seslendirmişlerdir ki, bu, yukarıdaki ifadenin farklı bir versiyonu sayılır. Zıll olanlar, değişik terakki yol ve yöntemleri, kalbî ve ruhî hayatta seyahatleri sayesinde aslın yörüngesine olan hususî teveccühlerden de istifade edebilirler. Derken zevkî, hâlî, şuhûdî cüz'iyât bir mânâda külliyât hâlini alabilir. Bazen bu türlü durumlarda, tebaiyetle bazı mazhariyetlere eren sâlikler, aslın tavassutu esas olmakla

beraber, kendi ziya-i vücudlarının tesirinde aslın yer ve konumunu ihata edemediklerinden ona fâikiyet iddiasında bulunabilirler. Bu tür ahvalde kendi zevk ve ihsaslarımız değil Sahib-i Şeriat'ın vaz'ettiği düsturlar esas alınmalıdır; yoksa iltibaslar kaçınılmaz olur.

Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hem her şeyin mebdei hem de Zât-ı İlâhî'nin lâzımı olması itibarıyla, eşi, benzeri ve misli olmamada Hazreti Zât'a ait hususiyetleri haizdirler. Ne var ki, o Zât-ı Ecell ü A'lâ bütün isimlerin, sıfatların, şe'nlerin ve itibarların da ötesindedir. Evet, O, zuhur, bürûz, tecellî veya müşâhede, mükâşefe, taakkul, tasavvur ve her türlü tahayyülâtın da ötesindedir.

İbn Arabî ekolüne mensup olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarını Zât'ının aynı görmüş ve bunu tevhidin gereği saymışlardır. Dahası, sıfatları da kendi içlerinde birbirinin aynı kabul etmiş; meselâ, "Kudret" ve "İlim" sıfatlarını Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ının aynı gördükleri gibi, bunların birbirinden de farklı olmadıklarını söylemişlerdir. Onlara göre isimler, sıfatlar ve şe'nlerde icmalî birer zuhur, birer belirlenme söz konusudur ki, buna "taayyün-ü evvel" ve "ehadiyet" mertebesi; her şeyin tafsilen husul ve zuhuruna da "taayyün-ü sânî" ve "vahidiyet" mertebesi demişlerdir. Böyle bir telakkinin neticesi olarak, mümkinâtın hakikatini de "âyân-ı sâbite" şeklinde görmüşlerdir ki, bu da bütün şu fizik âleminin vücud-u haricîsi bulunmayıp, müşâhede ettiğimiz her nesnenin aynalara akseden resimlerden farklı olmadığı, hatta Câmî'nin ifadesiyle, müşâhede ettiğimiz her şeyin hayalden ibaret bulunduğu mânâsına gelir. Onlara göre, "kesret" dediğimiz âlem de işte bu hayalî levhaların mecmuudur ki, böyle bir âlemin ilk basamağını "taayyün-ü ruhî", ikinci kademesini "taayyün-ü misalî" ve üçüncü mertebesini de "taayyün-ü cesedî" teşkil etmektedir.

Zât, sıfât ve varlık konusunu "usûlüddin" esaslarına göre ele alan ve yorumlayan Sünnî mutasavvıfîn Zât-ı Baht'ın yanında, zihnî bir ayrılıktan ibaret bulunsa da, bir kısım sıfât-ı sübhaniye üzerinde ısrarla durur ve sıfât-ı sübhaniyeyi Zât-ı Hakk'ın nuranî hicapları gibi görürler. Bunların nazarında bütün varlık ve eşya ilâhî isimlerin aynaları, tecelligâhı ve sıfât-ı kudsiyenin de zuhur alanıdır. Topyekün mevcudat o Mukaddes Zât'ın vücuduna; hemen her mertebedeki hayat O Hayy u Muhyî'nin hayatına; bütün bilmeler ve mârifetler O Alîm ü Allâm'ın ilmine; bütün güçler, kuvvetler O Kadîr u Muktedir'in kudretine; her türlü sözler, beyanlar O Mütekellim-i Ezelî'nin kelâmına ve her çeşit tecellî dalga boyundaki görmeler, işitmeler O Semî' u Basîr'in sem'ine, basarına pırıl pırıl birer ayna, birer mahall-i zuhurdurlar. Zihnî de olsa, Zât-

sıfât ayrılığı mülâhazasıyla diyorlar ki, bütün kâinat ve içindekiler O Zât-ı Mukaddes'in değil, esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyenin merâyâsı, mecâlîsi ve mezâhiridirler. Mevcudat, hayy olan "vücud" sıfatının zılli, aksi ve bir şuaı; insanların ilimleri, mârifetleri, "ilim" sıfatının bir yansıması ve değişik merâyâda tele'lüü; canlı-cansız umum varlıkta müşâhede edilen bütün güçler, kuvvetler de "kudret" sıfatının bir in'ikâsıdır.. diğer ilâhî sıfatlar da taalluk alanları itibarıyla aynı şekilde yorumlanabilir.

Ancak, Hazreti Zât'ta bu sıfatların aslî ve zatî olduğu, mevcudat-ı mümkinede ise sadece bunların zıllinin bulunduğu da hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır. Daha önce de işaret edildiği gibi, asıl başka, zıll başka ve gayr daha başkadır. Bu itibarladır ki, mütekellimîn, mümkinâttaki bu sıfatlara "arazî" demeyi daha uygun bulmuşlardır. Zira bunların vücud ve kıyamı o ilâhî sıfatların kıyamıyladır. Gerçi araz ve cevher konuları, umumiyet itibarıyla, hep fizik âlemi içinde mütalâa edilegelmişlerdir ama mutasavvıfîn böyle bir yaklaşımda da mahzur görmemişlerdir. Dahası bunlardan bazıları bir adım daha ileri giderek "Bütün cevahir ve a'râz, topyekün evsaf ve hususiyetler O Zât'ın kayyûmiyetiyle kâimdir." demişlerdir. Ancak böyle bir mülâhazadan hareketle konuyu "Her şey O'dur." demeye getirenler varsa, o hustaki Sünnî yaklaşım bellidir ve bizim de birincilerin görüşüne "evet" dememiz mümkün değildir.

Usûlüddin ulemâsınca, sıfatlar Zât üzerine zaid kabul edilmişlerdir. Sünnî mutasavvifînin nokta-i nazarları da bu merkezdedir. Varlık ve eşya kat'iyen O değildir. Cevher-araz, sıfat-hususiyet her şey O'ndandır ve O'nun kayyûmiyetiyle kâim ve daimdir. Ne var ki, ne her şeyin O'ndan olmasında ne de O'nunla daim ve kâim bulunmasında bir "hâlliyet" ve "mahalliyet" söz konusu değildir. Mutasavvifîn, âlemi, bütün eşya, şuûn ve ahvâliyle ilâhî tecellîlerin gölgeleri, bütün ef'âli sıfât-ı sübhaniyenin zılâli, sıfatları da şuûnat-ı Zâtiyenin tezahürleri görmüşlerdir.. ve işte bundan dolayıdır ki, kâinatta/kâinatlardaki her şey O'na kendilerinden daha yakındır.. ve bu yakınlık onların kendinden değil, O'nun sıfât-ı sübhaniyesinin zılâli olmalarındandır.

Canlı-cansız her varlık hayat, ilim, sem' u basar... ilâ âhir gibi sıfât-ı sübhaniyenin belli merâyâda tezahüründen ibarettir. İlâhî sıfatlar ve esmâ-i hüsnâ Hazreti Zât'ın nuranî ve hayattar hicaplarıdırlar ve O'nun Zât'ının kemaline de birer işarettirler. O, bu sıfatlara muhtaç değildir; sıfât-ı sübhaniye O'nun Zât'ının lâzımıdır; O "vücud"la değil Mukaddes Zâtıyla mevcut olduğu gibi, hayat sıfatıyla değil Zâtıyla diridir. Diğer ilâhî sıfatlar da aynı mülâhaza ile ele alınabilir; O ilim sıfatıyla değil Zâtıyla Alîm, kelâm sıfatıyla değil

Zâtıyla Mütekellim, irade sıfatıyla değil Zâtıyla Mürîd'dir.. ve hakeza... Zâtî ve sübutî sıfatlar için söz konusu olan bütün bu hususlar, sübûtî sıfatlardan sayılan "tekvîn"e râci diğer fiilî sıfatlar için de geçerlidir. Bunları daha sonra icmalî de olsa –inşâallah– ele alacağız.

Sıfât-ı ilâhiyeye, O'nun kemalâtının perdeleri, envâr-ı meknûnesinin hicapları ve zılliyet planında tenezzül dalga boylu eşya ve hâdiselerle münasebet noktaları nazarıyla bakmak da mümkündür. İzzet ve azamet tekvînî emirlerde zâhirî esbabı perdedar olarak kullandığı gibi, "bi gayr-i keyfin" sıfât-ı sübhaniyeyi de Zât'ına perde kılmıştır. Hazreti Zât'ın her şeye o ihata edilmez/edilemez, perdesiz, hâilsiz mübaşereti bunun böyle olmasını iktiza ettiği gibi, "sübühât-ı vech" şuaâtına karşı da bu tür bir hicap O'nun hikmetinin muktezasıdır. Ne var ki, sıfât-ı ilâhiye, Zât-ı Baht'a hicap ve nikap makamında bulunsalar da, Zâtî kemalin zuhuru da yine bu sıfatlar vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla da bu hicaba, ehadiyet tecellîsi çerçevesinde O'nu göstermeye matuf bir hicap nazarıyla bakılabilir.

Hâsılı, sıfât-ı sübhaniye ne aynıdır ne de gayrı; onlar Zât-ı İlâhî'ye hem bir hicap hem bir ayna, Zât-ı Akdes de onlara göre nâkabil-i idrak bir Asıllar Aslı.. ne O'nun Zât'ı başka zatlarla mukayese edilebilir ne de sıfatları başka sıfatlarla. O, Kendi Zâtıyla kâim, başkaları ise O'nun kayyûmiyetiyle kâimdir. O'nun sıfatları kadîm, ezelî, hayy ve asla ait mukaddesiyetle serfirazdırlar. Mahlukatın evsafı ise, zatları itibarıyla câmid, hükümleri açısından da itibarîdirler; bunların ne hakikî mevcudiyetleri ne hayatları ne de ilimleri söz konusudur. Ne var ki, bütün bu farklılıkları tefrik ve temyiz de huzurî bir ilme vâbeste olduğundan işin hakikatini idrak herkesin kârı değildir.

* * *

Usûlüddin Açısından Sıfât-ı Sübhaniye

Şimdi isterseniz konuya bir de mütekellimîn-i kirâm açısından göz atalım:

Mütekellimîn-i kirâm açısından sıfât-ı sübhaniyenin, ifade ve üslûp farklılığı mahfuz, yukarıdaki esaslar çerçevesinde olduğunu söyleyebiliriz. Aslında sofiye "akâid-i hakka-i islâmiye" konusunda "usûlüddin" ulemâsının görüşlerini esas almış ve elden geldiğince kendi müşâhedelerini onların mütalâaları istikametinde yorumlamaya çalışmışlardır.

Mütekellimîne göre sıfât-ı sübhaniye, zâtî, tenzihî, sübûtî, fiilî ve haberî bölümleri içinde ele alınıp incelenmişlerdir. İlmihallerde bizim görüp bildiğimiz sıfatlar: Sıfât-ı zâtiye, sıfât-ı sübûtiye, sıfât-ı fiiliye olmak üzere üç bölümde ele alınıyordu. İşin esası yine o tasnife râci olmakla beraber, bizim bildiğimiz bir icmaldi, bu ise kısmen bir tafsil…

1. Tenzihî sıfatlar

Bunlara "selbî sıfatlar" da denir; Zât-ı İlâhî'nin acz, fakr, zaaf, ihtiyaç, yeme-içme, doğma-doğurma… gibi Cenâb-ı Zât hakkında eksiklik ve kusur sayılan evsaftan münezzeh ve müberra olmasını gösteren ifadelerdir ki, bir kısmını İbrahim Hakkı Hazretleri şöyle sıralar:

"Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde,

Ve suretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.

Şerîki yok, berîdir doğmadan doğurmadan ancak,

Ehaddir, küfvü yok, 'İhlâs' içinde zikreder Allah.

Ne cism u ne arazdır, ne mütehayyiz ne cevherdir

Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.

Tebeddülden, tagayyürden, dahi elvân u eşkâlden,

Muhakkak ol müberrâdır, budur selbî sıfâtullah.

Ne göklerde ne yerlerde, ne sağ u sol ne ön ardda,

Cihetlerden münezzehtir ki hiç olmaz mekânullah

Hudâ vardır velî, varlığına yok evvel ü âhir;

Yine ol varlığıdır kendinden, gayrı değil vallah.

Bu âlem yoğ iken ol var idi, ferd ü tek ü tenhâ;

Değildir kimseye muhtaç O, hep muhtaç gayrullah.

Âna hâdis hulûl etmez ve bir şey vacib olmaz kim;

Her işte hikmeti vardır, abes fiil işlemez Allah."

Ulemâ, Zât-ı İlâhî'ye yaraşmayan daha bir hayli selbî sıfattan bahseder ama aslında mevzu onların söz konusu ettiği şeylerle de sınırlı değildir; zira âyât-ı muhkemât ve Sünnet-i Sahîha çerçevesinde tanıyıp bildiğimiz ulûhiyet ve rubûbiyet hakikatlerine karşı öteden beri pek çok yakışıksız şeyler söylendiği gibi şimdi de söylenmektedir ve gelecekte de söylenecektir; buna karşılık da mü'minler tarafından Zât-ı Ulûhiyet tenzih ve takdis edilecektir ve edilmektedir.

2. Zâtî Sıfatlar

Vücud, vahdaniyet, kıdem, bekâ, muhalefetün lilhavâdis ve kıyam binefsihî gibi altı sıfattan ibarettir. Bunlar, Allah'a mahsus sıfatlardır ve başka birisi hakkında kullanılmaları da caiz değildir. Aynı zamanda bu sıfatların zıtları Zât-ı Hak için düşünülmediğinden bir mânâda bunlar da tenzihî sıfatlardan addedilmişlerdir.

1. Vücud'

Bulunma ve var olma mânâlarına gelen vücud, Cenâb-ı Hakk'a nisbeti itibarıyla Allah'ın zâtî ve nefsî bir sıfatı olup Zât-ı Hakk'ın varlığının kendinden olduğunu ifade eder. Bir kısım mütekellimîn ve mutasavvıfînin, "Vücud, Zât'ın aynıdır." deyip buna tevhidî bazı mânâlar yüklemeleri bir tarafa muhakkikîn onu, ezelden ebede bir vücud-u daimînin unvanı olarak görmüş, fizikî ve metafizikî dünyaların temel mercii kabul etmişlerdir: Evet, bütün mevcudat, bir mânâda o zâtî vücudun ziyasının gölgesi olduğu gibi; imkân, hudûs, ihtirâ', fıtrat, gaye, nizam, inayet, hikmet ve rahmet televvünleriyle de o Vücud-u Ezelî'nin delil ve şahididir. O, öyle bir "Vacibü'l-Vücud"dur ki, âfâkî ve enfüsî bütün deliller, şahitler, emareler ve işaretler vücudları ve hususî mahiyetleriyle O'nun varlık ve birliğini gösterdikleri gibi, ruhumuzun derinliklerinde her zaman nümâyân olan duyuşlarımız, sezişlerimiz ve vicdanlarımızdaki nokta-i istinat ve nokta-i istimdatlar birer birer ve hepsi birden o Vücud-u Bâkî'yi göstermektedirler. Evet, kalbî ve ruhî hayata açık bütün vicdanlar her zaman varlıklarının özünden fışkıran bir batınî duyuş ve sezişle zâhirî ihsas ve idraklerin çok çok üstünde ve akıl, fikir alanlarını aşkın

bir derinlikle hep O'nu haykırmaktadırlar.

2. Vahdaniyet

Birlik ve teklik mânâlarına gelen bu kelime Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ında, sıfatlarında, tek, yektâ, eşi-benzeri ve zıddı-niddi olmama anlamında zâtî bir sıfattır. Bu sıfat eşi-benzeri, misli ve menendi olmama mânâları itibarıyla da tenzihî ve selbî sıfatlardan addedilmiştir.

Hazreti Zât-ı Vahid ü Ehad'e ait böyle bir birlik ve teklik riyazî anlamda değil de, Zât'ında, sıfatlarında, ef'âlinde eşi benzeri olmama mânâsında bir tekliktir. O, Zât'ında tek ve yektâ bulunduğu gibi ulûhiyetinde de misli ve şerîki yoktur; Mâbud-u Mutlak, Maksud-u Mutlak, Mahbûb-u Mutlak ve Matlub-u Mutlak yalnız O'dur. Kur'ân-ı Mübin, "De ki: O Allah'tır; hakikî ilâh (ve Mâbud-u Mutlak) O'dur. Allah (herkesin ve her şeyin Kendisine muhtaç olduğu, ihtiyaçtan müstağni bir) Samed'dir. O, doğurmadı ve doğurulmadı. O'na bir küfüv ve denk de olmadı."[3] diyerek O'nun mutlak tekliğini ve Müstağni-i Ale'l-Itlak olduğunu ifade etmektedir.

Kur'ân ve Sünnet'te O'nun varlığının hatırlatıldığı her yerde vahdaniyetine de işarette bulunulur; vahdaniyetinin ifade edildiği yerlerde de "Vacibü'l-Vücud" olduğu vurgulanır. İsterseniz konuyu, ifadelerde az bir tasarrufla, hayatını O'nun vücudunu ve vahdaniyetini anlatmaya vakfetmiş Üstad Bediüzzaman'dan dinleyelim:

"Arkadaş, her bir mevcut üstünde O Sâni-i Ehad ü Samed'in bir sikkesi ve hâtemi bulunmakta ve o şeyin Zât-ı Ehad ü Samed'in mülkü ve sanatı olduğunu ilan etmektedir. Sen, gayr-i mütenâhî olan o ehadiyet sikkelerinden ve samediyet hâtemlerinden bahar mevsiminde sahife-i arza darbedilen sikkeye bakabilsen, şu zikredilecek fıkraların cümlelerinin güneş gibi O'na delâlet ve şehadetlerini göreceksin. Şöyle ki, şu sahife-i arzda her zaman pek garip ve hakîmâne bir icat müşâhede ediliyor. Şimdi gir şu fıkraların içine ve gör o hakîmâne icadı.

1. Yeryüzündeki o icat fiili pek büyük ve geniş bir sehâvet-i mutlakadan geliyor..

2. Bir sühûlet-i mutlaka ile bir kuvvet-i mutlakadan geldiği görülüyor..

3. Her şey mutlak bir intizam içinde olabildiğine bir süratle var ediliyor..

4. Bütün varlık, gayet mevzun ve mizanlı olmanın yanında fevkalâde bir süratle yaratılıyor..

5. Olabildiğine güzel ve mükemmel var edilmeleriyle beraber, fevkalâde bir bolluk ve ucuzluk içinde ve herkese yetişecek şekilde ihsan ediliyor..

6. Karışıklığa sebebiyet verecek onca esbaba rağmen, her şey fevkalâde bir temyiz ve tefrik içinde varlığa eriyor..

7. Her nesnenin taalluk noktaları sonsuz denecek kadar çok olduğu hâlde, her varlık fevkalâde bir nizam, bir intizam ve bir âhenk içinde meydana geliyor."

İşte bütün bunlar, o Zât-ı Vacibü'l-Vücud'un hem varlığına hem de birliğine öyle şahitlerdir ki, binler delil kuvvetindeki bu şahitleri görmemek körlükten öte bir körlük ve inattan öte bir temerrüttür."[4]

3. Kıdem

Eski ve zamanca uzun geçmişi olan anlamındaki kıdem, Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir ve başlangıcı olmama ve sâbık bir illete dayanmama mânâlarına gelmektedir. Bu yönüyle o, "Evvel" ism-i şerifiyle bir iltisak içinde, ezeliyetin bir unvan-ı mübecceli, "Mukaddim" ism-i celîlinin de esası sayılmaktadır.

Zât-ı Ulûhiyet'in kıdemi mevzuunda Sünnî, Şiî ve Mutezile ulemâsı arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bütün âlimler, kıdemi, Zât-ı İlâhî'nin vasıflarından biri saymış ve onu, Cenâb-ı Kibriyâ'nın ilel-i sâbıka ve esbaptan müstağni bulunması mânâsına yorumlayarak Hazreti Mevsuf-u Mukaddes'i nazara alıp وَأَوَّلٌ قَدِيمٌ بِلَا ابْتِدَاءٍ[5] demişlerdir.

Aslında kıdem sıfatı ve Kadîm ism-i mübecceli Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ifade etmektedir. Allah'ın varlığının başlangıcı olmadığını, vücud-u Bârî üzerinden –bu tabir de kelime yetersizliğinden– asla yokluk geçmediğini ve O'nsuzluk yaşanmadığını belirtmektedir. İşte bu, Zât-ı Hakk'ın kıdemi demektir ki, bunun karşılığı hudûstur (sonradan olma) ve Allah (celle celâluhu) hudûstan münezzeh ve müberradır.

4. Bekâ

Devam ve sebat içinde bulunma, kesintiye uğramama, fenâya maruz kalmama mânâlarına gelen bekâ, zâtî sıfatlardandır ve kıdemle ism-i Evvel'in münasebetine benzer şekilde, bu sıfat-ı sübhaniyenin de "Âhir" ism-i celîliyle alâkası söz konusudur. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahîha'da, sarahaten ve işareten bekâ sıfatına temas edildiği gibi, onun bir başka ifadesi olan Âhir ism-i celîliyle, bazen tek başına bazen de Evvel ismiyle zikredilmesi de az değildir. Evet, Kur'ân her şeyin fenâ bulup O'nun bâkî kaldığını ifade etmenin yanında, sık sık "Evvel O, Âhir O" diyerek kıdem ve bekâya göndermelerde bulunmaktadır. Bu arada Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bir dualarında, "Allahım, Sen öncesi olmayan bir Evvel'sin ve sonu bulunmayan bir Âhir'sin."[6] buyurarak kıdem ve bekâ sıfat-ı sübhaniyelerini hatırlatmaktadır. Bekâ ile kıdem mânâ olarak da birbiriyle yakından irtibatlıdırlar. Eskiden beri ulemânın, cerhedilmez mantıkî bir ifade olarak "Kıdemi sâbit olanın ademi mümtenidir." sözleri böyle bir irtibat ve münasebete dayanmaktadır. Ayrıca, muhakkikîn-i ulemânın, ezeliyet-i ilâhiyenin yanında hemen ebediyetten bahsetmeleri de bu iki zâtî sıfatın iç içe olmalarını göstermesi açısından fevkalâde önemlidir.

Ulemâ, bekâ sıfat-ı sübhaniyesini bazen "lâyezâl", bazen "lâyemût", bazen de "lâyefnâ" sözcükleriyle de ifade edegelmişlerdir ki esas itibarıyla hemen hepsi de aynı mânâya gelmektedir.

Burada bekâ sıfat-ı celîlesini, Cenâb-ı Hakk'ın, hayat, ilim, kudret... gibi "sıfât-ı meânî"sinden addedip "Allah Kendi Zât'ına münasip bir bekâ ile sermedîdir." diyenler olduğu gibi, onu "vücud" gibi Zât'tan ayrı düşünülemeyecek bir sıfat-ı nefsiye şeklinde mütalâa edenler de olmuştur. Bazı kimseler ise, onu bütün bütün selbî sıfatlar içinde saymış ve "bekâ" sıfatından "Allah fenâ bulmaktan münezzehtir." mânâsını çıkarmışlardır.

Bekâ ile alâkalı diğer bir husus da ebedî âlemde yaratıkların da bekâya mazhar olması konusudur.. evet, Allah bâkîdir, öbür âlemde bir kısım varlıklar da bekâya mazhar olacaklardır. Ancak, Cenâb-ı Hakk'a ait bekâ kendinden, Zât'ının lâzımı, vücud-u sermedîsinin ifadesi; başkaları için söz konusu olan bekâ ise, O'nun ibkâ etmesiyle bir bekâ ve izafî bir sermediyettir. İnsan, cin, ruhanî ve melek… gibi varlıkların bekâsı için bahis mevzuu olan bu husus Cennet ve Cehennem için de aynıyla söz konusudur.

5. Muhalefetün lilhavâdis

Hâdis olan şeylere muhalif, zıt ve aykırı olma mânâlarına gelen muhalefetün lilhavâdis, Allah-u Ecell ü A'lâ'nın yarattıklarına muhalif olması, Zât'ıyla, sıfatlarıyla onlara benzememesi demektir ki, Cenâb-ı Hakk'ın zâtî sıfatlarının zıtlarının Zât-ı Ulûhiyet hakkında muhal olması açısından bu da tenzihî sıfatlar arasında mütalâa edilegelmiştir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'te aynıyla olmasa da, misli, dengi ve şerîkinin bulunmadığını gösteren nasslar muhalefetün lilhavâdis hakikatine de işaret etmektedir.

Bir kısım dalâlet fırkalarının Allah'ı yaratıklara benzetme sapkınlığına düşmelerine karşılık, Mutezile ve Cehmiye gibi bazıları da tenzihte aşırılığa giderek birbirine zıt ve düşman grupların oluşmasına sebebiyet vermişlerdir. Ehl-i Sünnet ulemâsı ise, orta yolun sesi soluğu diyebileceğimiz muhalefetün lilhavâdis kavl-i faslıyla ifrata, tefrite "Dur" demiş; Yaratan'la yaratılan arasındaki önemli bir farkı hatırlatmış ve ne Allah'ın Zât'ının başka zatlara ne de sıfatlarının başka sıfatlara benzemediğini/benzemeyeceğini ortaya koymuş, كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ تَعَالَى غَيْرُ ذٰلِكَ "Aklına ne gelirse Cenâb-ı Hak ondan başkadır."[7] demişlerdir.

6. Kıyam binefsihî

Kendi kendine ayakta durmak, istiklâl sahibi olmak, varlığında, varlığının devamında kimseye muhtaç bulunmamak demek olan kıyam binefsihî, Allah'ın bizatihi kâim bulunduğunu, varlığı ve varlığının devamı adına kimseye muhtaç olmadığını, O'ndan başka her şeyin ve herkesin (mâsivâ) vücud ve bekâsını O'nunla devam ettirdiğini ifade eden zâtî bir sıfat ve bu mülâhazaların zıddının O'nun hakkında düşünülmesinin muhal olması açısından da tenzihî sıfatlardandır. Bu sıfat-ı sübhaniye de Kur'ân-ı Kerim'de aynıyla mevcut değildir ama, kayyûmiyet-i ilâhiye ile alâkalı bütün âyetler aynı zamanda kıyam binefsihî hakikatini de hatırlatırlar.

Mütekellimîn, Cenâb-ı Hakk'ın, cevher-araz, zaman-mekân, madde-mânâ açısından hiçbir şeye muhtaç olmadığını tasrih etmiş ve icraat-ı sübhaniyesinde görülüp müşâhede edilen esbap ve ilele de izzet ve azametinin hicap ve perdeleri nazarıyla bakmışlardır. Bediüzzaman'ın ifadesiyle "İzzet ve azamet ister ki, esbap perdedar-ı dest-i kudret ola aklın nazarında"[8], ta ki kudretin bir kısım umur-u hasiseyle mübaşereti görülmesin.

* * *

3. Sübûtî Sıfatlar

Varlığı zarurî ve kemal ifade eden sıfât-ı sübhaniyeye “sübûtî sıfatlar” denegelmiştir. Allah hayat sahibidir.. O her şeyi bilmektedir.. ve gücü her şeye yeten bir sahib-i kudret-i kâhire.. istediğini istediği şekilde belirleyen bir sahib-i iradedir... gibi müsbet ifadelerle Zât-ı Hakk’ı tanıma açısından nurefşan birer muarrif ve müşir diyeceğimiz bu çerçevedeki sıfatlara sübûtî sıfatlar denmiştir. Zâtî sıfatlar gibi, bunların da zıtlarını Zât-ı Bârî hakkında düşünmek caiz değildir ve bunların hepsi ezelî ve ebedîdir; ne varlıklarının evveli ne de âhiri söz konusudur. Zira onlar, kemal-i mutlak sahibi Zât-ı Ecell ü A’lâ’nın lâzımı evsâf-ı kudsiyedendir.

Akaid kitaplarında tespit edildiği şekliyle bu sıfatların “hayat”, “ilim”, “kudret”, “irade” gibi masdar kalıplarıyla bilinenlerinin yanında, aynı evsâfı müfid sıfat sigalarıyla zikredilenleri de vardır. Bu sıfât-ı sübhaniye, min vechin ins, cin, ruhanî ve melek için de söz konusudur ama bunlar Zât-ı Ulûhiyet’e nisbet edildiğinde O’nun Kendinden, mutlak, ezelî ve ebedî.. yaratıklara isnad edildiğinde ise, Hak sıfatlarının yansıması, mukayyet, mahdut ve sınırlıdırlar.

Bu sıfatların hemen hepsi de –tekvîn hususundaki farklı mülâhazalar mahfuz– kadîm, bâkî, bütün varlığı muhît, Zât-ı Ulûhiyet’in perde-i izzeti ve hicab-ı azameti, Zât-ı Akdes’le kâim ve zihnî mânâda ayniyeti söz konusu olmayan evsâf-ı celâliye ve cemaliyedir. Bunlar hayat, ilim, sem’, basar, irade, kudret, kelâm, tekvîn gibi sekiz sıfat-ı izzetten ibarettir.

1. Hayat

Diri ve hayy demek olan sübûtî sıfatlardan “hayat”, ezelî, ebedî bir sıfat-ı sübhaniye ve umum canlılar âleminin de biricik hayat ufku ve –esası Mevsûf-u Mukaddes– hayat kaynağıdır: Yerde-gökte, karada-denizde, fizik âleminde-metafizik dünyalarda her şeyi var eden ve yaşatan yalnız O’dur. Burada her varlık O’nunla hayata mazhar olmuştur ve öbür âlemde de yine O’nunla ikinci bir hayata erecektir.

Bu hayat-ı sermediye sayesinde her canlı, uzak-yakın çevresini hissetmekte, onlarla münasebete geçmekte ve bir cüz’î iken âdeta bir küllî hâlini almaktadır.

O her şeye böyle bir enginlik ifâza etmekte, her varlık da, bu intisap vasıtasıyla farklı bir vüs'ate ulaşmaktadır. Hayat sıfat-ı sübhaniyesi –Mevsûf-u Münezzeh'e hicap– bütün canlılar âleminde tecellî ve in'ikaslarla kendini gösterirken, Mevsûf-u Mukaddes'ten ayrılma, parçalanma, bölünme... gibi avârıza da maruz kalmaz; O bunların hepsinden münezzeh ve müberradır.

Hayat sıfatının diğer sübûtî sıfatlara bir rüçhaniyet veya sebkati söz konusudur; zira kudret, irade ve ilim… gibi sıfatlar kat'iyen hayatsız tasavvur edilemezler; evet hayatı düşünmeden bunları mülâhazaya almak mümkün değildir. Kitab-ı Mübîn pek çok yerde bu hayat-ı sermediyeye dikkati çeker ve bize وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ hakikatini hatırlatır. Ruh, bu hayatın umumî bir tecellîsi, canlılık da onun aksidir. Allah, kelâmında Hayy ve Muhyî ism-i şeriflerini hayatın arka planı olarak nazara verir ve Hz. Âdem'de bir türlü, Hz. Mesih'te başka bir türlü, diğer bütün canlılarda daha başka bir türlü hep bu hayat-ı sermediyeye dikkatleri çeker ve hayat adesesiyle Hakk'ın temâşâ edilmesini ister. İmanla bakan herkes, hayatın çehresinde "Öldüren O, dirilten O ve ötelerde her şeyi farklı bir kalıpla yeniden hayata mazhar edecek de O'dur.! O'dur çürümüş, toza toprağa karışmış kemikleri ecza-i asliyesiyle farklı bir surette yeniden hayata döndürecek olan!" hakikatini okur.

2. İlim

Bilgi, bilim ve bilmek mânâlarına gelen ilim de Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatlarındandır. Vacibe, mümkine ve mümtenie taalluk etmesi itibarıyla sübûtî sıfatlardan ihata alanı en geniş olan "ilim" hakikati mümkinâtın da mebdeidir. Kur'ân-ı Mübin, ilmin ihata alanını hatırlatma sadedinde, "Hiç kimsenin bilmediği/bilemeyeceği gayb âleminin anahtarları O'nun nezd-i ulûhiyetindedir. O karada-denizde meydana gelen her şeyi bilir.. O'nun bilgisinin dışında bir yaprak bile kıpırdamaz.. yerin bağrında ve koyu karanlıklar içinde bir daneciğin düşmesinden bile O haberdardır. Hâsılı, yaş-kuru ne varsa hepsi O'nun nezdindeki bir Kitab-ı Mübîn'de mahfuzdur."[9] şeklinde ferman eder ve "Göklerde-yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini görmüyor musun? (Bilin ki) kendi aralarında fısıldaşan üç kişinin dördüncüsü O, beş kişinin altıncısı da yine O'dur. Bu sayı ister az, ister çok olsun, onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar O hep onlarla beraberdir.. ve kıyamet gününde yaptıklarını bir bir onlara bildirecektir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir."[10] gibi beyanlarıyla bu şümul ve ihatayı gözler önüne serer; takdir ve tebcil hislerimizi harekete geçirmenin yanında aynı zamanda bizleri temkin ve teyakkuza çağırır.

Diğer sıfât-ı sübhaniye gibi Allah'ın ilim sıfatı da, melek, ins, cin ve ruhanîlerin ilmine benzemez. O'nun ilmi her şeyi muhîttir ve hiçbir şey bu daire-i muhîta haricinde değildir.. ve aynı zamanda bu sıfat-ı kudsiye için azalma-çoğalma, gelişme-kemale erme ve öğrenerek elde edilme söz konusu değildir. Cenâb-ı Hak bu ilm-i zâtîsiyle Kendini bildiği gibi, olmuş ve olacak, hatta olması mümteni bulunan şeyleri de bilir. Elbette ki, "mümkinü'l-vücud" dediğimiz olacak şeyler O öyle bildiğinden dolayı değil, "İlim maluma tâbidir." fehvâsınca, olacakları meydana gelecekleri şekilde bilir. Diğer bir ifade ile; ilmin vücudu, hariçte malumun vücudunu gerektirmez. Hariçte bir şeyin vücudu, kudret ve iradeye bakmakta ve bu sübûtî sıfatlara istinat etmektedir.

İlm-i ilâhînin taalluk alanının genişliğine delâlet eden bir diğer husus da dört bir yanda müşâhede ettiğimiz güzellik, nizam, intizam, âhenk, hikmet ve umumî maslahatlar gibi şeylerdir. Bu hususlar ilmî takdir ve planların ürünleri ve o Alîm ü Hakîm'in de hak söyleyen şahitleridirler; O'ndan gelmişlerdir ve âvâz âvâz O'nu ilân etmektedirler.

Allah'ın ilmi hem ezele hem de lâyezâle bakar. Ne var ki, O'nun her şeyi ezelde biliyor olması, bilinenlerin de ezeliyetini gerektirmez. İlim başkadır taayyün başka, berzahî ve misalî vücud ondan da başka; fizikî vücud ise bütün bütün başkadır. Allah, bu safhaların bütünü itibarıyla büyük-küçük, cüz'î-küllî, maddî-mânevî her şeyi bilmektedir ve her şeye hükmetmektedir.

3. Sem'

İşitme ve duyma mânâsına gelen "sem'" de Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatlarındandır. O bu müteâl sem'iyledir ki, gizli-açık, nefsî ve lafzî, fısıltı ve gürül gürül sesleri aynı şekilde dinler, duyar ve cevap vermek murad ettiklerini de cevapsız bırakmaz. O'na göre içten inilti ve sızlanışlarla, etrafta yankılanan âh u efgân arasında fark yoktur. Keza O'nun milyonlarca sesi birden dinleyip değerlendirmesi, diğer binlercesini işitip cevap vermesine mâni değildir. Milyar ve milyarlarca varlık hangi ağızla konuşursa konuşsun, karıştırmadan hepsini işitir ve hikmeti iktiza ederse hepsini de cevaplandırır.

Kur'ân-ı Kerim ve sahih Sünnet değişik münasebetlerle Allah'ın Semî' ve Basîr olduğunu vurgular ama, bu duymanın ve görmenin keyfiyetiyle alâkalı herhangi bir tasrihte bulunmaz ve diğer sıfât-ı sübhaniyede olduğu gibi konuyu Allah'a havale eder. Evet, künh-ü Bârî nâkabil-i idrak olduğu gibi O'nun ilmi,

sem' u basarı da, bilme, duyma ve işitme açısından bizim için hep nâkabil-i idrak kalacaktır. Biz, gözlerimizle görür, kulaklarımızla işitir ve ağzımızla konuşuruz. Allah'ın görmesi, işitmesi ve konuşması için bu tür uzuvlara ihtiyaç yoktur.. ve O bu kabîl tecsim ve teşbih edalı her şeyden münezzeh ve müberradır.

4. Basar

Görme, müşâhede etme ve sezme demek olan "basar" da Zât-ı İlâhî'nin sübûtî sıfatlarındandır. Allah bu sıfat-ı sübhaniyesiyle büyük-küçük, aziz-hasis, cismanî-ruhanî, arzî-semavî her şeyi görür, gözeteceklerini gözetir ve hiçbir şey O'ndan gizli kalamaz. O, aydınlık-karanlık semanın derinliklerini, arz katmanlarının en kapalı noktalarını, mikrobu-mikrop altı varlıkları, latîf canlıları ve onların en latîf yanlarını aynı şekilde görür ve gizli-açık her şeye muttali olur.

Bu sıfat-ı kudsiye Kur'ân'da aynıyla geçmese de, "Basîr" şeklinde bazen tek başına bazen de "Semî'" ism-i şerifi gibi bir isimle beraber pek çok yerde zikredilmektedir. Ayrıca, diğer ilâhî sıfatlarda olduğu gibi "basar" sıfatının ifade edildiği yerlerde de bu sıfatın isbat edilmesinin yanında, tenzih esasına da imada bulunulmuş; bulunulmuş ve teşbihe girmeme kadar ta'tile düşmemenin de önemi hatırlatılmıştır.

İnsanda görme ve işitme hâdiselerinin oluşması pek çok esbap ve şeraite bağlanmıştır. Zât-ı İlâhî'de ise ne fizyolojik ve psikolojik esbap ne de başka bir şey söz konusudur. O, belli sıfatların perdedarlığıyla zâtî olarak görür, zâtî olarak duyar ve zâtî olarak bilir. Zâtî olarak görse, duysa ve bilse de ilim ayrı, sem' ayrı, basar da ayrıdır; bunların hepsini ilim sıfat-ı sübhaniyesine irca ederek diğer mukaddes sıfatları görmezlikten gelmek apaçık bir dalâlettir. Bazı mutasavvıfînin bu mülâhazayı destekliyor gibi görünen beyanları o meslekte hâlî ve zevkî bir keyfiyetin ifadesi olarak "vahdet-i vücud" anlayışından kaynaklanmaktadır. Aslında bu konuda hakem "Kitab-ı Mübîn"dir ve her şey onun dediğinden ibarettir; Allah, ilmiyle Alîm, sem' u basarıyla da Semî' ve Basîrdir.. hepsi bu kadar.!

5. İrade

Dilemek, murad etmek, mümkin bir hususa karşı eğilim göstermek demek olan irade; Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyin yaratılmasında zaman, mekân,

keyfiyet ve daha değişik özellikleri –esası Mevsuf-u Mukaddes– belirleyen sübûtî sıfatlarındandır. Bu sıfat açısından denebilir ki, Allah, herhangi bir nesneyi veya fiili ne zaman, nerede, hangi keyfiyette dilerse o nesne ve o fiil o şekilde meydana gelir. Yarattığı her şeyde bir veya pek çok hikmeti vardır; ama, ne hikmetler ne de maslahatlar cebren O'na bir şey işletemezler. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin de dediği gibi:

"O'na bir kimse cebr ile bir iş işletemez asla

Ne kim Kendi murad ede, vücuda ol gelir billâh."

İrade sıfatının yerinde bazen, aynı mânâya gelen "meşîet" kelimesinin kullanıldığı da olmuştur; Efendimiz (aleyhi ekmelüttehâyâ) sabah-akşam dualarında: مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ "Allah neyi dilerse o olur, olmasını dilemediği de olmaz."[11] diyerek meşîet kelimesinin mazi ve muzari kiplerini kullanmıştır. Kelime değişikliğinin ifade ettiği farklılığı teferruat sayarak geçiyorum.

Mümkin olan herhangi bir şeyin olup olmaması, olacaksa onun zaman, mekân ve keyfiyetinin belirlenmesi zâhiren irade sıfatıyla gerçekleşmektedir. Kur'ân-ı Mübin, "Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir; O neyi dilerse onu yaratır; dilediğine kız evlât ve dilediğine de erkek evlât verir."[12], "Allah, bir kavmi cezalandırmak isteyince artık onu geriye çevirecek hiçbir kuvvet yoktur."[13], "De ki: Allah size bir felaket murad ederse artık buna karşı sizi korumak kimin haddine! Ve aksine eğer, O size rahmet dilerse, gayri bunu kim engelleyebilir ki?"[14], "Allah, bir şeyi dilediğinde o hususta emri sadece 'Ol!' deyivermektir; 'Ol!' dediği şey hemen oluverir."[15], "De ki: Eğer Allah sizin hakkınızda bir zarar veya fayda murad ederse, bu konuda kim neye malik olabilir ki?"[16], "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden de çeker alırsın; dilediğini aziz, dilediğini de zelil kılarsın, bütün hayır Senin elindedir ve Sen her şeye kadîrsin."[17]... gibi pek çok âyât-ı beyyinâtıyla irade sıfatına vurguda bulunur ve onun o genişlerden geniş alanını hatırlatır.

Allah'ın bir tekvînî emirlerle alâkalı kevnî meşîeti bir de teşriî hususlarla alâkalı teşriî iradesi vardır. Bu hususu, irade-i sübhaniyenin her iki alana farklı taalluku şeklinde anlamak daha uygundur. Tekvînî irade veya meşîet, bütün varlık ve eşyanın belli zaman, belli mekân ve belli keyfiyette yaratılmalarında belirleyici bir sıfat-ı sübhaniyedir. Daha önce de geçtiği gibi, Cenâb-ı Hak,

istediği zaman, dilediği yerde ve murad buyurduğu şekilde bir şeye "Ol!" deyiverince o da hemen oluverir; olmasını istemediği de, isteyeceği ana kadar ademde kalır. Kur'ân-ı Kerim'de çokça tekerrür eden[18] كُنْ فَيَكُونُ âdeta bir hakikatin şifresi gibidir.

Şer'î emirlerde ise, sınır ve çerçevesi mahdut olsa da her zaman insan iradesi söz konusudur. Allah, imanı, islâmı, ihsanı emreder ve insana hakikî insan olma ufkunu gösterir, kul da o istikamette eğilim ve isteklerini ortaya koyarsa gerisi O'na kalmıştır; dilerse o şeyleri yaratır ve kulunu o ufkun insanı hâline getirir ve dilerse hikmetini başka şekilde izhar buyurur.

Tekvînî irade, insan idrakini aşkın değişik mânâ ve maslahatlarla, bazen hayrın yanında şer gibi görünen şeyleri, tâatin yanında –mesuliyeti, sebebiyet verene ait– şerleri, faydalı olanla beraber zararlı bulunanı da dilemesine karşılık, teşriî iradede hep hayır, tâat, güzellik ve hüsn-ü âkıbet söz konusudur. İnsandaki irade de, meyelân veya meyelândaki tasarruf unvanıyla, Zât-ı İlâhî'ye ait irade sıfatının bir gölgesi, bir aksi ve Allah tarafından insana bahşedilmiş potansiyel bir tercih yeteneğidir. Mâturîdî telakkisine göre "küllî irade" işte bu yetenektir; "cüz'î irade" ise, herhangi bir hâdiseyi gerçekleştirme istikametinde ortaya konan meyil ve azimdir. Eş'arîlere gelince, onlar, Allah'ın iradesine "küllî", kulun meyelânına da "cüz'î" demeyi tercih etmişlerdir. Şimdilik fürûat sayılan bu konuyu da geçiyorum.

6. Kudret

Güç, tâkat, iktidar demek olan kudret, Allah'ın her şeye gücünün yetmesi mânâsına sübûtî bir sıfattır. Zât-ı Ulûhiyet hakkında kudretin zıddı sayılan âcizlik ve yetersizlik gibi hususların düşünülmesi dalâlettir. O'nun kudretinin yetmediği/yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. Serâdan Süreyyâ'ya her şey o kudret-i kâhire ile meydana gelmiştir/gelmektedir. Arz-sema o kudretle meydana gelmiş, büyük-küçük her nesne onunla varlığa ermiş ve onunla hâlden hâle geçmekte, başkalaşmakta, mükemmelleşmekte ve bitip tükenme bilmeyen bir serüven yaşamaktadır. "Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir.. ve Allah her şeye kadîrdir."[19], "Kıyametin meydana gelmesi bir göz açıp kapama süresinde veya daha kısa bir anda gerçekleşiverecektir; şüphesiz Allah her şeye kadîrdir."[20], "Allah hakkın ta kendisidir; ölüleri diriltecek de işte O'dur ve O her şeye kadîr olandır."[21], "Allah öldükten sonra dirilmeyi gerçekleştirecektir; zira O her şeye kadîrdir."[22], "Mülk elinde olan Allah mukaddes ve müteâldir ve O her şeye

kadîrdir."[23], "Ne göklerde ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak ve icraatını engelleyecek hiçbir kudret yoktur. O Alîmdir ve her şeye gücü yeten bir kadîrdir."[24]... gibi yüzlerce âyet O'nun nâmütenâhî kudretini hatırlatmakta ve bizi O Kaviyy ü Metîn, O Kâdir u Muktedir'e teveccühe çağırmaktadır.

Sünnî mezhepler arasında kudretin taalluk keyfiyetiyle alâkalı bir kısım küçük, farklı mülâhazalar söz konusu olsa da, bütün Ehl-i Sünnet ulemâsı onun ezelî, kadîm, sübûtî sıfatlardan biri olduğunda ittifak içindedirler.

7. Kelâm

Konuşma, söyleme, bir şey anlatma anlamındaki "kelâm" da Allah'ın kemal ifade eden sübûtî sıfatlarındandır. Bütün teşriî emirler, vahiy ve peygamber ilhamı türünden değişik tecellî dalga boyundaki bilumum emir ve istekler keyfiyetler üstü keyfiyetiyle hep o kelâm sıfatından gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim, "İşte şu peygamberler.. Biz onların kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan bazılarıyla konuştu; bazısını da derece derece yükseltti."[25], "Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur veya ona perde arkasından hitap eder ya da ona izni çerçevesinde dilediklerini vahiyde bulunacak bir melek gönderir."[26], "Sana anlatmadığımız daha nice elçiler gönderdik.. ve Allah Hz. Musa'ya hitap edip onunla konuştu."[27]... gibi pek çok âyetiyle kelâm sıfatını sarâhaten, işareten ve zımnen nazara vermenin yanında; "Kuluna istediği şeyi vahyetti ha vahyetti."[28], "Hz. Nuh'a ve ondan sonraki nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.. keza İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, onun ahfadına, İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahiyde bulunduk.. Davud'a da Zebur'u verdik."[29], "Sana Arapça bir Kur'ân vahyettik ki ümmü'l-kurâ olan Mekke ve etrafını inzar edip uyarasın."[30]… gibi beyanlarıyla da vahiy şeklinde tecellî eden kelâm-ı ilâhînin bütün enbiyâ-i izâm için aynı olduğu hakikatini hatırlatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, o kelâm-ı ilâhînin, çağ, nebi ve ümmet çizgisinde bir tecellî ve tezahürüdür. Her ümmete o kelâm-ı rabbânînin bir tezahürü olmuştur; bu tecellînin arkasındaki sıfat ezelî olduğu gibi mesaj da ezelîdir ve mahluk değildir. Ehl-i Sünnet ulemâsınca bu ezeliyet "kelâm-ı nefsî" itibarıyladır; bizim kıraatlerimizdeki harf ve kelimeleriyle, kitaplardaki yazılarıyla değil. Böylesi kelâma, "kelâm-ı lafzî" denmiş ve mahluk sayılmıştır.

Kelâm sıfatından gelmiş ve bugüne kadar geldiği gibi kalmış bir kitap varsa

o da Kur'ân-ı Kerim'dir. O, indiği günden itibaren Allah'ın sıyanet ve hıfzı, vefalı müntesiplerinin de samimî gayretleri sayesinde tek harfi değişmeden hep olduğu gibi kalmıştır. Muhteva zenginliği, her çağda yeni nâzil olmuş gibi kendini yepyeni hissettirmesi, kalbî, ruhî, hissî, fikrî ve iktisadî, idarî, siyasî bütün problemleri çözmedeki gücü ve gınası onun vazgeçilmezliğinin ayrı bir teminatı olmuştur. Bundan dolayı da "Kelâmullah" dendiğinde bir mânâda sadece o hatırlanmıştır.

8. Tekvîn

Var etmek, varlığa erdirmek, yok olanı yeniden inşa ve ihya etmek demek olan tekvîn, Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî-meânî sıfatlarından olarak, Mâturîdîlerce bu sekiz sıfattan biri kabul edilmiştir. İzafî değil, hakikîdir.

Allah her şeyin yaratıcısıdır; tekvîn sıfat-ı sübhaniyesi de bu yaratmanın arkasındaki sıfat-ı kudsiyedir. خَالِقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ unvanıyla Kendini tanıtan yüce Yaratıcı, yarattığı/yaratacağı her şeyi, her nesneyi o muhît ilmi, bu şeylerin nerede, ne zaman ve nasıl olacaklarını belirlemeye bakan küllî ve şâmil iradesi ve murad buyurduğu her şeye yeten kâhir kudretiyle hazırlar ve tekvîn perdedarlığına bağlar.. ve tekvîn görünür her şeyin bu son perdesinde. Gerçi topyekün kâinat ve içindekiler, canlı-cansız değişik buudlardaki farklı mahiyet, farklı desen ve farklı stildeki her nesne O'nun yaratması, O'nun icadı ve O'nun ihdâsıyladır. Ancak bu icraat-ı ilâhiyeye sıfât-ı sübhaniye bir hicap ve tekvîn de kudret ve iradeye ayrı bir nikaptır. Mümkinâtta her şey, geniş bir ilmî plan ve programla ortaya konur, irade tercihe bakar, kudret o makdûrun olabilirliğini işaretler, tekvîn de kendi mânevî tezgâhında o makdûru inşa eder, işler, münasip şekilde örgüler ve Şahid-i Ezelî'nin nazar-ı şuhûduna sunar.

Tekvîn, Mâturîdîler nazarında müstakil, ezelî, hakikî sübûtî sıfatlardandır. Eş'arîler bu konuda biraz farklı düşünürler; onlara göre bu sıfat hakikî değil izafî ve itibarîdir. Zira, bir makdûr, kudret ve irade ile var ediliyorsa, artık tekvîne ne gerek var? Onların bu farklı mütalâaları, tekvîne bağlı diğer fiilî sıfatlar için de geçerlidir. Eş'arîler onlara da sonradan olmuş (hâdis) nazarıyla bakar ve her şeyi kudret ve irade ile açıklarlar.. işin doğrusunu Allah bilir.

* * *

4. Fiilî Sıfatlar

Fiilî sıfatlara gelince, bunlar icmalen altı tanedir ve ilk ilmihal bilgilerimize göre de şöyle sıralanırlar: Halk, ibdâ, inşâ, ihyâ, imâte, terzîk.

1. Halk

Yaratma, yaratılma, var etme, var edilme, bir şeyden daha başka bir şey meydana getirme mânâlarına gelen halk, Allah'ın her şeyi asıl unsurları ve sonraki inşâsıyla yoktan var etmesi demektir ki, bu tarif çerçevesinde onun Allah'tan başkasına nisbeti caiz değildir.

Kur'ân-ı Kerim'de değişik kalıplarla ifade edilen halk hâdisesi; uydurma, iftira ve çamura şekil verme gibi mânâlara gelen yerlerin dışında hep Cenâb-ı Hakk'a isnad edilmiştir. Aslında "halk" kökünden gelen "Hâlık" ve "Hallâk" sıfatları da Allah'tan başkası için hiçbir zaman kullanılmamıştır.

Halk sıfat-ı kudsiyesini, ibdâ, inşâ ve bu sıfatların mercii kabul edilen tekvîn sıfat-ı celîlesinden ayıran şöyle bir husus söz konusudur: Halk, herhangi bir şeyi temel unsurları ve yapı taşlarıyla var edip ortaya koyma; ibdâ, daha önce örneği sebkat etmemiş ve eşi, menendi, benzeri bulunmayacak bir tarzda yaratma; inşâ, parçaları daha evvel var edilmiş şeyleri düzüp koşma; tekvîn de, genel bir münasebet çerçevesinde, bütün fiilî sıfatlara kendi boyasını çalma şeklinde bir var etmedir.

İslâm akaidine göre cüz-küll, büyük-küçük, arz-sema, canlı-cansız, ruhanî-cismanî her şey ve bunların değişik ahvâl ve ef'âlini yaratan sadece Allah'tır. Kur'ân-ı Kerim:

"O'dur ki, yeryüzünde her şeyi sizin için yarattı."[31]

"Hamdolsun gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a."[32]

"Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı zamanda yarattı."[33]

"Onlar görüp düşünmüyorlar mı ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini de yaratmaya muktedirdir."[34]

"İnsanı bir parça sudan yaratıp soy ve evlilik irtibatından oluşan bir sülâle hâline getiren de O'dur."[35]

“Münezzeh ve mukaddestir O Allah ki yerin bitirdiği her şeyi, insanların kendilerini ve bilmedikleri daha nice şeyleri O çift çift yaratmıştır.”[36]

“Şu gerçeği o kâfirler görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan, yaratırken de yorulmayan Allah, yeniden ölüleri diriltmeye de muktedirdir.”[37]

“Allah öyle yüce bir Rabb’dir ki, sizi yarattı, rızıklandırdı; sonra O sizi öldürecek ve bir süre sonra da yeniden diriltecektir.”[38]

“Sizi de yaptığınız şeyleri de yaratan Allah’tır.!”[39]... gibi pek çok beyanat-ı neyyiresiyle halkın da, inşâın da, ibdâın da O’na ait olduğunu ihtar eder ve bizi hakikî tevhide çağırır.

2. İbdâ

Eşi, benzeri olmayacak şekilde yaratma demek olan ibdâ, Cenâb-ı Hâlık’ın yaratıklarını zaman ve mekân üstü fevkalâde bir mükemmeliyet içinde ve benzeri gösterilemeyecek şekilde yaratması demektir. Bu kelimenin yerinde bazen –aralarındaki nüans mahfuz– ihdâs, ihtira, îcad ve sun’ kelimeleri de kullanılagelmiştir ki, hepsi de tekvîn yörüngesinde icraat-ı ilâhiyenin farklı unvanları kabul edilmektedir. Kitab-ı Mübin, “O, gökleri ve yeri yoktan ve benzersiz şekilde yaratandır. O bir şeyi yaratmak isteyince ona sadece ‘Ol!’ deyiverir ve o şey de hemen oluverir.”[40], “Gökleri ve arzı emsali sebkat etmemiş şekilde yaratan O’dur.”[41]... bu tür âyetleriyle O’nun yaratmadaki ibdâını anlatır ve bizi sanatının güzelliklerini temâşâya davet eder.

3. İnşâ

Cüz’iyat ve temel unsurları bir araya getirerek ondan yeni şeyler icat etme mânâsındaki inşâ, madde-i asliyesi daha önce var edilmiş bulunan nesneleri bir araya getirerek farklı farklı şeyler ortaya koyma mânâsında bir fiilî sıfattır. Kur’ân-ı Mucizü’l-Beyan, “Asmalı-asmasız bağ ve bahçeleri, onlardaki çeşit çeşit hurma ve ekinleri, renk ve şekil bakımından birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytin ve narı icat edip size sunan O’dur.”[42], “O Allah’tır ki, sizde işitme ve görme sistemini, düşünüp hissedesiniz diye de kalblerinizi var etti.”[43], “Sizi bir tek nefisten yaratıp sonra da hem daim kalacağınız bir ‘müstakarr’ hem de emaneten duracağınız bir ‘müstevda’’ lütfeden O’dur.”[44], “De ki: Onları ilk defa yaratan da işte yeniden ihyâ edecek de O’dur.”[45]... gibi

onlarca âyât-ı beyyinâtıyla hep bu hakikat-i uzmâyı hatırlatmaktadır.

4-5. İhyâ ve İmâte

Hayat bahşetme, hayata mazhar kılma ve diriltme de diyeceğimiz ihyâ; canlının canını alma, hayatını söndürme, öldürme ve yok etme diyebileceğimiz imâte de Cenâb-ı Muhyî ve Mümît'in fiilî sıfatlarındandır. Bu iki sıfat, Kur'ân-ı Kerim'de değişik fiil kipleriyle hem ayrı ayrı hem de beraber zikredilirler. Kur'ân-ı Mübin, "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişiminde, insanlar hesabına denizlerde gemilerin sağa sola seyahatlerinde ve Allah'ın gökten indirip onunla ölü zemini ihyâ ettiği yağmurda, akledenler için O'nun varlığına ve birliğine nice deliller vardır!"[46]; "Allah'tır ki, gökten yağmuru indirip onunla ölmüş zemine hayat verir, işte bunda da hakikate kulak verenler için bir delil vardır."[47]; "Onlara bir âyet de işte bu ölmüş arz, ona hayatı Biz verip diriltiyoruz."[48]... türünden âyetlerle ihyâ fiilini ifadenin yanında, "O'dur öldüren ve O'dur dirilten."[49]; "Ey münkirler! Ne cüretle Allah'ı inkâr ediyorsunuz ki, sizler ölü iken size hayatı veren O olmuştur. (Miâdınız dolunca) sizi öldürecek ve vakt-i merhûnu gelince de yeniden sizi ihyâ edecektir."[50]; "O gün onlar: Rabbimiz derler, Sen bizi iki defa öldürdün ve iki defa da hayat verip dirilttin; biz günahlarımızı itiraf ediyoruz."[51]; "İbrahim (ona) dedi ki: Benim Rabbim hayatı verip ihyâ eden, sonra da öldürendir."[52]; "Şüphesiz hayatı veren de Biziz, onu geri alıp öldüren de."[53]; "Hayatı verip ihyâ eden de, alıp öldüren de Allah'tır. O bütün yaptıklarınızı görüp bilmektedir."[54]... gibi onlarca ilâhî beyanla da ihyâ ve imâte hakikatini aynı âyet içinde nazara vermektedir.

6. Terzîk

Rızık vermek, beslemek, yedirip içirmek anlamındaki terzîk de fiilî sıfatlardandır. Yiyip içecek nesnelerden, bütün maddî-mânevî muhtaç olduğumuz şeylere kadar hemen hepsi rızık kategorisine dahil, Rezzâk ism-i şerifine bakmakta ve terzîk sıfat-ı mübeccelesine râci'dir. Kur'ân-ı Muciz, "Ey iman edenler! Size ihsan ettiğimiz rızkın temiz ve helâl olanından yiyiniz."[55]; "Müttakiler gaybî âlemlere inanır, namazlarını tam tekmil eda eder ve kendilerine ihsan ettiğimiz rızıktan da infakta bulunurlar."[56]; "Biz senden rızık istemiyoruz; aksine sana rızık veren Biziz Biz."[57]; "De ki: Kimdir o gökten ve yerden size rızık lütfeden?"[58]; "Rızkınızı Allah nezdinde arayınız; yalnız O'na

ibadet ediniz ve O'na şükürde bulununuz."[59]; "Allah kullarından dilediğine bol bol rızık verir ve istediğinin de nasibini keser."[60]... gibi onlarca âyetiyle O'nun Rezzâk-ı âlem olduğunu hatırlatır ve terzîk sıfat-ı celîlesine vurguda bulunur.

Bu tür fiilî sıfât-ı sübhaniyenin yanında, tanzim etmek, güzelleştirmek, sevindirmek, nimetlendirmek, muzaffer kılmak, mağlup etmek... gibi pek çok tekvîn yörüngeli fiilî sıfattan bahsetmek de mümkündür. Ne var ki, konumuz sıfât-ı sübhaniye hakkında icmalî bir bilgi verme esasına göre ele alındığı için "Niyetin serhaddini aşmayalım." diyor ve bu bahsi de noktalıyoruz. Her şeyin doğrusunu Allah bilir...

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهَكَ وَنَفَحَاتِكَ وَأُنْسَكَ وَقُرْبَكَ وَمَحَبَّتَكَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ مَخْلُوقَاتِكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

ı'âm sûresi, 6/103.

œ.: Sâd sûresi, 38/47.

lâs sûresi, 112/1-4.

ediüzzaman, Mesnevî-i Nûriye s.74 (Katre'nin Zeyli).

/arlığının başlangıcı olmayan bir Evvel ü Kadîmdir." (İbn Ebi'l-İzz, Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye 1/113)

üslim, zikir 61; Tirmizî, daavât 19; Ebû Dâvûd, edeb 98.

œ.: Aliyyülkârî, er-Raddü ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd 1/16, 90; Mirkâtü'l-mefâtîh 4/82.

ediüzzaman, Sözler s.552 (Yirmi Dokuzuncu Söz, Birinci Maksat), s.574 (Yirmi Dokuzuncu Söz, İkinci Maksat), s.759 (Lemeât).

ı'âm sûresi, 6/59.

Mücâdele sûresi, 58/7.

Ebû Dâvûd, sünnet 6, edeb 101; Ahmed İbn Hanbel, el-Vera' 1/198.

Şûrâ sûresi, 42/49.

Ra'd sûresi, 13/11.

Ahzâb sûresi, 33/17.

Yâsîn sûresi, 36/82.

Fetih sûresi, 48/11.

Âl-i İmrân sûresi, 3/26.

Bkz.: Bakara sûresi, 2/117; Âl-i İmrân sûresi, 3/47, 59; En'âm sûresi, 6/73; ...

Âl-i İmrân sûresi, 3/189.

Nahl sûresi, 16/77.

Hac sûresi, 22/6.

Ankebût sûresi, 29/20.

Mülk sûresi, 67/1.

Fâtır sûresi, 35/44.

Bakara sûresi, 2/253.

Şûrâ sûresi, 42/51.

Nisâ sûresi, 4/164.

Necm sûresi, 53/10.

Nisâ sûresi, 4/163.

Şûrâ sûresi, 42/7.

Bakara sûresi, 2/29.

En'âm sûresi, 6/1.

A'râf sûresi, 7/54; Yûnus sûresi, 10/3.

İsrâ sûresi, 17/99.

Furkan sûresi, 25/54.

Yâsîn sûresi, 36/36.

Ahkaf sûresi, 46/33.

Rûm sûresi, 30/40.

Sâffât sûresi, 37/96.

Bakara sûresi, 2/117.

En'âm sûresi, 6/101.

En'âm sûresi, 6/141.

Mü'minûn sûresi, 23/78.

En'âm sûresi, 6/98.

Yâsîn sûresi, 36/79.

Bakara sûresi, 2/164.

Nahl sûresi, 16/65.

Yâsîn sûresi, 36/33.

Necm sûresi, 53/44.

Bakara sûresi, 2/28.

Mü'min sûresi, 40/11.

Bakara sûresi, 2/258.

Hicr sûresi, 15/23.

Âl-i İmrân sûresi, 3/156.

Bakara sûresi, 2/172.

Bakara sûresi, 2/3.

Tâhâ sûresi, 20/132.

Yûnus sûresi, 10/31.

Ankebût sûresi, 29/17.

Ankebût sûresi, 29/62.

Haberî Sıfatlar

İtizar

Esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyenin ifade edilmeye çalışıldığı bölümde haberî sıfatlara da temas edileceği sözü verildiği hâlde, her nasılsa, bir zühûl eseri olarak bu hususun unutulmuş olduğunu sonradan fark ettik.. fark ettik ve bir ihtiyaca binaen değil de sırf verilen sözü yerine getirmek için icmalen de olsa şu üç-beş satırı karalama lüzumunu duyduk. Okurlarımızın bizi bağışlayacağını umarız.

***

Haberî sıfatlar, hem Kur'ân'da hem de Sünnet'te çokça zikredildikleri hâlde, zâhirî mânâları itibarıyla Zât-ı Hakk'a nisbetleri uygun düşmediğinden konuyla alâkalı farklı yorumlara gidilmiş ve bazıları için mezelle-i akdâm olmuş "usûlüddin" mesâilindendir; evet, müteşâbihât türünden sayılan bu kabîl sıfât-ı sübhaniye bazı dikkatsizlerce kelime mânâları itibarıyla yorumlanarak bazen ifratlara girilmiş, bazen de tefritlere düşülmüş ve her iki durumda da bir imtihan olarak bazı kimselerin kaybetmelerine ve dalâlete düşmelerine sebebiyet vermiştir. Bazılarının farklı düşüncelere saptığı böyle bir konuda yoruma kapalı olan selef, temkin edalı tevakkuflarında, yoruma açık halef de tevillerinde hep saygı ve edeb yolunu seçerek, nefy ü inkâra sapmadan, teşbîh ü tecsîme girmeden orta bir yol takip etmişlerdir.

Haberî sıfatları hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de Sünnet-i Sahiha'da görmek mümkündür: [1]وَجَٓاءَ رَبُّكَ'de geçen "mecî"; [2]أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ fermanındaki "ityân"; [3]اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى beyan-ı sübhanîsindeki, kelime mânâsı itibarıyla hâkimiyet altına alma, kontrol etme, yüceliğini ve yüksekliğini ortaya koyma, mâlikiyet ve kudretini ifade etme mânâlarına gelen "istivâ"; [4]وَيَأْبَى اللّٰهُ cümlesindeki "ibâ"; [5]كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ, وَاصْطَنَعْتُكَ [6]لِنَفْسِي ... âyetlerinde ve [7]إِنِّي حَرَّمْتُ, أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ [8]الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي hadislerinde geçen "nefs"; [9]وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ gibi âyetlerdeki öfkelenme ve intikam alma mânâlarına gelen "gazap"; يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ [10]أَيْدِيهِمْ, [11]وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ âyetlerindeki kuvvet, mülk, ahd ü inayet

anlamlarındaki “yed”; كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ[12], وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ[13],إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ[14] âyât-ı beyyinâtındaki yüz, zât ve rıza mânâlarındaki “vech”… gibi sıfatlar bu cümledendir. Dahası bazılarına göre, إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ[15] gibi âyetlerdeki “kavl”; وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ[16] beyanındaki “teklîm”; إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ[17] ferman-ı sübhanîsindeki “sem’ u basar”; وَاللّٰهُ مَعَكُمْ[18] beyanından münfehim olan “maiyyet”; أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ[19] cümlesindeki “kadem” kelimeleri de bu kategoriye dâhil sıfatlardan sayılmıştır.

Ehâdîs-i Nebeviyede de bu cümleden olarak bir hayli sıfat göstermek mümkündür: يَسْأَلُ الْمَلٰئِكَةَ[20] sözündeki “sual”; يَأْمُرُ[21] ve يَنْهٰى[22] kelimelerindeki “emr u nehy”; يَشْهَدُ[23] sözünden anlaşılan “şehadet”; يُهَرْوِلُ[24] kelimesinden çıkan “hervele”; يَتَقَرَّبُ بَاعًا[25]’daki “takarrüb”; يَنْزِلُ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا[26] ifadesindeki “nüzûl”; keza يُحِبُّ[27], يُبْغِضُ[28] ve يُرٰى فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ[29], يَفْرَحُ[30], يَضْحَكُ[31], يَقْبِضُ[32], يَبْسُطُ[33], يُجَادِلُ[34], يَعْجَبُ[35], مَا مِنْ أَحَدٍ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ[36] ve أَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي[37]… gibi kelime ve cümlelerden münfehim olan “muhabbet, buğz, ahsen-i sûret, ferah, dahik, kabz u bast, mücadele, aceb, gayret, maiyyet” kelimeleri de bu kabîl sıfatlardandır.

Selef-i sâlihîn, müteşâbihât konusunda olduğu gibi bu tür haberî sıfatlar hususunda da tedbirli ve temkinli davranarak bunların birer ilâhî sıfat olduğunu kabullenmenin yanında mânâlarını Allah’a havale etme yolunu tercih etmişlerdir. Halef ü selef Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in konuya bu şekilde olumlu yaklaşmalarına karşılık, ta ilk dönemlerden itibaren bir kısım Müşebbihe ve Mücessime, biraz da bu sıfatları inkâr etme durumuna düşmemek için –hâşâ– Zât-ı Ulûhiyet’i de tıpkı insanlar gibi eli-ayağı, gözü-kulağı olan, inen-çıkan, koşan-yaklaşan, sevinen-gülen ilâ âhir… bir varlık olarak tasavvur etmiş ve fikren dalâlete sürüklenmişlerdir. Böyle bir ifrata karşı Mutezile ve Cehmiye gibi mezhepler ise bütün bütün tefrite düşerek, bu tür sıfatların Zât-ı Hakk’a isnadı uygun olmayacağı mülâhazasıyla onların, hatta diğer sıfât-ı sübhaniyenin de inkârına giderek her şeyin “Zât”tan ve O’nun şe’nlerinden ibaret olduğuna zehab etmişlerdir. Selef-i sâlihîne gelince onlar, bütün sıfatlar gibi bunları da kabul etmenin yanında şöyle böyle tevil ü tefsire gitmemiş ve müteşâbihât karşısındaki tavırlarına benzer bir tavır sergileyerek “Onların hakikatini ve gerçek yorumlarını Allah’tan başka kimse bilmez.”[38] deyip sükûtu tercih etmişlerdir.. evet onlar, teşbîh ü tecsîme girmeyen Zât ve sıfât mülâhazalarının yanında, sıfatları inkâr etmeden tenzihte bulunmasını da

başarmış; usûlcülerin ifadesiyle, “isbat bilâ teşbîh ü temsîl, tenzîh bilâ ta’tîl ü inkâr” hakikatini ortaya koymuşlardır.

Daha sonraki âlimlerden (halef) bazıları ise saf zihinlerin sağa-sola çekilmemesi ve efkârın bulandırılmaması için Kitap ve Sünnet’in temel disiplinlerine sadık kalarak dil kuralları çerçevesinde bir kısım mâkul yorumlara –yukarıda geçtiği şekilde– gitmede beis görmemişlerdir: “Nüzûl”ü, Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinin inmesi; “ityân”ı, O’nun kahr u gazabının gelmesi; “mecî”i, hususî emirlerinin zuhuru; “istivâ”ı, hâkimiyetini göstermesi; “yed”i, nimeti, kudreti ve mâlikiyeti; يُهَرْوِلُ ’yu ve يَتَقَرَّبُ بَاعًا ’ı, serîan iltifat ve teveccühte bulunması; يُحِبُّ ’yu, sevme muamelesi göstermesi… şeklinde tevil etmişlerdir.

Bu konuda bazı itirazlar söz konusu olmadığı ve mutlaka cevap verme mecburiyetinde kalınmadığı sürece selef-i sâlihînin yolu hem selâmetli hem de saygı edalıdır. Mücbir sebepler karşısında halef-i kirâmın mesleği de başvurulabilecek kaynaklardandır.

اَللّٰهُمَّ اٰمَنَّا بِكَ كُلٌّ مِنْ عِنْدِكَ سَلِّمْنَا وَسَلِّمْ دِينَنَا وَلَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا وَشَفِيعِ ذُنُوبِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

Rabbinin emri geldi.” (Fecr sûresi, 89/22)

Onlara Allah’ın kahr u gazabının gelmesi…” (Bakara sûresi, 2/210)

Rahmân, Arş’ı hâkimiyeti altına aldı, onun üzerinde yüceliğini ve yüksekliğini ortaya koydu, mâlikiyet ve kudretini ifade etti.” (Tâhâ sûresi, 20/5)

Allah nurunu tam parlatmaktan başka bir şeye razı olmaz.” (Tevbe sûresi, 9/32)

O, rahmet etmeyi Kendisine ilke edinmiştir.” (En’âm sûresi, 6/12)

Seni Kendim için seçtim.” (Tâhâ sûresi, 20/41)

Sen, Kendini sena ettiğin gibisin.” (Müslim, salât 222; Tirmizî, daavât 75, 112)

Ben, zulmetmeyi Kendime haram kıldım.” (Müslim, birr 55; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 5/160)

Allah ona gazap etti.” (Nisâ sûresi, 4/93)

“Allah’ın eli/kuvvet, mülk, ahd ü inayeti onların ellerinin üstündedir.” (Fetih sûresi, 48/10)

“Bütün lütuf ve ihsanlar Allah’ın kudret ve malikiyetindedir.” (Hadîd sûresi, 57/29)

“O’nun Zâtı müstesna her şey yok olacaktır.” (Kasas sûresi, 28/88)

“Rabbinin Zâtı bâki kalacaktır.” (Rahman sûresi, 55/27)

“Biz size sırf Allah rızası için ikramda bulunuyoruz.” (İnsan sûresi, 76/9)

“Hani bir vakit Rabbin meleklere şöyle buyurmuştu…” (Bakara sûresi, 2/30)

“Rabbisi onunla konuştu.” (A’râf sûresi, 7/143)

“Şüphesiz Allah işiten ve görendir.” (Hac sûresi, 22/75)

“Allah (rahmet ve inayetiyle) sizinle beraber.” (Muhammed sûresi, 47/35)

“(İman edenleri müjdele:) Onlar için Rabbileri nezdinde kadem-i sıdk (ve hüsn-ü istikbal) var.” (Yûnus sûresi, 10/2)

“Meleklere sorar.” (Buhârî, mevâkîtü’s-salât 16, tevhid 23; Müslim, mesâcid 210)

“Emreder.” (Buhârî, tefsîru sûre (22) 1; Müslim, salâtü’l-müsâfirîn 274)

“Yasaklar.” (Buhârî, edeb 74, eymân 4; Müslim, eymân 1)

“Şahit olur.” (Tirmizî, tefsîru sûre (24) 4; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/60)

“Serîan iltifat ve teveccühte bulunur.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikir 2, tevbe 1)

“Hemen hüsn-ü teveccühle mukabele eder.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikir 2, tevbe 1)

“Dünya semasına rahmetini yağdırır.” (Buhârî, teheccüd 14; Müslim, salâtü’l-müsâfirîn 168-172)

“Sevme muamelesi gösterir.” (Buhârî, menâkıbü’l-ensâr 4; Müslim, îmân 129)

“Gazap eder.” (Buhârî, menâkıbü’l-ensâr 4; Müslim, îmân 129)

“En güzel surette görünür.” (Tirmizî, tefsîru sûre (38) 2-4; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/368)

“Zâtına has bir mahiyette sevinir.” (Buhârî, daavât 4; Müslim, tevbe 2-3)

“Hoşnutluğunu izhar eder.” (Buhârî, ezan 129; Müslim, îmân 299)

“Kabz, sıkma ve avucuna alma mânâlarına gelmektedir.” (Buhârî, tevhid 19; Müslim, sıfâtü’l-münâfıkîn 23)

“Tevbe ve istiğfar için ellerini açıp duaya duranlara afv ü mağfiretle mukabelede bulunur.” (Müslim, tevbe 31; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 4/395)

“Mücadele eder.” (et-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebîr 19/11)

Tirmizî, daavât 46; Ebû Dâvûd, cihad 74.

“Allah’tan daha gayûru yoktur.” (Buhârî, küsûf 2; Müslim, küsûf 1)

“Kulum Beni andıkça Ben rahmet ve inayetimle hep onun yanındayım.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikir 2, tevbe 1)

Âl-i İmrân sûresi, 3/7.

Esmâ-i Hüsnâ

Cenâb-ı Hakk'ın güzellerden güzel isimleri diyeceğimiz "esmâ-i hüsnâ", ta devr-i risaletpenâhiden itibaren, "Zât-ı ulûhiyet"i evsâf-ı celâliye ve cemaliyesine uygun şekilde bilme ve tanıma adına yanıltmayan bir kaynak olmuş; onları doğru okuyup anlayanları inhiraflardan korumuş ve bu korunmuşlara ulûhiyet hakikatinin "hadd-i tâmm"ı ölçüsünde bilgi ifaza etmişlerdir. Mârifet yolculuğuna çıkan herkes, esmâ-i hüsnânın aydınlık çehrelerinde ve onların tecellî alanlarında imanda derinleşmeye yürümüş; mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî avlamış; O'nu "mahiyet-i nefsü'l-emriye"sine uygun bilme hesabına bu isimleri birer sırlı anahtar gibi zâhir ve bâtın hâsselerinin eline vermiş ve onların araladığı kapılardan sızan ziya-i hakikatle O'nu görme, bilme ve duyma ufkuna yönelmiştir.

Esmâ-i hüsnâ, minelkadîm herkes için her zaman başvurulan bir "menhelü'l-azbi'l-mevrûd" olsa da, onların sistemli şekilde ele alınmaları ve şerhleriyle, izahlarıyla eserlere konu olmaları daha sonraki devirlerde gerçekleşmiş ve bu süreç günümüze kadar devam edegelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, bu güzel ve en güzel isimleriyle alâkalı, mücmel-mufassal, manzum-mensur o kadar çok eser yazılmıştır ki, bunların bütününü ne tespit etmek ne de sayıp dökmek mümkündür. Bizim burada ta'dat etmeyi düşündüklerimizse, deryadan bir damla mesabesindedir.

Bu cümleden olarak, Ebû İshak ez-Zeccac'ın "Tefsiru'l-Esmâi'l-Hüsnâ"sını, el-Halîmî'nin "el-Minhac fî Şuabi'l-İman"ını, Abdülkahir el-Bağdadî'nin "el-Esmâ ve's-Sıfât"ını, Gazzâlî'nin "el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin "el-Emedü'l-Aksâ"sını, Fahreddin Râzî'nin "Levâmiü'l-Beyyinât"ını, Kurtubî'nin "el-Kitabu'l-Esnâ fî Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını; Hâmid Ahmed Tahir, Eymen Abdürrezzak ve Yusuf Ali'nin İbn Kayyim el-Cevziyye, İmam Kurtubî, Allâme es-Sa'dî, İbn Kesîr ve Beyhakî'den derledikleri "el-Câmi' li Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını, Muhyiddin İbn Arabî'nin "Keşfü'l-Ma'nâ an Sirr-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını, Abdülkadir Geylânî'nin manzum "Esmâullahi'l-Hüsnâ"sını, Ahmed b. Ahmed Zerrûk'un "el-Maksadü'l-Esmâ fî Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını, Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin "Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ"sını, Muhammed İbrahim Efendi'nin Türkçe "Şerhü Esmâi'l-Hüsnâ"sını, önemli farklı yaklaşım ve fâikiyetiyle Suat Yıldırım Hoca'nın "Kur'an'da Ulûhiyet" kitabını, takdir ve Cenâb-ı Hakk'ın rızasına mazhariyetleri dileğiyle sayabiliriz.

Esmâ-i hüsnâ, en güzel ve en âlî isimler mânâsına Zât-ı Ulûhiyet'in esmâ-i sübhaniyesi demektir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha'da ilâhî isimler hep bu unvan-ı mübeccelle yâd edilegelmiştir. Yerinde görüleceği üzere bu mukaddes isimlerden "Allah" lafzı ism-i Zât, diğerleri ise birer ism-i sıfattırlar. Lafz-ı celâle olan Allah ism-i şerifi değişik delâlet çeşitleriyle bütün ilâhî isimleri câmi Hazreti Zât'ın unvan-ı mübeccelidir ve onun ifade ettiği mânâyı başka bir kelime ile ifade etmek de mümkün değildir.

Esmâ-i hüsnâdan, Kuddûs, Selâm, Ehad, Vâhid... gibi bazı isimler –ileride açılabilir– selbî sıfatlar mahiyetinde Zât-ı Hakk'ın kudsiyet ve nezahetini; Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Mürîd, Kadîr, Mütekellim... türünden esmâ-i mübeccele O'nun sübûtî sıfatlarının açılımını; Hâlık, Mübdi', Muhyî, Mümît, Rezzâk, Vehhâb, Gaffâr, Settâr, Bârî', Musavvir... nev'inden esmâ-i münezzehe ise tekvîn sıfatının değişik dalga boyundaki tecellîlerini işaretlemektedirler.

Zât-ı Ulûhiyet'e ait hangi hakikati aksettirirlerse ettirsinler ve hangi sıfatın açılımı mahiyetinde olurlarsa olsunlar, bütün esmâ-i ilâhiye, o müteâl Zât adına bir güzellik, bir kudsiyet, bir münezzehiyet ve bir tamamiyetin ifadesidirler; her anılışlarında, muhteva, mânâ ve nuraniyetleriyle, inanılacak hakâikin sınırlarını belirler, inanan gönüllerde saygı uyarır ve saygıyla çarpan sinelere vesile-i teveccüh olurlar. Öyle ki, vicdanın derinliklerinde duyularak anılan her ism-i mübarek, gözden-gönülden isi-pası siler, cismaniyete ait perdeleri yırtar ve ruhlara ta öteleri ve ötelerin de ötesini gösterir; birer şefaatçi gibi Müsemmâ-i Akdes'i hatırlatır; insan onlarla Hakk'ı yâd ettikçe, kalblerde itminan hâsıl olur. Dahası, "Bilginin değeri bilinenin kıymetiyle ölçülür." disiplinine binaen, Zât-ı Ulûhiyet'le alâkalı bu mübarek isimleri bilen ve onlarda belli bir derinliğe eren insan, gök ehlince kıymetler üstü kıymetlere ulaşır ve huzur namzetleri arasına girer. Huzura namzet olma O'nu doğru bilip tanımaya vâbeste ise, O Zât-ı Ecell ü A'lâ celâlî ve cemalî evsâfıyla ancak bu isimlerin ziyadar atmosferinde doğru olarak bilinebilir. Biz, bildiğimiz varlıkları, fizikî darlıkları çerçevesinde ihsaslarımızın sınırlılığına göre bilebilir, değerlendirir ve ona göre bir hükme varırız. Cenâb-ı Hak, o müteâl varlığıyla ancak esmâ-i hüsnâsının bütününün birden bildirdiği münezzeh, mukaddes ve "bî kem u keyf" bir mahiyetle bilinebilir. Böyle bir yaklaşım aynı zamanda, O'nun sırf bir zihnî varlık olmayıp, aksine varlığı kendinden bir "Vacibü'l-Vücud" olduğunu da gösterir ki, bütün Müslümanların itikatları da bu merkezdedir.

Bir kısım mutasavvıfîn ve mütekellimîn, esmâ-i ilâhiyeyi, kâinat, eşya ve insan hakikatinin esası görmüş; hatta, hakikî "hakaik-i eşya" ilâhî isimlerden

ibarettir, diyerek esmâ-i hüsnâya oldukça farklı bir yorum getirmişlerdir. Bunlara göre bütün varlık ve içindekiler birer mecâlî ve memerrden ibaret oldukları gibi, insan ve diğer varlıkların iradî ve gayri iradî davranışları da –şart-ı âdi planında kasd u azmin yer ve mevcudiyeti mahfuz– ilâhî isimlerin farklı tecellîlerinden ibarettir. Öyle ki onlara göre cismaniyet bir madde yığını, isimlerse birer ruh mesabesindedir. Onlar O'nun esmâsı, bütün varlık da bu esmânın değişik tecellîler çerçevesinde tecellî alanı ve mezâhiridir. Bu tecellî ve tezahürlerin tayin ve teşhisine ve hele bu mübarek esmânın birer hicap ve birer nikap bulundukları Zât-ı Ecell ü A'lâ mülâhazasına gelince, işte orada bize, derin bir temkin hissiyle tevakkufa geçip, Ehl-i Sünnet ulemâsının dediği gibi, "Aklına ne gelirse Allah onun gayrıdır." veya İmam Rabbânî yaklaşımıyla, "O senin aklına gelen her şeyin ötesinin ötesinin... ötesindedir." demek ve derince bir hayret mülâhazasına dalmak düşer. Bu konuda, his, heva veya "akl-ı meâş"tan –bu tabir İmam Gazzâlî'ye aittir– gelen bir kısım dürtüler kalb ve ruh atmosferimizi bozup bulandırsalar da biz, "İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez / Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez." (Ziya Paşa) der ve hep kendi düşünce atlasımızın sınırları içinde kalmaya çalışırız.

Esasen Cenâb-ı Hak, bize kendini esmâ-i hüsnâsıyla tavsif edip tanıtmasaydı, bizler sırf ef'âl âlemine bakarak o isimlerin hakikatlerine kat'iyen ulaşamaz ve Müsemmâ-i Akdes'i de tanıyamazdık. O, bu isimlerle, Zâtını, zâtî şe'nlerini, evsâf-ı sübhaniyesini bildirip tanıttırması sayesindedir ki, ama eksik ama kusurlu, bugün bilebildiğimiz hakikatlere muttali olabildik. Şimdi biz, bu isimlerin O'nun Zâtının unvanları olduğuna itikat ediyor; onlarla ulûhiyet hakikatini hecelemeye çalışıyor, O'nun herkese açık kapısının önünde isteklerimizi seslendiriyor ve O'nun muradını esas kabul etme şartıyla taleplerimize mutlaka cevap verileceği mülâhazasıyla gözlerimizi açıp kapayıp hep o isimleri temâşâ ediyoruz. İnanıyoruz değişik dert ve problemlerimizin, değişik sıkıntı ve gailelerimizin, her biri farklı bir iksir tesirindeki bu esmâyı şefaatçi yaparak O'na yönelme sayesinde aşılacağına ve birkaç asırlık huzursuzluklardan sıyrılacağımıza.

Esmâ-i hüsnâ Cenâb-ı Hak nezdinde ne mânâya geliyor ve Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ) onları nasıl yorumluyor ve nasıl algılıyorsa, biz de onları öyle kabul ediyor ve aksi mütalâa ve mülâhazaları da birer sapma sayıyoruz. Nasıl saymayız ki, Kur'ân-ı Kerim, isimleri inkâr etmeyi veya inkâr edalı bir tevile sapmayı ya da Allah'a nisbette gözetilen muhtevalarıyla başkalarına nisbet etmeyi ilhad addetmektedir.[1] Evet, Kitab-ı

Mübin, “Allah, Kendinden başka mâbud-u bilhak ve maksûd-u bilistihkak olmayan zattır ve en güzel isimler de O’nundur.”[2] diyerek getirip, insan, varlık, kâinat ve bütün şuûnu o esmâ-i hüsnâya bağlamaktadır.

Aslında, her mükellef için Cenâb-ı Hakk’ı eksiksiz bilip tanımada, O’na yalvarıp yakarmada ilâhî isimlere başvurma çok önemli bir husus ve Hâlık-mahluk münasebetini aksettirme açısından da en belirleyici bir unsurdur: O’nun isimleriyle başlanılır her hayırlı işe.. onların vesayetinde sürdürülür her hizmet. Onlara başvurulmadan yapılan işlerin akim kalacağına inanılır. Hususiyle “Allah” ve “Rahmân” isimlerinin önemi hatırlatılarak onların nezd-i ulûhiyetteki yerlerine vurguda bulunulur[3] ve bunların dua ve niyazda ilk kelime, ilk kapı olduklarına dikkat çekilir.

Bir kısım felsefecilerle, onların tesirinde bazı kelâmcılar, sıfatlar konusunda farklı görüşlerde bulundukları gibi esmâ-i hüsnâ mevzuunda da değişik düşünceler serdetseler de Ehl-i Sünnet ulemâsı dikkat, tedbir, temkin ve her şeyin gerçek bilgisini Allah’a havale etmenin yanında, bazen, isimler Müsemmâ’nın aynı, bazen gayrı; bazen de sıfât-ı sübhaniyede olduğu gibi, yürekleri titreye titreye “ne aynı ne de gayrı” diyerek edeb ifade eden bir üslûpla işin içinden sıyrılmaya çalışmışlardır.

Bazı mutasavvıfîn de, bizim bildiğimiz ve ta’dat ettiğimiz “esmâ-i hüsnâ”, isimlerin isimleridir, hakikat-i esmâ ise bunların ötesindedir; Yunus’un ifadesiyle, “Süleyman var Süleyman’dan içeru”... der gibi bir üslûpla ilâhî isimlere yaklaşmış, cismanî kalbin hakikî kalble, bedenin ruhla münasebetine benzer şekilde, bildiğimiz esmâ ile varlığın perde arkasındaki ilâhî isimler arasında da aynı mülâhazayı seslendirmiş ve bunların ancak zevk-i huzurî ile duyulup hissedilebileceğine vurguda bulunmuşlardır.

İster öyle ister böyle, Cenâb-ı Hakk’ın “Kitab-ı Mübin”inde en güzel isimler diye bize talim buyurduğu esmâ-i hüsnâ, O’nunla bir çeşit kalbî ve ruhî münasebete geçme, kendi uzaklığımızı aşarak her zaman belli nispette vicdanlarımızda duyduğumuz O’nun yakınlığına ulaşma adına bizim için sırlı birer anahtar ve seslendirildiğinde cevap alan birer sihirli kelimedir. Bu anahtarlara sahip bulunan ve bu nuranî kelimeleri vird-i zeban eden, bunlarla dünyalara tâlip olsa talebi cevapsız kalmaz; öteleri peylese eli boş geriye dönmez.

Esmâ-i hüsnâyı kendi derinlikleriyle duyma ve bilme, kul için bir ilâhî

mevhibe, onun ruhunu iğna edecek ledünnî bir haz, zâhir ve bâtın hâsseler için de O'nu görme, O'nu bilme, O'nu duyma ve O'nun tarafından görüldüğünün, bilindiğinin şuurunda olma mârifetidir ki, bu ufku idrak edenler "billâh" der işler, "bismillâh" der başlar, her işini O'na bağlar ve Bediüzzaman ifadesiyle "lillâh", "livechillâh", "lieclillâh" rızası dairesinde harekât ve sekenâtlarıyla ömürlerinin saniyelerini seneler hükmüne getirebilirler. Kul O'nun kulu, esmâ O'nun isimleri, bu isimlerle çağrılan O, yönelinen kapı da O'nun kapısı olduktan sonra niye olmasın ki!.

* * *

Bir kısım ulemâ, esmâ-i ilâhiye tevkîfîdir; Sahib-i Şeriat'tan şerefsudur olmayan isimler esmâ-i hüsnâdan sayılmaz, hele herhangi bir obje veya hâdisenin arkasında o obje ve o hâdiseye münasip birer isim belirleyip onları da ilâhî esmâdan saymak kat'iyen doğru değildir, demişlerdir. Ancak, Kur'ân-ı Kerim'de farklı isimlere esas teşkil edecek bir hayli fiilin bulunduğu da bir gerçektir. Ayrıca, Cenâb-ı Hak her ismini bize bildirmiş de değildir. Efendimiz'in:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ...[4]

duasında işaret buyurdukları gibi, Allah'ın ismi olarak zikredilen esmâ-i hüsnâsının yanında, Kur'ân veya herhangi bir kitapla indirdiği, özel mahiyette bazı kullarına bildirdiği veya nezd-i ulûhiyetinde başkalarından ketmettiği isimleri de vardır. Ne var ki, O bunları bildirmezse kimse de bilemez. Biz ancak Sahib-i Şeriat'ın Kur'ân'la ve Sünnet'le bildirdiği esmâyı bilebiliriz. Hadiste Ebû Hüreyre'den rivayet edilen, –farklı kitaplardaki farklı rivayetler mahfuz[5]– doksan dokuz esmâ-i ilâhiyedir.[6] Vâkıa, esmâ-i hüsnâ hadisini az bir farkla Selman-ı Fârisî[7], Abdullah b. Abbas[8], Abdullah b. Ömer[9] ve Hz. Ali[10] de nakletmektedirler ama, hadis kriterleri açısından bu rivayetler zayıf bulunduğundan itibar görmemiş ve iştihar etmemişlerdir. Burada doksan dokuzun kesretten kinaye olduğunu söyleyenleri hatırlatmada da yarar var.

Esmâ-i hüsnâ tevkîfîdir diyenler, Kitap ve Sünnet-i Sahiha'da rivayet

edilenlerin dışındaki herhangi bir ismi Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmeyi uygun bulmamışlardır. Böyle bir tesmiyeyi uygun bulmamanın yanında, esmâ-i hüsnâdan addedilen isimlerden, müstakillen zikredildiklerinde Kur'ânî Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasına uygun düşmeyen veya edebe münafi görünen esmâ ile de O'nun anılmasını tasvip etmemişlerdir. Bu cümleden olarak, "Züntikam", "Dârr", "Cebbâr", "Kâbız"... gibi isimleri müstakillen zikretme yerine "Azîzün Züntikam", "Dârr u Nâfi'", "Kâbız u Bâsıt" demeyi tercih etmişlerdir. Kudretin umûr-u hasiseye mübaşeretine karşı esbabın vaz'edilmesi esprisiyle diyebiliriz ki, Zât-ı Ulûhiyet mülâhazalarında mü'minler her zaman edeb dairesi içinde hareket etmeli, saygılı olmalı ve hep hürmet hissiyle oturup kalkmalıdırlar. Allah, her şeyi yaratandır ama, onlar bu konuyu tâmime bağlamalı ve müstakillen "Hâlıku'l-hınzîr", "Hâlıku'l-kıred"... gibi ifadelerle üslûp bozukluğuna düşmemelidirler. Vâkıa, böyle bir tenzihte de aşırılığa girerek Mutezile gibi, "Allah habâisi, çirkin şeyler ve kabîh işleri yaratmaz." deme ifratına da düşülmemelidir. Zira, hayrı da şerri de yaratan O'dur; çirkinliklere gelince onlar sebebiyet verenlere aittir ve onlara nisbet edilir. Böyle bir yaklaşım, sıfât-ı mâneviyeyi gözetmenin yanında, ilâhî şe'n, evsâf ve esmâ-i ilâhiyenin ahkâmına da riayet etmenin gereğidir: Bir kere Allah, hem azamet ve izzet sahibi hem Rahmânu'r-Rahîm, hem Kâhir hem Hakîm, hem Şedîdü'l-ikab hem Sabûr, hem Celîl hem Cemîl, hem Âdil hem de Halîm'dir. O'nun hakkındaki mülâhazalar hep bu tür nuût-u ilâhiye ve esmâ-i sübhaniyeden hâsıl olan umumî mânâ ve mazmun çerçevesinde değerlendirilmelidir.

O'nun isimleri, diğer varlıklara verildiğinde bu müsemmânın hususiyetine göre anlaşılan mânâ, mikyas ve çerçevesiyle değil, o müteâl Zât'ın münezzehiyeti, mukaddesiyeti esasına göre ele alınarak yorumlanmalı ve tenzih esprisine bağlı kalınmalıdır: Meselâ, muhâdaa, keyd, mekr, istihza, hizy ve emsali kelimeler mutlaka ulûhiyet hakikatine ve şe'n-i rubûbiyete uygun birer tevil ve üslûpla ifade edilmelidir. Zira, isimlere saygı ve onlarda tenzih ve takdis üslûbuna riayet, Müsemmâ-i Akdes'e tazim ve O'na hürmetin ifadesidir. Hatta bazılarına göre sadece esmâ-i ilâhiye değil, onların tecellî alanı, merâyâ ve mecâlîsi olan ef'âl-i ilâhiye ve mahlukat-ı rabbaniye dahi –Cenâb-ı Hak kendini onlarla bildirmesi itibarıyla O'na delâlet, şehadet ve işaretleri açısından– ayıp, kusur ve eksiklik gibi mülâhazalardan mukaddes ve müberra addedilmişlerdir. Onlar bu mülâhazalarıyla, ef'âl-i ilâhiyeyi takdir, esmâ-i hüsnâyı tenzih ve Zât-ı Akdes'i tazim gibi önemli bir hususa işaret etmek istemişlerdir; evet her şey, kendi varlık ufku itibarıyla ve mahlûkiyet mertebesi açısından:

عِبَارَاتُنَا شَتّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌوَكُلٌّ إِلٰى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ11

fehvâsınca, farklı beyan, farklı şive ve farklı ifadelerle hep O'nu dillendirmektedir. İnsan bir kere varlığa vicdan mekanizmasıyla bakabilse ve azıcık hâdiselerin diline kulak verse, canlı-cansız her şeyde –Hoca Tahsin'in de Türkçe bir manzumesinde ifade ettiği gibi–:

تَأَمَّلْ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَامِنَ الْمَلَإِ الْأَعْلٰى إِلَيْكَ رَسَائِلُ12

sözlerinin nümâyân olduğunu görecektir. Nasıl olmasın ki, bir mânâda O'nun Zât'ı o sutûr-u kâinatla ilan edilmekte; O'nun ilmi, hayatı, kudreti ve iradesi onlarla seslendirilmekte; esmâ-i sübhaniyesinin değişik tecellî dalga boyundaki farklılıkları onlarla ortaya çıkmakta ve her şey onlardaki nizam, intizam, âhenk ve sanatın ince nakışlarıyla bize iç içe şölenler yaşatmaktadır.

Bir kere daha hatırlatmakta yarar görüyorum: esmâ-i hüsnâ adına en sıhhatli rivayet Ebû Hüreyre'nin rivayeti olsa da, ulemânın büyük çoğunluğuna göre ilâhî isimler bu hadis-i şerifte rivayet edilenlere münhasır değildir. Aksine hem Kitab-ı Mübin'de hem de Sünnet-i Sahîha'da sarâhaten ve zımnen zikredilen daha bir hayli esmâ-i ilâhiyenin mevcudiyeti söz konusudur. İhtimal doksan dokuz esmâ-i mübareke, dua, tazarru, niyaz ve hususî teveccühler itibarıyla özel bir önem arz etmektedir. Yoksa, yukarıda da işaret edildiği gibi doksan dokuz esmânın yanında, hususî bazı şahıslara bildirilen ve hiç kimseye açılmayan değişik isimler de vardır. Hatta, Kur'ân'da fiil ve sıfat şeklinde bulunanlarla bazı hadis kitaplarında 100, 125, 133, 155, 167, 305, 313, 552, dahası bazı Ehl-i Beyt kaynaklarına göre 1000 olduğuna dair rivayetlerin bulunduğu da söz konusudur.

Bazı kültürlerde, Cenâb-ı Hak, Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasına ters düşmeyen, Kadîm, Ezelî, Ebedî, Sermedî, Dâim, Vacibü'l-Vücud, Sâni', Mukallibu'l-kulûb, Musarrifu'l-kulûb... gibi ad ve unvanlarla da anılmaktadır. Bizdeki Tanrı'yı ve İranlıların Hudâ'sını da aynı çerçevede mütalâa edebiliriz. Ancak bunca esmâ arasında, ta'dat edilince Cennet'e girme vaadi Ebû Hüreyre hadisiyle irtibatlı olarak rivayet edilmiş gibidir.. işin doğrusunu Allah bilir; tabiî ta'datla kastedilen hususu da.. hadis şârihleri; bu hususu, bunları belleyip

vird-i zeban etme, Zât-ı Ulûhiyet hakikati mülâhazasında bu isimlerin bütününün birden nazara verdiği mazmun ve mefhuma saygılı olma, onları okuyanların okudukları isimlerde ilâhî ahlâkı görüp onunla ahlâklanması; bunların arka planındaki esrar-ı esmâyı duymaya çalışma, bu mübarek isimleri duyarak ve hissederek tekrar ede ede iç dünyalarını aydınlatma şeklinde anlamışlardır.

Bütün esmâ-i hüsnânın mukaddesiyeti müsellem, ancak bunlardan Allah, Rahmân, Rezzâk, Kuddûs, Muhyî, Mümît, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkram, Ekber, A'lâ, Hâlık, Allâmü'l-Guyûb... gibi isimlerin Allah'tan başkası hakkında kullanılması tecviz edilmemiştir. Kullanılacaksa bu esmâ-i mübarekenin önüne "abd" gibi bir kelime ilave edilerek kullanılması uygun görülmüştür. İlâhî isimlerin bu şekilde anlaşılması, yorumlanması ve ulûhiyete ait hakâikin bu çerçevede mütalâa edilmesi, İslâm ümmetine ve Kur'ân cemaatine mahsus bir imtiyazdır. Yaratan'la yaratılan arasındaki farklılığı arızasız ve kusursuz olarak aksettirmesi açısından böyle bir yaklaşım Zât-ı Ulûhiyet'in hakkı, Mâbud-u Mutlak olmasının lâzımı, bizim de vazifemizdir.

Zaten, Cenâb-ı Hakk'ın, zâtî, sübûtî, selbî ve haberî sıfatları da bu hakikati vurgulamakta ve bizi doğru bir Zât-ı Hak mülâhazasına çağırmaktadır. Bu itibarla, herhâlde bize de, bir kısım sıfatları açısından O'na Alîm, Hayy, Kadîr, Semî', Basîr, Mürîd, Mütekellim demenin yanında, O'nun ulûhiyetine yaraşmayan acz, fakr, kusur, madde, cisim ve enerji türünden yakıştırmalardan, sapıkça lükslerden de uzak durmak; O'nun İbrahim Hakkı ifadesiyle, yemez içmez, zaman ve mekâna muhtaç olmaz bir Zât-ı Ecell ü A'lâ olduğuna itikat etmek düşer.

Bunlardan başka ehl-i hakikat, ilâhî isimleri, esmâ-i Zât, esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef'âl olarak farklı bir tasnife tâbi tutup esmâ-i Zât cetvelinde: Allah, Rab, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Alî, Zâhir, Bâtın, Kebîr, Celîl, Mecîd, Hak, Metîn, Vâcid, Mâcid, Samed, Evvel, Âhir, Müteâlî, Ganî, Nur, Vâris, Zü'l-Celâl ve Rakîb gibi esmâ-i mukaddeseyi.. tecellî alanları itibarıyla, hayat, ilim, sem', basar, irade, kudret, kelâm gibi evsâf-ı sübhaniyeye dayanan esmâ-i sıfât çerçevesinde, Hayy, Şekûr, Kahhâr, Kâhir, Muktedir, Kavî, Kâdir, Rahmân, Rahîm, Kerîm, Gaffâr, Gafûr, Vedûd, Raûf, Halîm, Berr, Sabûr, Alîm, Habîr, Muhsî, Hakîm, Şehîd, Semî', Basîr gibi esmâ-i mübarekeyi.. esmâ-i ef'âl unvanıyla da, Mübdi', Vekîl, Bâis, Mücîb, Vâsi', Hasîb, Muğîs, Hâfız, Hâlık, Bârî, Musavvir, Rezzâk, Vehhâb, Fettâh, Kâbız, Bâsıt, Hâfıd, Râfi', Muizz, Müzill, Hakem, Adl, Latîf,

Muîd, Muhyî, Mümît, Velî, Tevvâb, Müntakim, Muksit, Câmi', Muğnî, Mâni', Dârr, Nâfi', Hâdî, Bedî', Reşîd gibi esmâ-i mübecceleyi zikretmiş.. sonra, bütün isimlerin imamı olarak da Hayy, Alîm, Mürîd, Mütekellim, Kâdir, Cevâd, Muksit isimlerini işaretlemiş; Esmâ-i Celâliye başlığı altında, Kebîr, Azîz, Azîm, Celîl, Mâcid, Mümît, Dârr, Müntakim isimlerini hatırlatmış; esmâ-i cemaliye unvanıyla da, Rahîm, Selâm, Muhyî, Mü'min, Latîf, Rezzâk, Hallâk, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Karîb gibi isimleri kaydetmiş ve bütün esmâ-i hüsnâyı, hakaik-i eşyanın, O'nun ilim, irade ve hikmetiyle âlem-i gaybdan âlem-i şehadete çıkmalarının vesilesi görmüş ve bu mübarek ve nuranî isimlerin, Müsemmâ-i Akdes'in hicabı ve nikabı olduğunu vurgulamışlardır. Her şeyin doğrusunu O bilir; bize de O'nun bildirdiklerine itikat etmek düşer. Bugüne kadar yapılan onca esmâ-i hüsnâ şerhinden sonra, yeni bir şerh teşebbüsünü şimdilik faydasız gibi görüyor ve

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ. وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

diyerek konuyu noktalamak istiyorum.

Yukarıda değişik kategoriler içinde ve bazıları mütedâhil olarak zikredilen esmâ-i hüsnâyı aşağıdaki cetvelde mânâlarıyla beraber bir kere daha hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyorum:

Zât-ı İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler

Allah: Vacibü'l-Vücud, O'nun zâtî ismi.

Rab: Terbiye edip yetiştiren, sahip olan.

Melik: Her şeyin mâliki.

Kuddûs: Kusurdan münezzeh olan.

Selâm: Selâmet veren.

Mü'min: Güven veren/vaadeden.

Müheymin: Görüp gözeten.

Azîz: Yegâne galip.

Cebbâr: İradesini, azametini gösteren.

Mütekebbir: Büyüklüğünü izhar buyuran.

Alî: En yüce.

Zâhir: Varlığı ayândan ayân.

Bâtın: Zât'ı, hakikatiyle ihata edilmeyen.

Kebîr: Ululardan ulu olan.

Celîl: Azametiyle başdöndüren.

Mecîd: Çok şanlı.

Hak: Bizzat var olan.

Metîn: Her şeye güç yetiren.

Vâcid: Dilediği her şeyi bulan.

Mâcid: Şanlı, namlı.

Samed: Herkesin muhtaç olduğu bir müstağni.

Evvel: Varlığının başlangıcı olmayan.

Âhir: Varlığının sonu olmayan.

Müteâlî: Zâtî ulviyet sahibi..

Ganî: Her şeyden müstağni.

Nur: Işık kaynağı olan.

Vâris: Her şeyin nihâî tek sahibi olan.

Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm: Celâl ve ikram sahibi.

Rakîb: Gözleyip, kontrol eden.

Bâkî: Fenâ bulmayan.

Hamîd: Övgüye layık olan.

Vâhid: Her şeyiyle bölünmez bir tek.

Evsâf-ı Sübhaniyeye Dayanan İsimler

Hayy: Ebedî hayat sahibi olan.

Şekûr: İyiliklere karşılık veren.

Kahhâr: Kahrolacakları kahreden.

Kâhir: Kahredici.

Muktedir: Her şeye güç yetiren.

Kavî: Her şeye gücü yeten.

Kâdir: Her şeye gücü yeten.

Rahmân: Engin rahmet sahibi.

Rahîm: Rahmeti bol.

Kerîm: İyilik ve ikramda bulunan.

Gaffâr: Günahları yarlıgayan.

Gafûr: Her günahı yarlıgayan.

Vedûd: Seven ve sevilen.

Raûf: Çok şefkatli.

Halîm: Hilm ile muamele eden.

Berr: İyilik eden.

Sabûr: Çok sabırlı.

Alîm: Her şeyi bilen.

Habîr: Her şeyden haberdar.

Muhsî: Her şeyi teferruatıyla ta'dat edip bilen.

Hakîm: Her şeyi yerli yerinde vaz'eden.

Şehîd: Her şeyi ra'ye'l-ayn bilen.

Semî': Her şeyi işiten.

Basîr: Her şeyi gören.

Afüvv: Günahları affeden.

Ef'âl-i İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler

Mübdi': İlk yaratan.

Vekîl: Güvenilip dayanılan.

Bâis: Ölümden sonra dirilten.

Mücîb: Dualara icabet eden.

Vâsi': İlm ü rahmetiyle her şeyi kuşatan.

Hasîb: Her şeye yeten.

Muğîs: Ekstradan yardımda bulunan.

Hafîz: Koruyup kollayan.

Hâlık: Her şeyi temelden yaratan.

Bârî: Örneği kendine ait Yaratıcı.

Musavvir: Şekil ve suret veren.

Rezzâk: Gıdaları yaratıp lütfeden.

Vehhâb: Bol bol hibede bulunan.

Fettâh: Hayır kapılarını açan.

Kâbız: Kabzeden, can alan.

Bâsıt: Genişletilecekleri genişleten.

Hâfid: İstediğini alçaltan.

Râfi': Yücelten, yükselten.

Muizz: Aziz kılan.

Müzill: Zelil kılan.

Hakem: Her şeyi hall ü fasl eden.

Adl: Mutlak âdil.

Latîf: En ince noktalara kadar ihtiyaçları gören gözeten.

Muîd: Hayattan sonra ölümü, ölümden sonra da hayatı geri veren.

Muhyî: Hayatı veren.

Mümît: Ölümü yaratan.

Velî: Dost ve yardımcı.

Tevvâb: Tevbeye sevk eden ve tevbeleri kabul buyuran.

Müntakim: Suçluları tecziye eden.

Muksit: Adaletle hükmeden.

Câmi': Herkesi toplayıp biraraya getiren.

Muğnî: Zenginlik bahşeden.

Mâni’: İstemediği şeyleri vermeyen.

Dârr: Zararları yaratan.

Nâfi’: Faideli şeyler veren.

Hâdî: Hidayete erdiren.

Bedî’: Eşi, benzeri olmayan şeyler yaratan.

Reşîd: Doğru noktaya ulaştıran.

Kayyûm: Kendi kendine kâim olan.

Mâlikü’l-Mülk: Mülkün tek sahibi.

Muahhir: Geriye bırakan.

Mukaddim: Öne alan, öne çıkaran.

Mukît: Gıda veren, bakıp koruyan.

Vâlî: Kâinatları idare eden.

İsimlerin Esasları

Hayy: Ebedî hayat sahibi olan.

Alîm: Her şeyi bilen.

Mürîd: İrade eden, dileyen.

Mütekellim: Konuşan.

Kâdir: Her şeye gücü yeten.

Cevâd: İhsanda bulunan, cömertlik yapan.

Muksit: Adaletle hükmeden.

Esmâ-i Celâliye

Kebîr: Ululardan ulu olan.

Azîz: Yegâne galip.

Azîm: En büyük ve ulu.

Celîl: Azametli tecellî sahibi.

Mâcid: Şanlı, namlı.

Mümît: Ölümü yaratan.

Dârr: Zararları yaratan.

Müntakim: Suçluları tecziye eden.

Esmâ-i Cemaliye

Rahîm: Rahmeti bol.

Selâm: Selâmet veren.

Muhyî: Hayatı veren.

Mü'min: Güven veren/vaadeden.

Latîf: En ince noktalara kadar ihtiyaçları gören, gözeten.

Rezzâk: Gıdaları yaratıp lütfeden.

Hallâk: Her şeyi yaratan.

Evvel: Varlığının başlangıcı olmayan.

Âhir: Varlığının sonu olmayan.

Zâhir: Varlığı ayândan ayân.

Bâtın: Zât'ı, hakikatiyle ihata edilmeyen.

Karîb: Yakın.

kz.: A'râf sûresi, 7/180.

ıhâ sûresi, 20/8.

kz.: İsrâ sûresi, 17/110.

Allahım, ben Senin kulunum, kullarından bir erkekle bir kadının oğluyum." (Bkz.: Muvatta, cenâiz 17; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/452)

kz.: İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214; es-Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr 3/614.

ıhârî, şurût 18, daavât 68, tevhid 12; Müslim, zikir 5.

n Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215.

-Taberî, Câmiu'l-beyân 9/133; İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215, 227.

n Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215, 227; es-Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr 3/614-615.

Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ 10/380; İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk 9/409.

el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî 12/169; ez-Zerkeşî, el-Burhân 2/160.

İbn Kayyim, Medâricü's-sâlikîn 3/356.

Bir Uzun Seyahati Noktalarken

İnsan, güzergâhı melekût âlemi, gözü ceberût ufkunda, hedefinde lâhût zirveleri, mülk diyarının üveyki, engin donanımlı, ekstra iltifatlara açık müstesna bir varlıktır. O, ruhlar âleminden ayrılarak gelir, melekût âleminin kesîf bir aynası sayılan, maddiyat, cismaniyat ve şehadet âlemi de diyeceğimiz bu mihnet ve nimet yurduna misafir olur; olur ve bir mânâda basîreti, hep kalb ufku itibarıyla ışığın asıl kaynağı kabul edilen âlem-i ceberûta müteveccih yaşar. Yer yer esmâ ve sıfât ufkundan ceberût zirvelerine bakarken âlem-i lâhutu heceler durur; "kâb-ı kavseyn" hülyalarıyla yatar-kalkar; halâ-melâ rüyalarıyla farklı temâşâ zevklerine erer ve yürür soluk soluğa kendi "arş-ı kemâlât"ına, takdîr planına bağlı, istidat serhaddine doğru. İradesi Hak iradesine râm, hareketleri makro meşîet programına ayarlı, Yaratan'ın emirlerine itaatteki inceliğin farkında, her zaman Sahib-i Şeriat'ın rehberliği altında, basarı, basîreti nebiler, sıddıklar, salihler şehrahında yürür mâverâ-i atlasa; mârifet avlar güzergâhında uğradığı herkesten ve her nesneden; yol boyu "Hû" sesiyle ürperir ve şahlanır küheylanlar gibi Mâbud'unu, Maksud'unu, Mahbub'unu anarak...

Şer'-i şerif, her zaman yanıltmaz bir rehber; ilâhî rahmetin değişik tecellî dalga boyları sayılan te'vil telattuflu üslûplar, farklı mizaçlara, meşreplere, mezâklara birer özel utûfe ve onları farklı enginliklere taşıyan ötelere ait hususî esintiler; hakikat aşkı, ruhlarında hiç bitmeyen birer enerji kaynağı ve her yanda görülüp duyulan sesler-sözler, her çeşitten nağmeler, nâmeler ve nakış nakış güzellikler, birer mârifet mesajı, birer hakikat sesi-soluğu boşalır onun letâif vadilerine ve bu iç içe mevhibeler sayesinde duyulur aynı hakikatin farklı derinliklerinin ifadesi olan şeriat, tarikat, hakikat ve mârifetin –bunların temel esasları mahfuz– birbiriyle tenasüp içinde birer buudu olduğu.

Bu ufuktan bakanlar için, değişik ahvâl, evsâf ve ef'âlin ihtilâfından ibaret olan hakaik ve şevâhid-i esmâ ayân olur.. her menzilde şevâhid-i Hak duyulur.. letâifin ihsaslarında bir enginlik görülür.. varlığın arka planı sayılan "âyân-ı sâbite" sezilmeye başlar.. herkesin istidadına göre esmâ-i ilâhiyenin dayandığı sıfât-ı sübhaniye belli çerçevede tebarüz eder.. ve hüviyet-i mutlaka ufkundan kalb yamaçlarına muttasıl şebnemler yağmaya başlar.. derken "latîfe-i rabbaniye", vahdet-i zâtiye mülâhazasıyla benlik fânûsundan sıyrılır ve bir sermestî yaşamaya durur. Şayet böyle bir müntehînin istidat serhaddi gidip de "insan-ı kâmil" ufkuna dayanıyorsa, mücmelde mufassalın şuhûdu, mufassalda

da mücmelin ihtisası zevk edilmeye başlar ki, herkesin donanım ve kabiliyeti çerçevesinde her yanı, lütfedilecek olan farklı tecellî dalga boyunda değişik duyuş ve seziş esintileri kaplar ve kalb yamaçlarını farklı mevhibe sağanakları sarar. Böyle bir atmosferde her türlü iltibasa kapalı olmanın yolu, râh-ı Muhammed'den (sallallâhu aleyhi vesellem) geçmekle beraber, sineler sayısınca farklı zevk ediş şekillerinin ve mahlukatın solukları adedince yöntem ve sistemlerin bulunduğu/bulunacağı da bir gerçek…

Bu yol ve yöntemlerledir ki, Hak yolcuları kalb ve ruh ufkunda "seyr ilallah" unvanıyla kendi uzaklıklarını aşarak O'nun yakınlığını duymaya koşar; "seyr fillâh" mülâhazasıyla kendilerini aradan çıkarır ve her şeyi O'na bağlı götürmeye çalışır; "seyr maallah" mazhariyetiyle O'nun maiyyetini kendi aşkınlığıyla zevk etmeye yönelir ve "seyr anillâh" zirvesinde de duyulanı duyurma, erilene erdirme, bilineni bildirme iştiyakıyla coşar; kesrete vahdet boyası çalar, o Ayanlardan Ayan'ı herkese beyan etmeye koşar ve oturur kalkar sürekli O'nu dillendirirler ki, bence hakikî insan olmadan gaye de bu olsa gerek...

Bu ufuk etrafında dolaşıp duran bir ruh her nefes alışverişinde "Allah" der ve "Hû" ile soluklanır; soluklanır ve hayatının her saniye ve salisesinde İsmail Hakkı gibi sürekli:

"Menba-ı ayni'l-hayat, cism ü cândır zikr-i Hû,

Çeşm-i feyzi'l-cinân-ı câvidandır zikr-i Hû.

On sekiz bin âleme 'Hû'dur tecellî eyleyen,

Can gözü açık herkese armağandır zikr-i Hû.

Cevher-i esrar, mânâ-i maden-i 'Hû'dan çıkar,

Ârif-i billâh olan bilir ne şândır zikr-i Hû.

Nakd-i ömrün rûz u şeb 'Hû' zikrine sarf eyle kim,

Devlet-i kâmil, yârân-ı cihândır zikr-i Hû.

....

Âfitâb-ı zikr-i Hak'tır dilleri pürnûr eden

Hakkıyâ her zerreye vird-i zebandır zikr-i Hû"

der, "Hû" ile nefes alır verir.

İşte böyle bir tevhid eridir ki, "arınma" der, sürekli tevbe-inâbe-evbe kurnaları arasında dolaşır durur; duyuş, seziş ve zevk ediş hâliyle nezahet-i tabîiyesini dengeli tutmaya çalışır.. mütemadiyen mehâfet ve mehâbet duygularıyla soluklanır.. [1] وَخَفِّفِ الْحِمْلَ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كَؤُودٌ der, hep zühd ve kanaat zirvelerini kollar.. ömrünü takva, vera' seralarında geçirmeye fevkalâde gayret gösterir.. tevekkül, teslim ve tefvîzi biricik güç kaynağı sayar.. mevhum hataları adına her gün kim bilir kaç defa kendi kendiyle yüzleşir ve kaç defa ilâhî lütuflar sağanağıyla bir kere daha kendine gelir, Hak ihsanlarını şükranla selâmlar; imtihan ve ibtilâlar karşısında hükm-ü kazaya cân ile inkıyadını yeniler.. talebe iktiran etmeyen nimetlerin mekr ve istidraç olabileceği endişesiyle tir tir titrer.. ve asla zevk u şevk ve ruhanî haz... gibi "cevz ü mevz" arkasında koşmaz.. heyecanlarını ve soluklarını ötelere ve daha ötelere bağlamış gibi her zaman nezahet-i fikriye ve beyaniye içinde bulunur.. ölse de doğruluktan ayrılmaz.. edebi, hayâyı "libâs-ı takva" bilir ve melekler gibi afîf yaşama peşinde olur.. samimiyet ve ihlâsı, yaptığı ve yapacağı her işin ruhu bilir, onları olmazsa olmaz kabul eder.. cömertliği ve civanmertliği, insan olmanın gereği sayar ve îsar ruhuyla oturur kalkar.. fenalıkları hep iyiliklerle savmaya çalışır, bunu yaparken de hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmaz.. her günkü farklı murâkabe ve muhasebeleriyle kalbî ve ruhî hayatına yeni yeni derinlikler kazandırır.. aczini, fakrını "Ganiyy-i Mutlak" ve "Kudreti Sonsuz"a ulaşmaya yanıltmaz bir vesile bilir, mevhibe ve vâridlerini de her zaman istihkakı olmayan atıyyeler gibi görür ve şükranla gürler.

Ahlâk-ı âliye-i ilâhiyeyi temsil etme ve Kur'ân ruhunu seslendirme, rızaya kilitlenmiş bu engin ruhların tabiî hâlleri. Her davranışlarını ihsan ölçüleriyle tartıp değerlendirme, değişmez tabiatları; bu tür bir donanıma mazhariyetleri de daha sonra iradelerinin hakkını verecek olmalarına önceden bahşedilmiş bir ilâhî armağandır. Onlar öyle yürekten birer diyanet insanıdırlar ki, oturuşlarında, kalkışlarında, insanlarla muamelelerinde ve varlığı yorumlamalarında hep din ruhu ve semavîlik nümâyândır; evet, dinî hayat onların değişmez karakterleri, Peygamber (aleyhi ekmelüttehâyâ) dünya ve ukbâ rehberleri, mârifet-i ilâhiye zâd ü zahîreleri, hakikat aşkı da arzu ve

emellerinin gerçek rengidir. Beden ve cismaniyetleri tertemiz olduğu gibi iç dünyaları da en nezih duygularla bezelidir. Kalbleri her zaman hakikatlere, Hakikatler Hakikati'ne açık ve âdeta pırıl pırıl bir ayna, ruh ve sır dünyaları da ötelere, ötelerin de ötesine müteveccih birer teleskop mahiyetindedir. Görülecek her şeyi görüp avlamaya çalışırlar ve değişik ses hevenklerinden duyulmadık orijinal besteler meydana getirirler.

Zengin, vâridâtlı ve çok şeye yetecek bir enginlikleri vardır ama, fevkalâde mütevazidirler ve kibr ü gururla sürekli bir savaş içindedirler. Allah'ın sevmediği şeylere karşı öyle kararlı bir duruşları vardır ki, yedi dünya bir araya gelse, ihtimal en küçük bir münkere bile "Evet" demezler. Basar ve basîretleriyle daima ufuk ötesini temâşâ eder ve ömürlerini, hep bir namazda geçiriyor gibi olabildiğine temkinli sürdürürler; sürekli aşk u iştiyak soluklar ve canlarını Cânân'a kurban etmeye hazır bulunurlar; değer verdikleri her şeyi taşa çalıp tıpkı musallâdaki meyyit gibi O'na teslim olur, kendi cenazeleri üzerine tekbirlerle gürler ve Hakikî Büyük'ün büyüklüğünü ilan ederler. Ne hoş söyler Hâfız:

مَنْ اَزْ آنْ دَمْ كِه وُضُو سَاخْتَمْ اَزْ چَشْمَه يِ عَشْقْ

چَارْ تَكْبِيرْ زَدَمْ يَكْسَرَه بَرْ هَرْچِه كِه هَسْتْ

"Ben aşk çeşmesinden abdest aldığımda her neyim varsa onların üzerine (cenaze tekbirleri gibi) dört tekbir alıverdim."

Sofîler bu mülâhazayı farklı bir üslûpla şöyle ifade edegelmişlerdir: "Aşk u muhabbet çeşmesinden abdest alıp, sonra dünya, ukbâ bütün varlığı ve kendini ölüp gitmiş kabul ederek her şeyin üzerine cenaze namazı kılıyor gibi dört tekbir almayan biri, hakikî kıbleye yönelmiş sayılmaz." Evet, varlık kendi zatına bakan yanları itibarıyla terk edilmedikten sonra Hakk'a teveccüh tam olmaz ve olamaz.

Teveccüh, takdir, istihsan, muhabbet, içten aşk u alâka, hullet hisleriyle dolmadıktan ve zâhir-bâtın ağyâr mülâhazasından bütün bütün sıyrılarak Hak rızasından başka her türlü beklentiye kapanma diyeceğimiz "teteyyüm"le tam arınmadıktan sonra hususî teveccüh ufkuna ulaşılamaz. Her şeyden evvel bilmek lâzımdır ki, teveccüh etmeyene teveccüh edilmez. Takdir ve istihsan hislerinden mahrum olanlar çok yaşasalar da yaşamış sayılmazlar.. muhabbetten nasipsiz sineler bakılıp görülmeye değmeyen harabelerden farksızdır.. Dost'la

aşk u alâka ancak O’na karşı duyulan muhabbet zemininde çimlenir.. hullet pâyesi, kalbini Dost’a tahsis etmiş sinelere bahşedilen özel bir lütuftur.. ilâhî vâridât ve mevhibeler de Hak rızasına kilitlenmiş ruhlara ara sıra sunulan sürprizlerdendir.

Zât-ı Ulûhiyet’in insanlara nazar, teveccüh ve merhameti, kendi nâmütenâhîliğine göredir. Buna karşılık insanların nazar ve teveccühleri ise kendi darlıkları ölçüsündedir. Bu darlığı o genişliğe göre açma, kulun ihlâs, sadakat, vefa ve samimiyetine bağlıdır. Bazen de ilâhî inayet, riayet ve kilâet, rahmetin vüs’atine göre tecellî eder de, o sayede teveccüh ve nazar, damlaları deryaya, zerreleri de güneşlere dönüştürür. Bu itibarla da yönelmenin keyfiyeti ne olursa olsun O haybet yaşatmaz kapısına teveccüh edenlere.. emirleri istikametinde iz sürenleri, yolların amansızlığına bırakmaz.. mârifet yolcularını maiyyetinden mahrum etmez. Hatta bazen ihlâs ve samimiyetle ortaya konmuş bir damla azm ü gayreti, Cennetleri peyleyebilecek bir kıymete ulaştırır.. bir zerre imanı, irfanı vesile-i necat sayar ve kapıkullarına sultanlıklar bahşeder.

Şimdiye kadar O’na doğru müstakim yürüyenlerden yol mağduru olan hiç görülmemiştir. O’nu gönlünden ananlardan hizlâna uğrayan olmamıştır. Samimî olarak, “sefer”, “seyahat”, “sülûk”, “vusûl” deyip yollara düşenlerden de ebedî hüsran yaşayana rastlanmamıştır: Kimi iradesinin hakkını eda etme adına küçük bir temayülle O’nu her zaman kalbinin derinliklerinde duymuş.. kimi ileriki günlerde ortaya koyacağı bir hayır azmine lütfedilen, sultanlara taç giydirecek pâyelere yükselmiş.. kimi teşriî emirleri yerine getirmede gösterdiği hassasiyetle gidip hullet tahtına oturmuş.. kimi firaset, kiyaset, zekâ ve mantığının hakkını vererek sıçrayıp bir hamlede mârifet ufkuna yükselmiş.. kimi iffet, ismet ve hayâ seralarında ömrünü geçirme sayesinde hiçbir muhalif rüzgâra maruz kalmadan yürüyüp “zıllullah”a ulaşmış.. kimi “on adım” demiş ve onları doğru atma azm ü gayretiyle azimet kahramanlığına yükselmiş.. kimi bu uzun ve ince yolu “yedi menzil”le yorumlayarak yol yorgunlarına telattuf dalga boylu bir teveccühle gidip iltifat ufkuna ulaşmış.. kimi bütün mülâhazalarını [2]اَلْفَقْرُ فَخْرِي hakikatine bağlayarak birer reşha mahiyetine bürünüp onu gözbebeğinde duymaya çalışmak suretiyle maiyyet rüyalarıyla oturup kalkmış.. kimi acz ü fakr, şevk ü şükür disiplinleriyle hareket ederek tefekkür düzlüklerinde şefkat türküleriyle O’na hep içini döküp durmuş ve emarelerin aydınlık ikliminde sürekli “Hû” demiş durmuş.. kimi de kalbî ve ruhî hayat ufkunda “ahlâk-ı âliye-i Ahmediye”yi (aleyhissalâtü vesselâm) milimi milimine uygulayarak soluk soluğa O’nun arkasında olmuş ve O’nun

sofrasının vâridâtıyla beslenmiş.. hâsılı hemen herkes, ilâhî rahmetin enginliğine emare ve farklı mizaçlara, mezaklara, meşreplere Hak teveccühünün ayrı bir tecellîsi olarak, değişik yol ve yöntemlerle –teferruatta birbirine mütebayin olsa da– hep O'na yürümüş, uzaklığını aşmaya çalışmış ve mârifeti ölçüsünde O'nu dilemiştir.

Kimileri yapacaklarını yapıp, yaşayacaklarını yaşayıp en güzel örnekler sergileyerek her zaman ölesiye bir cehd ü gayret içinde bulunmuş ve yaptıklarını âlemin firasetine emanet etmişler; kimileri de kalemle inleyip mürekkeple içlerini dökerek hâle beyan kisvesini giydirmiş ve arkadan gelenlere iz sürme imkânı hazırlamışlardır. Bunların her ikisi de birer realitedir; ikisine de ihtiyaç vardır ve her ikisine de saygı o mânâ kahramanlarının hakkı bizim de vazifemizdir.

Bizler, Kalbin Zümrüt Tepeleri'nde bugüne kadar duyulmuş, yaşanmış, söylenmiş ve desen desen kitap sahifelerine işlenmiş o zevk ve hâl dantelâlarının, o vecd ü heyecan çağlayanlarının ve o söz ve mânâ cevherlerinin mahdut bir kısmını, çok defa onların cereyan atmosferinden bir hayli aşağılara indirerek –buna onların gerçek seviyelerine kıyma da denebilir– kendimize benzettik. Bazen de onları kendi ufuklarında uzaktan uzağa süzerek kalbî ve ruhî reseptörlerin algılama çerçevelerine göre değerlendirmeye çalıştık ve her zaman işin hakikatini her şeyi en iyi bilen "Allâmü'l-Guyûb"a havale ettik. Söylenenler birer hâl ve zevkti; hakikatleri müşâhede ve ihsaslara emanetti; onları aynıyla duymayan, gerçek derinlikleriyle bilemezdi. Zira söz ve satırlardakiler sadırlardan aksedenlerin sadece birer gölgesiydi; evet, asıl başka zıll başkadır. Hâl başka, zevk başka ve bunları ifade ise daha başkadır: Hayâ, çizgi çizgi insanın bütün davranışlarında tüllenir durur da, biz onu ancak uzaktan bir kısım izlerle takip edebiliriz. İhlâs, amelin ruhu ve bazı Hak dostlarının ifadesiyle, taat kuşunun kanadıdır ama o kanadı bazı erbâb-ı firaset sezse de hakikatini sadece ve sadece Allah bilir. Zevk, şevk ve itminanın, iman, islâm ve ihsan ufkunun meyveleri olduğunu herkes bilse de onlarda ne türlü derinlikler bulunduğunu ancak cismaniyetini aşmış erbâb-ı riyazet anlar. Bulduğunda sevinmemek, yitirdiğinde tasalanmamak, medhedildiğinde üzerine almamak, hatta bundan rahatsızlık duymak, zemmedildiğinde de gocunmamak; günahlardan, yılandan-çıyandan uzak durulduğu gibi uzak durmak, ibadet ü tâati Hakk'a vuslat neşvesiyle yerine getirmek bir ubûdiyet ve ubûdettir ama bunu da ekmeliyet ve etemmiyet tâlibi olmayanlar anlamaz ki!.

Havf u haşyet, hudû u rehbet belli bir yakîn mertebesini ihraz edenlerin ve

Allah'ı hakkıyla bilenlerin hâlidir. Bilgi ve mârifet özürlüler bunlardan çok fazla bir şey anlamasalar da, yakîn kahramanları onların ne demek olduğunu bilir; her an bunlardan biriyle veya birkaçıyla değişik râşeler yaşar ve tavırlarıyla huzurda bulunuyor olmanın hakkını eda ederler. Her şeyi Hakk'a bağlama, O'na güvenip O'na dayanma, bu da yine kâmil imana Allah'ın özel bir utûfetidir. Hakk'ın takdirlerini kemal-i teslimiyet ve rıza ile karşılamayan/karşılayamayan ve sa'y ü gayretini ilâhî meşîete birer çağrı mesabesinde görmeyen/göremeyen, sürekli kaderi taşlar durur, hep şunu-bunu suçlar da bir türlü kendiyle yüzleşmeye yanaşmaz. İçini iman, mârifet ve muhabbet peteği hâline getirememiş biri, sevgiyi bilmez, onun için gözyaşının ne mânâya geldiğini de anlayamaz; bütün bir ömür boyu his ve heyecan yorgunu olarak yaşar da bir kerecik olsun tenha koylarda içini Allah'a dökme ve âh edip ağlamadaki ledünnî zevki duyamaz. Gerçi bazen böylesi ham ruhların da ağladığı olur ama bu da oyuncağı elinden alınmış çocukların hırıltılarına benzer bir ağlamadır. Ağlama, ruh safvetinin, gönül rikkatinin sesi-soluğu ve aşkın iniltileridir. O seslerle letâif harekete geçer, gönül yamaçları yeşerir, insanın his dünyasında baharlar çağlamaya başlar. Ne hoş söyler Hz. Mevlâna:

"Bulutlar ağlamazsa çimenler gülmez.. çocuk ağlamazsa süt cûşa gelmez.. ve bilmelisin ki dâyeler dâyesi ağıt olmayınca süt vermez."

Bu mülâhazayı teyit sadedinde Hak dostları, "Bugün ağlamayanlar, yarın 'âh u vâh' etmeden kurtulamazlar." demişlerdir ki, bu da, "Allahım, ağlamayan gözden Sana sığınırım."[3] beyanı çizgisinde îrad edilmiş güzel bir söz sayılır.

Ne var ki, inanmayan birinde hakikî irfandan söz edilemez; irfansız bir sinede ilâhî heyecan olmaz; böyle bir heyecandan mahrum ruhlarda da aşk u iştiyak, mehâfet ve mehâbet gözyaşları bulunmaz. Mehâfet ve mehâbet duygusunun arkasındaki en önemli sâik, Allah'a karşı saygılı olup, O'nun himayesine sığınma da diyeceğimiz "takva"dır. Biraz açacak olursak; takva, teşriî emirlerde O'nu dinleyip O'na itaat etmek ve nazarî imanını ibadet ve ubûdiyetle derinleştirmekten; tekvînî evâmir âleminde de dolaşıp her şeyde, her hâdisede O'nu bilmeye, O'nu duymaya, O'nu okumaya, sürekli yakînini artırma peşinde bulunmaya, her zaman farklı bir kurbet yoluyla O'na yürümeye ve hayatını O'nun maiyyetiyle daha derince hissetmeye çalışmaktan ibarettir.

Takva, bütün buudlarıyla Hak sevgisi ve Hak rızasına uzanan emin bir şehrah ve Zât-ı Ulûhiyet nezdinde de gerçek insan olmanın en birinci esasıdır. Evet, o, bir mânâda kurbet yolunun başı, vuslat ufkunun bileti ve senedi, ötelerin zâd ü

zahîresi, âb-ı hayatı, Cehennem'den kurtulup Cennet'e yürümenin de beratıdır. Onu elde eden ve derinleştirerek hayatının bir buudu hâline getiren, öteleri peyleyebilecek en kıymetli hazineye mâlik olmuş sayılır. Takva iniltileriyle çalınan her kapı bugün olmasa da yarın mutlaka açılır ve takva hissi ile çarpan sinelerin yollarına öteden nurlar saçılır. Düşünün ki, Allah, Kur'ân-ı Mübîn'inde doğru yola (hidayet) ermeyi ona bağlamış ve öbür âlemdeki kurtuluşu da onun yedeğine vermiştir. Bir Hak dostu bu hususu şöyle seslendirir:

"Hak Teâlâ eder takva ehlidir ulunuz

Müttakînin makamı Cennet, içtiği kevser olur."

Biz takvayı, Hak nezdindeki yeri ve vaad ettikleriyle kavradığımızı söyleyemeyiz, söyleyemedik de; ihtimal onu semavî ufkundan çekip indirdik ve kendi idrak seviyemize göre belli ifade ve belli tariflerin darlığıyla sunduk.. ve kim bilir takva gibi daha nice hakikatleri kendi idrak darlığımıza bağlayarak semavî hakâiki sönük birer arzî mazmun hâline getirdik... eğer takva –bazılarının dediği gibi– ruhu kirletecek her şeyden uzak durma, Hak rızası söz konusu olmayan konularda dudak açmama, kelâm-ı nefsî ile dahi olsa Hak muradına muhalif tasavvur ve tahayyüllere dalmama, sürekli O'nun hoşnutluğunu arama ve hayatını yalnız O'nu görüp, O'nu duyup O'nun maiyyetine erme mülâhazasıyla yaşama, dahası kendini bütün bütün aradan çıkararak her zaman "Hû" deyip O'nunla nefes alıp vermeden ibaret ise, –buna "âzamî takva" demek de mümkündür– ki öyledir, O'nu kâmet-i kıymetine göre ifade etme, bizi de bizim idrak ufkumuzu da aşar. O'nu bu seviyede duyup yaşayanlar:

"Dîdemin envârı 'Hû'dur, aklımın fermanı Hû,

Dilimin ezkârı Hû'dur, nâlemin efgânı Hû.

Gönlümün seyrânı Hû'dur, cânımın cânânı Hû.

....

Savmı Hû'dur, îdi Hû'dur, zühd ile takvası Hû.

Vaslı Hû'dur, faslı Hû'dur, derdine dermanı Hû."

(Abdiyâ)

der, dolaşır ve âdeta bildiğimiz buudlar ötesi derinliklerde yaşarlar. Bize gelince, ihtimal biz onları ancak kendi idrak ufkumuza indirerek ve kendi ruh atlasımızda bir yere koyarak hecelemeye çalışırız.

Hele, her zaman O'nun murâkabesiyle oturup kalkmak, hayatı sürekli O'nun tarafından görülüyor olma mülâhazasına bağlı yaşamak, daima akla, gözlere ve hâsselere kapalı hakâiki avlama peşinde bulunmak... gibi ihsan ve ihsan ötesi bir kısım ahvâl var ki, bizim gibiler o konularda ya susar işin erbabını dinler veya konuşur sadece tahminlerini seslendirirler.

Bu ufka erenler, başkalarına kapalı pek çok hakâiki müşâhede eder, gayb hazinelerinden çevrelerine ne cevherler ne cevherler saçar ve basîretlerine armağan edilen vâridâtlarla arkalarındakilerine gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ne enfes şeyler sunarlar. Böyle bir vecd ü istiğrak eri, köpürüp dışa vuran duygularını şöyle seslendirir:

"Yine arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâlîden,

Yine nâlende şeydâyım şarâb-ı lâyezâlîden;

Yine keşf-i hicab etti gözüm gönlüm cehaletten

Gerû câna nida geldi nida-i zütteâlîden."

(Yazıcızâde)

Biz bu rengârenk atlasta, bazen erbabından görüp duyduklarımızı, bazen bir kısım kitap ve risalelere emanet açık-kapalı beyanlarda mütalâa ettiklerimizi, bazen bir kısım ortamlar itibarıyla artık ahvâl-i âdiye hâline gelmiş hâdiselerin çehresinde okuduklarımızı; bazen de yaşanmış, söylenmiş, menkıbelere mevzu hâline gelmiş yolu-yöntemi, yoldakilerden akseden uhrevîlikleri resmetmeye ve bu nuranî yolcuların yol erkânı ve zâdı-zahîresi adına bir şeyler söylemeye çalıştık…

Her konuda söylenen sözlerin, duyulan ve sezilen hakikatlerin Kitap ve Sünnet çerçevesinde yorumlandıklarını söylemek büyük bir iddia olur; ancak,

her mülâhaza ve yaklaşımın temel kaynaklara göre tevilinde fevkalâde hassas davranıldığını da söylemeden edemeyeceğim. Buna çok defa, mesavî-i efkârım saydığım o siyah satırlar üzerine akıttığım gözyaşları şahittir. Nice defa, hakaik-i âliye ile alâkalı bir konuda onun “mahiyet-i nefsü’l-emriyesi”ne uygun düşmediği mülâhazasıyla tir tir titremiş ve bu işten vazgeçmeye karar vermişimdir. Zevk ve hâle mağlup kimselerin müteşabih beyanlarına mâkul ve şer’î birer mahmil bulma mevzuunda, dinin Hak nezdindeki yerini ve hâl ehlinin de bu işin canlı temsilcileri olmaları gerçeğini görüp-gözetmede zorlandığımı itiraf etmeliyim. Hakikatin ve Hakikatler Hakikati’nin müteâl mevkiine ve Hak dostlarının yer ve konumlarına saygılı olmaya çalışırken, yine de, her şeyin nezd-i ulûhiyetteki mahiyet-i nefsü’l-emriyesine uygun düşmemiş olabileceği endişesiyle sürekli ürpertiler yaşadım.

Yazıp çizdiklerimin hepsinin doğru olduğunu iddia edemem. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Eğer yazılıp yapılanlar hakikatin ifadesi ise ve Hak rızası istikametinde gerçekleşmişse bütün bunlar O’ndandır; şayet, sevap mülâhazasıyla dahi olsa, yapılan şeylerde hataya düşülmüşse ve rıza-i ilâhî gözetilmemişse o da bendendir. كُلُّ ابْنِ اٰدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ[4] cibillî mazeret ve sütresiyle Rabbim’e teveccüh ediyor ve benden evvelkilere açtığı tevbe ve inâbe kapısını bana da açmasını diliyorum.

l-Deylemî, el-Müsned 5/339.

n Hacer, Telhîsu’l-habîr 3/109; es-Sehâvî, el-Makâsıdü’l-hasene 1/408, 762.

z.: İbnü’l-Cevzî, Keşfü’l-müşkil 2/434; İbn Hacer, Fethu’l-bârî 11/139.

Her âdemoğlu hata yapar. Hata edenlerin en hayırlıları ise tevbe edenlerdir.” (Tirmizî, kıyâmet 49; İbn Mâce, zühd 30; Dârimî, rikak 18)

Tekmile

Ârif

Ârif; bilen, tanıyan, anladığını doğru ve derince anlayan, görüp hissettiklerini uzun boylu düşünmeye ihtiyaç duymadan hemen kavrayabilen, değişik ağyâr mülâhazaları karşısında fikir kaymalarına düşmeyecek kadar da sâbit-kadem olan hak eri demektir ki; bilineceği olduğu gibi bilme, varlık, insan ve hâdiseleri "mahiyet-i nefsü'l-emriye"lerine uygun anlama, eşyanın perde arkasına muttali olma, hatta bunların ötesinde keşif ve ilhamlarıyla esrâr-ı rubûbiyet ve esrâr-ı ulûhiyeti en yüksek ufuktan görme ve duyma.. dahası ilm-i tevhide hakkıyla vâkıf olma mânâlarına gelen "irfan" sözcüğü; beceri, hüner ve eskilerin "mârifet-i akliye", sofilerin de tefekkür, tedebbür, tezekkür ve keşf ü ilham yoluyla keşfedilip hakikatine ulaşılacağını vurguladıkları, şeriat, tarikat, hakikat güzergâhının "muhabbetullah", "aşkullah" ve "şevk ilâ likaillâh" ufku sayılan "mârifet" kelimesi de aynı kökten gelmektedir.

Kalbî ve ruhî hayat yörüngesinde seyahat eden mârifet erbâbınca ârif, kendine ilâhî ve rabbânî sırların kapı araladığı –bu bir ilk basamaktır– seçkinlerden bir seçkin, başkalarının duyup sezemedikleri esrâra âşina bir latîfe-i rabbâniye eri, ilm-i ledünne açık, derinlerden derin bir aşk u iştiyak kahramanı ve can gözleriyle sık sık eşya ve hâdiseler ötesini temâşâ eden Hak katının gözü sürmeli bir enîs ü celîsidir. Bir yanıyla bu mülâhazayı ifade sadedinde, Alvar İmamı Hazretleri'nin, "Ârifin can gözlerinde nûr-u irfan var olur / Ârife avn-ı Hudâ, sırr-ı meârif yâr olur." sözlerini kaydetmeden geçemeyeceğim.

Bir diğer yaklaşımla ârif; Yaradan'ı, O'nun isim ve sıfatları çerçevesinde doğru bilip doğru yorumlayan, varlığın arka planındaki hikmetlere vâkıf bulunan; her zaman eserden müessire, fiilden fâile intikal etmesini bilen; tâbir-i diğerle, nefsini ve onun mâhiyetini doğru okuyup doğru yorumlayan ve مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ[1] fehvasınca, böyle bir yorumlamayı, O'nu bilip O'nu tanımaya çevirebilen ve bütün bunlarla vicdan mekanizmasını işletmeye muvaffak olan bir irfan âbidesidir.

Hakikî ârif, ilim mertebesi ve ilim ufku sayılan zihnî zılliyetleri aşarak zâhirî duyu organlarıyla kavranamayan hakaik-i gaybiyeye vâkıf, eşya ve şuûnu aşabilmiş öyle bir mâverâ-yı tabiat (fizik ötesi âlemler) kahramanıdır ki, onun nazarında her ses O'ndan bir nağme ve her nesne de O'ndan bir nâme mesâbesindedir. Âlim, meşgul olduğu hususlara dalıp daha ötesini

görememesine karşılık; ârif, zılliyet kaydından sıyrılmış, cevher u arazda, enfüs ü âfâkta –bî kem u keyf– verâların verâsını temâşâ ede ede gaybın gaybına ermiş bir bahtiyardır. Böyle bir bahtiyar, ne ferahı ferah bilir ne de azabı azap olarak duyar; sürekli sübühât-ı vech şuâıyla gözlerini açar-kapar.. durup dinlenmeden hep O'nu duyar, O'nu anar ve "Allah" der soluklanır. Her aynada –istidadına göre– O'nun cemâlini müşahede eden, her hâdisede O'nun kudret-i kahiresiyle ra'şeler yaşayan ve kalbinin ritimlerindeki "Hû" sesiyle bir kere daha teyakkuza geçen böyle bir müntehî, Câmî'nin ifadesiyle, hep Bir'i ister, Bir'i çağırır, Bir'i talep eder, Bir'i müşâhedeye alır, Bir'in bilgisiyle oturur kalkar ve hep "Bir" der inler.

Âlim-i mü'min, sâhib-i hâl; ârif-i billâh ise, sâhib-i makamdır. Hâl, değişmeye maruz; makamsa, Hak inâyetiyle hep sâbittir. Ârifin hâli, teveccühün teveccühle derinleşip damla iken derya, zerre iken güneş olması şeklinde de değerlendirilebilir.. evet ârif, o kadar mârifetle meşbu'dur ki, ne dünya umûrunun hâciyât ve zarûriyâtı, ne de uhrevî âlemlerin câzibedâr güzellikleri kat'iyen onu meşgul etmez / edemez ve hele asla ona husûf ve küsûf yaşatamaz. Evet o, o kadar Hak'ta fâni olmuştur ki, farkına varsın varmasın görenler onu "huluk-u a'zam"ın bir timsali gibi görür ve onu her gördüklerinde de Hakk'ı hatırlarlar. Zira o, baktığı her varlığa kendi ufkundan bakar.. herkesi o ufkun sıcaklığıyla kucaklar ve muhtemel kinleri, nefretleri, düşmanlıkları, sımsıcak bir muhabbete çevirir.

Bir diğer zâviyeden ârif, Cenâb-ı Hakk'ın ef'âl, esmâ ve sıfât ufku ötesinde şuâât-ı Zât ile mest ü mahmûr öyle bir hayret ve heymân eridir ki, dünden bugüne kalb ve ruh erbâbının ona hep "ârif-i billâh" demeleri boşuna değildir. Zîrâ onun, duygu, düşünce, iş ve hareketlerinde gözleri her zaman basîretinin emrinde; latîfe-i rabbâniyesi ve sırrı, ötelere müteveccih, dünya ve mâfîhâdan (dünya ve içindekiler) da âdetâ habersizdir. Fuzûlî merhum, bu hususu tavzih sadedinde ne hoş söyler: "Hikmet-i dünya ve mâfîhâyı bilen ârif değil / Ârif odur, bilmeye dünya ve mâfîhâ nedir!" Evet sanki o, halkın içinde ve onlarla beraber olduğu aynı anda, ruhu öteler ötesine müteveccih أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ[2] rahmânî teveccühünün mazharı olarak öyle vicdânî bir enginliğe ermiştir ki, her nesneye ruh ve sır ufkundan bakmakta, her bakışta rabbânî ayrı bir derinliğe ulaşmakta ve damlasını derya, zerresini de güneş hâline getirme seyr-i ruhânîsi içindedir. Bu hâliyle o, şahsiyet-i fâniyesiyle hiç ender hiç olma köprüsünden geçerek her şey olma bahtiyarlığına ermiş bir "fenâ fillâh" ve "beka billâh" kahramanıdır.

Âlim, ufku itibarıyla ilâhî; ârif-i billâh ise rabbânîdir. İlim, âlimin ufku ve hâli olmasına mukâbil; irfan, ârifin mâverâlara açık melekûtî yanının bir derinliği sayılmıştır. Aslında o, ilimlere, fenlere bakar mı bakmaz mı bilemeyiz ama baktığında her nesneye arka planları itibarıyla bakar. İlm-i zâhir erbâbı ise, eşya ve hâdiselerin neye bakıp neyi gösterdiklerini okumadan daha ziyade, bir kısım naturalistlerin yaptıkları gibi sadece kalıplarla meşgul olur da, onların özünü ve gâyesini göremezler; göremez de مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ زُهْدًا لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا بُعْدًا[3] mazmununca âlâ-yı illiyyîn yolunda esfel-i sâfilîne sukut ederler.

Nazârî planda ilim, mebâdîden sayılır ve irfan, onun amelî bir semeresidir. Ârife gelince o, icmâlî ilmini ameliyle derinleştire derinleştire, ibadetini ubûdiyet-i hâliseye, ubûdiyetini de ubûdet-i mahzâya çevirebilmiş öyle bir aksiyon insanıdır ki, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ[4] fermân-ı sübhanîsince, Allah'ı dosdoğru tanıyıp bilmeye çalışır ve bu bilgiyi derin bir kulluk şuuruyla tabiatına mâlederek, daha doğrusu tabiatının en önemli bir derinliği hâline getirerek hilkatin gâyesi ve fıtratın neticesi istikametinde ölesiye gayretler sergiler. Böyle mütemâdî gayretlerle o, sürekli kendini yeniler.. Hak'tan başka her şeye bütün bütün kapanarak her an ayrı bir neşve ile O'na yönelir.. ne Celâl'in cefâsına takılır, ne Cemâl'in vefâsıyla küstahlığa girer; her zaman, "Kulluğum başımda billûrdan bir taç / Kullukla erilmez pâyeye erdim.! / Kapında bu benden hep Sana muhtaç / Aç kapını, tut elimden ben geldim!"[5] der.. ve acı-tatlı O'nun her muamelesini kendine sunulmuş bir armağan gibi karşılar.. karşılar ve ârifin gönlünün gam-gîn olmasının gerekli olduğunu mırıldanır ve hep rızâ soluklanır. Söyleyen ne hoş söylemiştir: "Ârifin gönlün Hudâ gam-gîn eder, şâd eylemez / Bende-i makbûlünü mevlâsı âzâd eylemez."

Mutlak zikredildiğinde ârif sözcüğünden bunlar anlaşılmaktadır ama farklı irfan seviyelerinin bulunduğu da bir gerçektir. Evet, her mârifet erinin temâşâ ufku ve ihsas/ihtisas enginliği farklı farklıdır. Bunlar arasında otağını kadem-nazar ufkunun birleşik noktasına kurmuş öyle rabbânîler vardır ki, bir ân-ı seyyâle müşâhede ve mükâşefe inkıtâını ciddî bir kopukluk sayarak, Seyyidinâ Hazreti Âdem edasıyla dakika fevt etmeden doğrulur, bir kere daha ebedî mihrâbına yönelir ve رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا...[6] evbesiyle arınarak en içten teveccühlerle esmâ ve sıfât ötesi şuâât-ı vech cilâsıyla cilâlanır ve kendi vehmî renk ve desenini ayaklarının altına alıp haremgâh-ı ilâhîye mahrem olduklarını

ortaya korlar. Bunlar arasında öyleleri de vardır ki, seyrek de olsa tasavvurlarını ağyâr mülâhazasıyla kirleterek yer yer kendilerine husûf ve küsûf yaşatır, zaman zaman ufuklarını karartır ve farklı buudlarda gurbetlere mâruz kalırlar. Bu arada öyle mübtedîler de vardır ki, mütemâdî gel-gitleriyle gündüzü geceyi iç içe yaşar ve gurbetle inler, kurbetlerle de kıvam soluklarlar.

İnsanlığını müdrik insan, âlî himmet olmalı, imanını sâlihâtla derinleştirmeli; amelinde ihsân ufkunun üveyki olmaya çalışmalı; mârifet yolculuğunda "hel min mezîd" eri olarak irfanını muhabbet ve aşk u iştiyakla taçlandırmaya gayret etmelidir ki, bu hâl, mukarrabînin ve akrabu'l-mukarrabînin hâlidir.

اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا زِدْنَا إِيمَانًا وَمَعْرِفَةً وَمَحَبَّةً وَعِشْقًا وَاشْتِيَاقًا إِلَى لِقَائِكَ وَاسْتَجِبْ دَعَوَاتِنَا وَلَا تَرُدَّنَا خَائِبِينَ.

Nefsini bilen Rabbini bilir." (el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr 1/225, 4/399, 5/50; el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/343)

Biz, senin sineni açıp ruhuna genişlik vermedik mi?" (İnşirâh sûresi, 94/1)

Kimin ilmi arttıkça zühdü de artmazsa, o ancak Allah'tan uzaklığına uzaklık katmış olur." (el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 1/59; el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/304)

Ben cinleri ve insanları başka değil, (Beni bilip) Bana kullukta bulunsunlar diye yarattım." (Zâriyât sûresi, 51/56)

. F. Gülen, Kırık Mızrap s.301 (Ben Geldim).

Rabbimiz nefsimize zulmettik.." (A'râf sûresi, 7/23)

Kayyûmiyyet

"Kayyûm" ism-i şerîfi, fey'ûl kipinde mübâlağa ifade eden bir kelimedir.. ve Cenâb-ı Hakk'ın ismi olması itibarıyla da kendi zâtında zâtıyla kaim, başka her şey ve nesne için de mukavvim (bütün eşya ve hâdiselerin mâbihi'l-vücud ve'l-kıyâmı)'dır; onlar, O'nunla kaim ve O'nunla dâimdirler. Bu mübarek isim, "Esmâ-i Hüsnâ"dan olması itibarıyla, o açıdan üzerinde durulduğu/durulacağı gibi, tasavvufî terminoloji zâviyesinden de farklı yorumlarla tahlile tâbi tutulmuş bir kelime-i kudsiyedir.

Bu ismi, avam-havâs herkesin anlayabileceği bir dil ile ifade edecek olursak: O, Cenâb-ı Hakk'ın, kendi zâtıyla kaim bir müstağnî-i mutlak, bütün cihanlar ve içindekilerin varlık ve bekalarının da biricik dayanağı olduğunu ifade eden bir ism-i âzamdır. Kayyûmiyet ise, "-iyet" eki ile bu ism-i celîlden türetilmiş bir yapma masdar ve hakikat itibarıyla da sırf o Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya mahsustur. Zirâ kıvamı kendinden ve bizzat olması ve bu açıdan gayra muhtaç bulunmaması itibarıyla da Zât-ı Hak'tan başkası için düşünülemeyeceği bedîhî ve açıktır. Bu da Hak'tan gayrı kayyûm-u mutlak bulunmadığı, bulunamayacağı mânâsına gelmektedir.

Evet, bütün mukayyed kıyamlar ve kıvamlar O'nun kayyûmiyetinden birer zıll, birer reşha, birer çizgi ve birer akisten ibarettir. Bu mülâhaza, filcümle bütün esmâ ve sıfât-ı sübhaniye için söz konusu olmakla beraber, bilhassa kayyûmiyet-i ilâhiyenin her şeyde bir izi, bir işareti, bir şuâı bulunduğunu göstermesi zâviyesinden onda daha bârizdir. Aslında Hak, her nesnede ve her şeyde –bî kem u keyf– kemâlâtının bâzı şuâlarını kendi görüp bildiği gibi bizlere de hissettirmek ve duyurmak istemektedir. Evet, O'nun, melekûtî âlemlere, kendi derinlikleri çerçevesinde; mülkî, fizikî dünyalara da, ayna olmaları ölçüsünde bir kısım celâlî ve cemâlî tecellîleri vardır. Bu tecellîlerden bazıları ancak erbâbınca duyulup hissedilebilir şekilde meknî ve mukayyed türden farklı farklı tecellîlerdir; bu itibarla da hepsini duyup hissetmek her ferde müyesser değildir. Ne hoş söyler o nâzım-ı meçhûl: "Er odur ki koku alabile / Yoksa âlem nesîm ile doludur." Böyle kokuyu alabilen ruh ve gönül kahramanları, gördükleri her nesnede Hakk'ın kayyûmiyeti ve kendi zılliyetlerinin şuuruyla hep mest ü mahmur yaşarlar; zirâ, bunlar görmüşlerdir ebedî ve bâkî olanı, her şeyi zât-ı kayyûmiyetiyle ayakta tutanı, zerreden küreye her nesnenin harekât ve sekenâtını planlayıp sevk ve idare edeni, bütün kâinatların, hâkimiyet-i mutlakasına mukayyed ve münkad

bulunanı; nihayet her şeyin O'nda başlayıp O'nda bittiği Zât'ı...

Aslında kelimenin bir mübalağa sîgasıyla ifade edilmesinden, O'nun mutlak müstağnî ve her varlığın O'na muhtaç ve O'nun emir ve iradesine münkad bulunduğu da açık ve zâhirdir. Her şeyden evvel Kur'ân-ı Kerim bu mülâhazayı ifade sadedinde وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ[1] buyurmaktadır ki, bu da açıktan açığa bütün baş ve yüzlerin O'nun kayyûmiyeti karşısında iki büklüm olup O'nun hâkimiyet-i mutlakasını hâlen ve fiilen ifade etmelerinin apaçık beyanıdır.

Kayyûmiyet-i ilâhiyenin bu müteâl husûsiyetindendir ki, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ) günlük hayat-ı seniyyelerinin hemen her faslında "Hayy u Kayyûm" kelimelerini sürekli tekrarlar.. her işini o kelimelerin müfâdına bağlar.. namazlarını müteakip أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ[2] buyurur.. yatarken-kalkarken bir şekilde "Hayy u Kayyûm" isimlerini tekrar eder.. uyumak istediğinde "Âyetü'l-Kürsî" içindeki "Hayy u Kayyûm" kelimeleriyle hissiyât-ı şâfiyelerini seslendirir.. ve teheccüd namazını edâ ettikten sonra اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ... şeklindeki o uzun dua ve teveccühleri içinde de yine يَا قَيُّومَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... diyerek[3] hep Hakk'ın kayyûmiyetiyle soluklanırdı.

Bir kısım sofilerce ehadiyet-i zâtiye –bu bir tevcihe göre– esmâ ve sıfât-ı sübhaniyenin zılliyetini gerektirir; vâhidiyet ise –burada da farklı bir tevcih söz konusu– esmâ-yı sübhaniyenin zuhûruyla âlemin fenâsını işaretler; rubûbiyet-i Hakk'a gelince o, ef'âl ve âsârın bekasına bakar; ulûhiyet-i sübhaniye ise âlemin fâni olduğuna imada bulunur; kayyûmiyet-i zâtiyeye gelince o, her zaman âbid ve Mâbud münasebetine, fâil ve fiil hususiyetine, kaim ve mutekavvim alâkasına nâzırdır.. evet Hak, kendi zâtıyla kaim olduğu gibi, yaratıkların da hem vücud hem de bizzât ve bi'l-kuvve ubûdiyetlerinin de kayyûmu ve mukavvimidir. Bu son hususu daha farklı bir şekilde şöyle de ifade edebiliriz: Ehadiyet tecellîsi bahis mevzuu olduğunda artık ne isim ne de sıfat duyulup hissedilebilir; vâhidiyet hakikati söz konusu olduğunda ise, onun şuâât-ı Vechiyle her şey rengiyle, deseniyle görünmez hâle gelir; rubûbiyet tecellîsi bahis konusu olduğunda, halk gerçeği de kendini gösterir ve her nesne, her şey hâl diliyle حَقَائِقُ الْأَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ[4] hakikatini mırıldanır; ulûhiyet tecellîsi âfâk ve enfüsü sarınca, her yan Hak şuââtıyla parlamaya başlar ve halk sadece sûretten ibaret kalır; kayyûmiyetin o muhît tecellîsi duyulup hissedildiğinde ise,

kayyûm ve mukavvimin zıllinde ve ism-i Zâhir'in gölgesinde her ses O'ndan bir nağme ve her nesne O'ndan bir nâme şeklinde kendini gösterir.

Bu itibarladır ki, müntehî bir vâsıl, kayyûmiyet-i münezzeheden başka hiçbir şey duyup hissetmez –bazılarına göre müşâhede etmez– ve hep O'nu heceler durur. Oturur-kalkar لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ hakikatiyle soluklanır; varlık ve hâdiselerle değil, O'nunla varlığı okuyarak eşya ve şuûnu değerlendirir; O'nunla her nesnenin gerçek yüzünü ve her hâdisenin arka planını görmeye çalışır; daha doğrusu göreceklerini O'nunla görür; duyduklarını/duyacaklarını O'nunla duyar; tuttuğunu O'nunla tutar; varacağı noktaya O'nunla varır ve bulunması gerekli olan yere de ancak O'nunla ulaşır...

Hâsılı; vâsıl, eşya ve hâdiselerle O'nu bilmenin çok çok ötesinde شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَٓا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ...[5] deyip O'na yine O'nun şehadetiyle bakar/bakmaya çalışır; böylece delillerin darlığından sıyrılarak, iç müşâhedelerini Mevcûd-u Mutlak ve Medlûl-ü Mutlak'a bağlayarak, en geniş dairede hatta daireler üstü dairesizlikte o yücelerden yüce kayyûmiyet ihsas ve ihtisaslarına ulaşır. Burada, Bediüzzaman Hazretleri'nin Otuzuncu Lem'a'daki kayyûmiyet mülâhazalarından da bir-iki cümlecikle söz etmeden geçemeyeceğim. O, bu risalede bir kısım esmâ-i ilâhiyeyi farklı bir zâviyeden ele aldığı gibi, kayyûmiyet hakikati üzerinde de durur ve oldukça farklı şeyler söyleme sadedinde şu önemli hususlara dikkatleri çeker:

Bu kâinâtın Hâlık-ı Zü'l-Celâli kayyûm ve bizâtihî kaimdir. Bütün eşya her an varlık ve bekasıyla O'na muhtaç ve O'nunla dâimdir. Bir dakikacık olsun o kayyûmiyet kesilse, her şey bir anda zîr u zeber olur. O'nun kayyûmiyeti, zerrelerden kürelere, en küçük nesnelerden en büyük cirimlere, tek bir varlıktan bütün kâinâtlara kadar her şeyi fevkalâde bir nizam içinde devam ettiren; konumlarına ve keyfiyetlerine göre bunların levazım ve ihtiyaçlarını karşılayan; bütün sevk ve insiyakları birden gören; bütün sesleri birden işiten bir kayyûmiyet-i mutlakadır. Öyle ki, o kayyûmiyet-i muhîta eşya ve hâdiselerden bir dakika teveccühünü kesse, o sonsuz fezâ-yı ıtlakta milyonlarca/milyarlarca sistem ve küreler arasında meydana gelmesi mukadder musâdemeler ile kâinatlar tozduman olup gidecektir.[6]

Bunun gibi dünya ve bütün diğer varlıklarda her şey; kafile kafile arkasından gelip geçmekte; saniye, dakika, saat, gün, günler ve senelere bağlı bu seyr ü sefer fevkalâde bir nizam ve âhenk içinde ve âdeta harika bir şekilde

gerçekleşmektedir ki; en küçük bir başıboşluk, bütün bu nizamların, intizamların altüst olmasına yetecektir. Oysaki her şeyde, her zaman fevkalâde bir âhenk müşâhede edilmektedir; bu ise bir kayyûmiyet-i mutlakayı işaretlemektedir.

Bunlar gibi, canlıların bedenlerindeki hücreler, birbiriyle sımsıkı münasebet içindeki moleküller, bunları teşkil eden atomlar ve dahası... tıpkı semâdaki sistemler gibi olabildiğine mükemmel bir âhenk içinde, belli gayeler istikametinde, pek çok hikmet ve maslahatı ihtiva eder şekilde cereyan ve hareket etmektedirler ki, bütün bu faaliyetlerin hemen hepsi yine o kayyûmiyet-i ilâhiyeyi göstermektedir.

O koca deryadan bir-iki damla ile arz etmeye çalıştığımız bu önemli hususları kendi engin kaynağından mütalâada bulunma tavsiyesiyle bu konuyu da burada noktalamak istiyorum.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ الْخَلْقِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ اٰمِينَ.

3ütün yüzler, (hayatın ve hakimiyetin tam mânasıyla sahibi olan) Hayy-u Kayyum'a baş eğmiştir." (Tâhâ sûresi, 20/111)

rmizî, daavât 117; Ebû Dâvûd, vitr 26.

z.: Buhârî, teheccüd 1; Müslim, salâtü'l-müsâfirîn 199.

Kâinatın varlığı kesindir." (Ömer en-Nesefî, el-Akâid s.1)

Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şahit bizzat Allah'tır..." (Âl-i İmrân sûresi, 3/18)

ediüzzaman, Lem'alar s.427 (Otuzuncu Lem'a, Altıncı Nükte, İkinci Şua).

Kanaat

Elindekine râzı olup daha fazlasına göz dikmeme, mâlik olduğu şeye rıza göstermeyi tükenmez bir hazine bilip “biraz daha, biraz daha” demeden, verileni gönül hoşnutluğuyla karşılayarak, hırs ve açgözlülükten uzak durma gayreti içinde bulunma, hususiyle de başkalarının nâil oldukları nimetlere imrenmeme mânâlarına gelen kanaat; hem hadisçilerin, hem fukahanın, hem ahlakçıların, hem de sofîlerin üzerinde ısrarla durdukları fevkalâde önemli bir konudur.

Aslında, birbirinden farklı gibi görünen değişik alanlarla alâkalı mülâhazalar şu türden bir birleşik noktaya ircâ edilerek özetlenebilir: Şöyle ki; bu farklı sistemlerin hemen hepsinde “kanaat” kelimesinden anlaşılan husus hemen aynı gibidir.

Mâlâyâniyâtı terk etmek.. gönlün Cenâb-ı Hak’la alâkasına mâni olacak her şeyden uzak durmak.. beden ve cismâniyetimize bakan yanı itibarıyla dünya ile münasebetlerimizde dikkatli olmak ve kesben olmasa da kalben dünya ve mâfîhâ ile aramızdaki mesafeyi korumak.. Hakk’ın takdirine rıza gösterip mazhariyet ne olursa olsun her şeyi câna safâ bilip şükranla gürlemek.. kendini az yeyip az içmek ve az uyumaya alıştırarak hayatını rabbânîlik mülâhazalarına bağlı sürdürmek.. tenperverlik, makam-mansıp duygusu ve ikbal hırsı gibi hususlara karşı sürekli kapalı kalmaya çalışmak.. her zaman îsâr ruhuyla hareket ederek başkalarını yaşatmayı, şahsî yaşamanın önünde tutmak.. dünyevî muvaffakiyet ve mazhariyetlere “tahdîs-i nîmet”e vesile olmaları ötesinde hiç mi hiç değer vermemek.. elde ettiği imkanlarla asla şımarmayıp, kaybettiği şeylerden ötürü de tasalanmamak.. imkanları ölçüsünde eldeki mevcutla hep mefkud avlama peşinde olmak.. bütün nefsânî istek ve arzularını “sanki yedim”, “sanki giydim”, “sanki yaşadım”... mülâhazalarıyla savmaya, daha doğrusu kontrol altına almaya çalışmak... gibi konular, farklı farklı ad ve unvanlarla da olsa kanaat adına hemen bütün ekollerce üzerinde durulagelen hususlardandır.

Hak erlerinden bazıları kanaati, dünya işlerinde yeterli ölçüde gayret göstermenin yanında, arzu ve isteklerini sürekli tesvîfe bağlayıp “Adam, bugün olmasa da yarın olur” deme, âhiret işleri ve Hak rızasında ise acele edip hırs gösterme, din ve diyanet mevzuunda onu, bitip tükenme bilmeyen bir cehd ü gayretle sürekli kalbî, fikrî, ruhî ve hissî heyecan şeklinde yorumlamışlardır ki; Hazreti Rûh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhi ekmelü’t-tehâyâ) اَلْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا

يَفْنَى[1] beyanlarıyla ifadelendirdiği, kanaatin bitip tükenme bilmeyen bir hazine.. اِرْضَ بِمَا قَسَمَ اللّٰهُ تَكُنْ أَغْنَى النَّاسِ[2] fermanlarıyla ortaya koyduğu kısmete rıza esprisi çerçevesinde bir gönül zenginliği.. ve عَزَّ مَنْ قَنِعَ وَذَلَّ مَنْ طَمِعَ[3] hikmet edâlı ifadesiyle de kanaatin insanca yaşama konusunda biricik yol olduğunu vurgulaması da yukarıdaki mülâhazaların esasını teşkil etmektedir.

Bazı hak dostları ise kanaati; belâ ve musibetlere, ibadet ü tâate karşı sabır nev'inden farklı bir sabır türü olarak ele almış ve hayvânî, cismânî, nefsânî arzulara karşı iradenin hakkını verip, devrilmeme, eğilmeme, hep dik durma şeklinde yorumlamışlardır ki; bu anlayışa göre kanaatin; meşrû dairedeki zevk ve lezzetlerle iktifâ edip, haramlara karşı hemen her zaman kapalı kalma şeklinde olanına "iffet"; başa çıkılmaz ve aşılmaz gibi görülen dâhiyeleri aşma istikametinde sergilenen performansa "şecaat"; şiddet, hiddet ve öfkesini bastırma konusundaki azim ve kararlılığa "hilm"; iç içe değişik sıkıntılarla kuşatılıp muzaaf ızdırarlar yaşadığı demlerde dahi paniğe kapılmadan dimdik durabilmeye "irade gücü ve vicdan enginliği"; yeme, içme ve sâir levâzımât-ı beşeriye konularında fuzûliyattan kaçınıp hep itidal içinde bulunmaya da "zühd" demişlerdir.

Ayrıca kanaat, kanaatkârlığa kilitli insan açısından da şöyle bir taksime tâbi tutulmuştur:

1. Allah'ın verdiği nimetlere râzı olup, başkalarının farklı mazhariyetlerine göz dikmeme ki, bu bir avam kanaatidir.

2. Zikr u fikri her şey sayarak, insanı Allah'a ulaştıran yollarda yürümeyi en büyük mazhariyet kabul edip onunla yetinme ki, bu da bir havas kanaatidir.

3. Vicdanının derinliklerinde her zaman rü'yet ü rıdvânı duyup böyle bir duyguyla oturup kalkma; her zaman حَسْبِيَ اللّٰهُ[4] mülâhazasıyla yaşama ve hep حَسْبُنَا اللّٰهُ[5] soluklama ki, bu da haslar hası kanaatidir.

Derecesine göre böyleleri sürekli maiyyet peşindedirler ve Hak'tan başka her şeye karşı o kadar kapalıdırlar ki, karşılarına Cennetler, hûriler, gılmanlar dahi çıksa, Yûnus diliyle "Bana Seni gerek Seni" der hep o ebedî mihraplarına yönelirler; yönelir ve her zaman en derin aşk u heyecan hisleriyle inlerler. Bâzı işârî tefsirciler, فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً[6] âyetinin müfâdını, لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ

رِزْقًا حَسَنًا[7] fermanının özündeki bişâreti ve إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ...[8] beyan-ı sübhanîsindeki işareti kanaatle yorumlamış ve onu kalbî, ruhî hayat açısından insanın mü'mince bir yörüngeyi bulmasının en önemli bir vesilesi saymışlardır.

Burada hukemâ-yı islâmiye diyeceğimiz Müslüman hakîmlerin düşüncelerine işaret etmede de yarar var: Onlara göre Allah, beş hususu diğer beş şeyle irtibatlandırmış ve âdeta sebep-sonuç münasebeti içinde birini diğerinin vesilesi kılmıştır. Ezcümle: Aziz olarak yaşamayı (izzet), ibadet ü tâate; zillet ve perişaniyeti, nefis ve hevâ güdümünde ömür sürmeye; heybet ve mehâbeti, seherî olma ve geceleri ihyâ etmeye; hikmeti, az yeyip az içme ve az uyumaya; müstağnî ve onurlu yaşamayı da kanaate bağlamıştır. Bu esaslara binaen, Hakk'a kul olanın, kula kul olması; nefsini kontrol altına alanın, zillet yaşaması; gecelerde hep Hakk'a müteveccih bulunanın, halk nezdinde hor ve hakir görülmesi; yeme, içme ve uyuma gibi hususlarda disiplinli yaşayan birinin, irfan ve hikmetten mahrum kalması; kanaatkâr olanın da Hak'tan başkasına yönelmesi.. yönelip tese'ül ve tekeffüflerle halka yüz suyu dökmesi çok görülmemiştir. Böyleleri, hemen her zaman acz u fakr, şevk u şükür kanatlarıyla şahlanmış ve hep Hakk'a müteveccih yaşamışlardır.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ وَمِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ الْمُتَّقِينَ الرَّاضِينَ الْمَرْضِيِّينَ الْمُحِبِّينَ الْمَحْبُوبِينَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ الْخَلْقِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ اٰمِينَ.

-Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsat 7/84; el-Kudâî, Müsnedü'ş-Şihâb 1/72.

-Beyhakî, Şuabü'l-îmân 6/351; İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk 33/177.

nü'l-Esîr, en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs 4/114.

llah bana yeter.” (Tevbe sûresi, 9/129)

llah bize yeter.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/173)

lbette ona güzel bir hayat yaşatacağız.” (Nahl sûresi, 16/97)

llah pek güzel bir tarzda nimetlerine mazhar edecektir.” (Hac sûresi, 22/58)

y Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i Beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor...” (Ahzâb sûresi, 33/33)

Tebettül

Kesilmek, kesip ayırmak, ayrı tutma gayreti içinde bulunmak ve kendini her şeyden çekerek –biraz da sofî ifadesiyle– “hazîretü’l-kuds” veya “haremgâh-ı ilâhî”ye yönelmek mânâlarına gelir “tebettül”. Tebettül önce şekilde, surette, özde, mânâda Hakk’a itaatle başlar, çimlenir; kalbi mâsivâ (Allah’tan başka her şey) mülâhazalarından uzak tutmakla gelişir ve herkesin istidadına göre, gönlün bir “beyt-i Hudâ” hâline gelip ruhta maiyet duygusunun kendini tam hissettirmesiyle de bir mânâda semeresini vermiş ve arş-ı kemâlâtına ermiş olur.

Tebettüle, mebde’de iradenin hakkını vererek Hakk’a hasr-ı nazar ve hasr-ı himmette bulunup bütün mâsivâdan kat-ı alâka yoluyla O’nu tam bilme, bulma, hatta bilmeler ötesi bulmaya kilitlenme de denmiştir ki; Hazreti Meryem’e “Betûl”[1] unvanı bundan dolayı verilmiştir. Zaten o muallâ validemiz, tebettülle tebtîle ermişlerin başında gelenlerden biri olarak kabul edilir.

Bir diğer tevcihle; tebettül, Hak’tan gayrı her şeyden alâkayı kesip O’na hasr-ı nazar etmek ise, tebtîl, iradenin hakkını vererek, dinî yol ve yöntemlerle sürekli bir gayret içinde ve her zaman O’na yönelme heyecanıyla oturup kalkmak ve mütemâdî gayretlerle teveccühünü yenileyerek inâyet tecellî dalga boyundaki tebtîl hülyâlarıyla yaşamaktır. Kur’an-ı Mu’cizü’l-Beyân’ın وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً[2] beyanıyla, üç kelime içinde ortaya koyduğu bu yüce hakikat sayesinde, tabiat ve donanımı tebtîl-i kâmile açık Hazreti Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhi ekmelüttehâyâ) herkesi Hakk’a tevcîh ve tebtîle çağırma gibi ağır bir sorumluluk yüklendiği/yükleneceği günlerin arefesinde melekûtî ufuklara yönlendirilmesi fevkalâde mânidardır...

Hele bu fermanın وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ “Rabbinin yüce ismini zikret!”[3] beyanını müteakip gelmesi, daha işin başında tebtîl ve tebettül yolunun en önemli bir esasını hatırlatmaktadır ki bu da, yola koyulmadan evvel yol azığının hatırlatılması türünden bir şey demektir. Binaenaleyh sofîye, tebtîle ulaşmanın daha ziyade tezkîr, tezekkür ve zikir yoluyla gerçekleştirilebileceği kanaatini taşımışlardır. Vâkıa, kavlî, fiilî ve hâlî zikr u fikr Hakk’a ulaştıran hemen bütün sistemlerin en birinci esasıdır; ama çok defa o ufka acz ü fakr, şevk u şükür yolunda yürüyerek, tefekkür ve tedebbürle kanatlanarak, şefkatle herkesi ve her şeyi kucaklayarak, peygamberâne bir iffet ü ismet, bir sadâkat ü fetânet ve bir tebliğ aşk u şevkiyle ulaşanların sayısı da az değildir.. evet bunlar da o

derinlerden derin vefa hisleri ve dupduru teveccühleri sayesinde tebettüllerini Hak tebtîliyle taçlandırmış ve belki de meleklerle at başı hâle gelmişlerdir.

Bir kısım mutasavvıfîn tebettülü, dünya ve mâfîhâ diyebileceğimiz her şeyden kalben yüz çevirerek bütünüyle Allah'a yönelme ve ruhu dünyevî kirlerden arındırarak tecrîd yörüngesinde Hakk'a yürüme şeklinde yorumlamışlardır ki, Fuzûlî bu hususu şöyle seslendirir:

"Meslek-i tecriddir ferâgat evi,

Terk-i mâl eyle, hânümândan geç."

Aslında, hakikî tebettül erleri her zaman, sadece dünyevî mal-menâl değil, uhrevî arzu ve isteklerinde de disiplinli yaşamış ve rıza hedefli bir yörünge takip etmişlerdir. Öyle ki onlar, öteler ve öteler ötesi engin mülâhazalara daldıklarında ne Cennet ve hûri gılmanı düşünmüş, ne evvelen ve bizzat Cehennem endişesine kapılmış ne de ibadet ü taatle dünya ve ukbâya ait bazı şeyleri pazarlamaya kalkışmışlardır ki, sofîlere göre bunlardan birinciler "tâcirân", ikinciler "bendegân", üçüncüler "sâdıkân", Hakk'a hasr-ı nazar edip onun berisinde her şeye kapanan dördüncüler de "âşıkân"dır ve gerçek tebettül kahramanları da işte bunlardır.

Tebettül yolculuğu, zaruret dışı cismânî ve bedenî zevk u lezzetleri terk ederek ciddî bir azim ve irade ile maâlîye müteveccih olmakla başlar. Huzûzât-ı nefsâniyeye karşı tavır almak, nefs-i emmâreyi gemleyip daha baştan onun muhtemel arzularının önünde "sedd-i zerâyî" nev'inden setler oluşturmak ve bu konuda mütemâdî bir teyakkuz içinde bulunmak bu yolculuğun başlangıcıyla alâkalı önemli hususlardan sayılmıştır. Mehâfet, mehâbet ve recâ hisleriyle sürekli Hakk'ı hecelemek; hayatın saniye, dakika ve saatlerini O'na müteveccih bulunmakla derinleştirmek, derinleştirip birleri bin etmek; iman-ı kâmil, teslim-i hakikî, tevekkül-ü tâmm ve tefvîz-i etemm güzergâhından geçerek "Hasbî!" deyip O'nunla yetinmek; "üns billâh" rüyalarıyla hülyalarını süslemek; zevkî ve hâlî isneyniyeti aşarak bütün bütün bahr-i tevhîde gark olmak; dahası, maddiyat itibarıyla bir "mahv", bir "tams" ve "mahk" yaşamaktır ki, işte bu son keyfiyet üstü keyfiyet de tebettülün zirvesi sayılmıştır. Kümmelîne mahsus böyle bir tebettülle melekûtî şâhikalara yükselen "fenâ fillâh" eri, gayrı, esbâbın bir perdeden ibaret olduğunu görür; hicaplardan sıyrılmış olmanın enginliğine ulaşır; esbab dairesinde yapma mecburiyetinde olduğu hususları azimet ufkundan ruhsatlar zeminine inme telâkkî eder; eder ve bir mânâda

onlara riayeti, Sahibinin hatırına ruhsata vesile sayar, sayar da mâl-menâl, evlad ü ıyâl, makam u imkân... gibi değişik hususları bir anlamda içtihad hatası türünden değerlendirir, değerlendirir zira o artık bir mest ü mahmûrdur. Ayrıca, elinden geldiğince ism-i Zâhir'in mezâhiri sayılan a'râz u cevâhirden, ism-i Bâtın'ın mecâlîsi kabul edilen ötelere ait şeylerden de alâkasını keserek her türlü bedel ve beklentiye karşı kapalı kalma insiyakı içinde bulunur. İşte bu ölçüdeki bir sır kahramanı –ona hafâ eri de diyebiliriz– değil maddî makam-mansıp, şan ü şeref ve şöhret ü ikbal hissi, mânevî makamları, keşf ü kerametleri ve zevk-i ruhanileri dahi çok rahatlıkla elinin tersiyle iter ve:

"Bulduğumu Sende buldum,

Bâtıl şeylerden kurtuldum;

Gelip kapında kul oldum;

Rabbim Sana döndüm yüzüm!"

der, bütün mâsivâyı ayağının altına alır; kalbiyle, kalıbıyla hakikî tevhid eksenine yönelerek Hakk'ın azametine yakışır bir tebettül tavrı sergiler ve çevresine:

"Gel sen de tebettül kıl, ten mahbesinden kurtul

Nefs ü hevâyı bırak, yalnız Allah'a kul ol"

diyerek hep tebtîl soluklar.

Burada, bir kısım mutasavvıfînce tebettül güzergâhıyla alâkalı görülen "tebeddül" kelimesinin ihtiva ettiği hususlara da işaret etmenin yararlı olacağını düşünüyorum:

Değişme, başkalaşma, daha farklı hüviyetlere bürünerek kemâle yürüme; duygu, düşünce, ihsas ve ihtisas açısından farklılaşma mânâlarına gelen tebeddül, bazı sofîlerce, iradî olarak tefekkür, tedebbür ve tezekkürle ya da ekstra bir kısım mevâhib ve mevâridle hayvaniyetten çıkma, cismaniyet tesirini aşma, kalb ve ruh yörüngesinde seyahat cehd ü gayretiyle melekûtî bir değişim ve dönüşüm şeklinde yorumlanmıştır.

İmanın hâlisâne amellerle insan tabiatının önemli bir derinliği hâline gelmesi, ihsan şuuruyla duygu ve düşüncelerin daha farklı bir derinliğe ulaşması, derken böyle birinin dopdolu bir his ve heyecanla sürekli “daha, daha” deyip hep öteleri kollaması, kollayıp kurb-u ferâizden kurb-u nevâfile koşması.. gönlünün derinliklerinde “Onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.”[4] recâsı, sırrının enginliklerinde “Attığında onu sen atmadın, Allah attı.”[5] teveccühünün heyecanı, yer yer müteşekkir ve mütebessim, zaman zaman da “tahdis-i nimet” mülâhazasıyla iki büklüm olan böyle bir tebeddül kahramanı, iç içe değişimlerle tekâmülden tekâmüle sıçrıyor gibi sürekli bir terakkî vetiresi yaşar ve hep vuslat arzusuyla çırpınır durur. O hâliyle bu mütebeddil, insanlardan bir insan olmanın yanında a’râz u cevâhiri aştığı, mâsivâdan geçtiği bu nuranî yolculukta âdeta bir semavîdir ve melekût âlemlerinin gözü sürmeli dilrubâlarındandır.

İşin doğrusunu Cenâb-ı Hak bilir ve O sevdiklerini er geç bazen tebettüllerle bazen de tebeddüllerle gözlerin görmekten âciz olduğu, kulakların duymadığı, beşer tasavvurlarını aşan mazhariyetlere ulaştırır.[6]

اَللّٰهُمَّ الْإِيمَانَ الْكَامِلَ وَالتَّوْحِيدَ الْخَالِصَ وَالْإِسْتِقَامَةَ التَّامَّةَ وَالتَّبَتُّلَ الْفَائِقَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

ız.: Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/202, 461, 5/291; et-Tayâlisî, el-Müsned s.46; Abd b. Humeyd, el-Müsned s.193.

Fâniyât u zâilâttan sıyrılarak) bütün benliğinle O’na yönel.” (Müzzemmil sûresi, 73/8)

üzzemmil sûresi, 73/8.

ız.: Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/256.

ıfâl sûresi, 8/17.

ız.: Buhârî, bed’ü’l-halk 8, tefsîru sûre (32) 1, tevhîd 35; Müslim, cennet 2-4.

Huzur

İç rahatlığı, ruhta tatmin duygusu, hâlden memnuniyet hissi ve gönül dünyasında inşirahlar yaşama mânâlarına gelen huzur, maddî olduğunun yanında hatta ötesinde mânevî bir derinliği, dünyevî olmasının yanında uhrevî ve ilâhî enginliği de olan kapsamlı bir kelimedir. Onun mecâzen, bazı önemli kimselerin makamı veya bu tür şahısların maiyetleri mânâsına gelme gibi bir anlamı da vardır ki o bizim konumuzun dışında kalır.

Maddî ve dünyevî huzur, herkesin aradığı ve çokların peşinde olduğu huzurdur ki, bir ihtiyac-ı mübrem ve herkes arkasından koştuğu hâlde iman ve mârifet dairesi dışında elde edeni az, devam ettireni ondan da az; adı var kendi yok, müsemmâsız bir isim gibidir. Onu, iman, iz'ân ve mârifet dairesi dışında arayanlardan biri –belki de bu sözlerle o, başkalarının hissiyatına tercüman oluyordu– ne hoş söyler:

"Âsûde olayım dersen, gelme cihâna

Meydana düşen kurtulamaz seng-i kazâdan."

(Ziya Paşa)

Sofîlere göre huzur, haremgâh-ı ilâhîye duhûl ve maiyet yaşamaya bağlı ekstra bir lütf-u rabbânîdir ve Cenâb-ı Hakk'ın rabbânilere özel bir armağanıdır. Bu mânâda o, öteden beri vücud veya sübühât-ı vechin dört bir yanı kuşatıp kapladığı ve hak erinin mest ü sermest olduğu tasavvurlar üstü bir mazhariyetin unvanı olagelmiştir. Böyle bir mazhariyetle serfiraz hak yolcusu bazen, "Varsın İlâhî, yine varsın yine varsın, / Aklımda, hayalimde, hissimde hep varsın!" (Cenap Şehabettin) diyerek öyle bir metafizik gerilime geçer ki, gayri zevkî ve hâlî olarak, gözü hiçbir şey görmez, kulağı artık yabancı sesleri duymaz hâle gelir de huzur ihsasları içinde sürekli ihsan şuuruyla gözlerini açar-kapar, kalb kulaklarıyla mâverâ-yı tabiattan nağmeler dinler ve halktan gaybûbeti ölçüsünde letâif-i bâtınesiyle kendini hep O'nun huzurunda hisseder; tavır, davranış ve sözleriyle gayr-i iradî sürekli huzur soluklar, huzurdan dem vurur ve gören herkeste de huzur hissi uyarır. Gerçi bazen, makam ve müstekarrın berisinde bulunan bir kısım rabbânîlerin, madde, beden ve cismaniyet tesirinde kalarak her zaman o seviyeler üstü seviyeyi koruyamayarak kesinti ve inkıtalar yaşadıkları da olur ama, bu bir hüsûf ve küsûf hâdisesi gibi geldiği gibi gider ve bütün ufuklar fecir üstüne fecir

yeniden aydınlanır, derken bir kez daha kalb yamaçlarında huzur meltemleri esmeye başlar.

Bazı sofîler huzuru, latîfe-i rabbâniye ve sırrın, o Hâzır ve Nâzır-ı Mutlak'a teveccüh-ü tâmmı şeklinde görmüş –farklı derecelerde olması mahfuz– hak erinin bütün bütün gaybûbeti şeklinde yorumlamışlardır ki, bu bir mânâda "fenâ fillâh", "beka billâh" hakikatlerinin farklı yorumu gibidir. Öyle veya böyle, âsâr-ı feyz nisbetinde huzur ufkunda da farklı derece ve mertebelerin bulunduğu/bulunacağı açıktır. Bu mertebelerin zirve ve müntehâsının "makam" unvanıyla yâd edilmesine mukabil, onun berisinde gerçekleşenlerse birer hâl ve müstevda'dan ibaret sayılmışlardır. Makam kahramanı, her şeyde ve her nesnede O'nun huzurunun şuâlarıyla kendi dâhil hiçbir şeyi görmez olur da ihsasları itibarıyla âdeta kendini "lâmekânî" ve "lâzamânî" bir varlık gibi duyar ve o zâviyeden ihsaslarını sergiler, seslendirir ve bir mânâda sürekli vücûdiye mülâhazalarıyla soluklanır. Söyledikleri şayet ihtisaslarının sesi-soluğu ise –inşaallah öyledir– bir "fenâ fillâh" eri bu duyuşlarını şöyle dillendirir:

"Mekânım lâmekân oldu,

Bu cismim cümle cân oldu,

Huzûr-u Hak ayân oldu,

Özüm mest-i lika gördüm."

Böyle bir ufka uzanan o sırlı güzergâhta her iştiyak eri ve huzur yolcusu, menzilden menzile koşar.. her menzilde kalb ve sır temâşâgâhlarında ism-i Zâhir'in farklı tecellîlerini duyar.. bir üst kademe sayılan ism-i Bâtın atmosferinde benliğin sırlarını anlar ve onları aşar.. daha sonraki bir durakta "ismullah"ın celâlî ve cemâlî tecellîleriyle irkilir, ra'şeler yaşar.. ve müteâkip bir merhalede, rahmâniyet tecellîsinin esintileriyle akıl, kalb ve ruh vahdeti içinde tevhid soluklamaya durur.. derken birkaç adım daha ilerleyince, hüviyet mertebesinin farklı bir inkişafını ve belli bir çerçevede mârifet-i Zât hakikatini duyar.. daha sonrası ise min vechin "ehadiyet-i ilâhiye"nin söz konusu edildiği ufk-u müteâldir. Ona nâkabil-i idrak ve nâkabil-i ihâta "Zât-ı Vâcibü'l-Vücûd" veya "Zât-ı Baht" âlemi de demişlerdir ki; basîret üstü basîret taşıyan huzur erleri, zaman, mekân üstü ve "bî kem ü keyf" müteâl olan o âlemde evvel ü âhiri birden duyar, zâhir u bâtını birden hisseder ve gerçek huzurun ne olduğunu

tam görür, yaşar ve kendilerini âdeta görmez ve duymaz olurlar. Bu makamla alâkalı ne hoş söyler Sinan Paşa:

“Sen ol Zâhir’sin ki kimse ne olduğun bilmez

Ve ol Bâtın’sın ki kimseden gizlenmez...”

Evet, O, zâhirde şiddet-i zuhurundan gizli, bâtında ise لَيْسَ دُونَهُ شَـيْءٌ hakikatinin[1] sahibi Alîm-i Mutlak, Kadîr-i Mutlak, Mürîd-i Mutlak ve her şey, her nesne için olmazsa olmaz biricik merci ve illet-i ûlâdır.. içleneceği içleyen ve dışlanacakları da dışlayan her huzur eri, ihsas ve ihtisaslarını değişik şekilde ifade etse de, besteler ve nağmeler aynıdır. Zira onların mir’ât-ı ruhlarına akseden, tecelli-i Zât envârı ve sübühât-ı vech şuâlarıdır. Vâkıa, aynaların ve kabiliyetlerin istidat ve istiâblarına göre bazen duyuş, seziş ve seslendirişler farklı farklı olabilir; hatta bazı fıtratlar bu durumda iltibaslara da düşebilir; burada esas olan temkin, teyakkuz ve “usûlüddîn” prensiplerine bağlılıktır. Bize düşen ise, onlara ait bir kısım farklı iltibaslara mâkul bir mahmil bularak, böyleleri hakkında suizan kapılarını kapalı tutmak olmalıdır.

Bazı mutasavvıfîn, huzur mertebelerini; iman, islâm, ihsan ve mârifet esasları üzerine bina ederek konuya “ilme’l-yakîn”, “ayne’l-yakîn” ve “hakka’l-yakîn” esasları zâviyesinden bakmış; üç kademeli bir huzur yorumuyla mevzuu “tecelli-i esmâ” itibarıyla mârifet-i Zât, “tecelli-i sıfât” açısından mârifet-i Zât ve “tecelli-i Zât” ile mârifet-i Zât mülahazasına bağlayıp sonuçta zevkî ve hâlî olarak min vechin esmâ ve sıfâtla ittisaf şeklinde ele almış ve huzur mertebelerini de bu güzergâh çerçevesinde yorumlamışlardır.

Huzuru, hak erinin, kendi hesabına gaybûbet yaşaması ve Hakk’ın özel teveccühleriyle “maiyet” ufkuna ermesi şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. İnsanın gaybûbeti, çevresinde olup bitenleri görmemesi, duymaması, dahası maiyet ihsaslarının derinlik ve temâdîsi nisbetinde kendini bile hissetmeyecek hâle gelmesi, iç ve dış dünyasıyla hâlî ve zevkî istiğraklar içinde bulunması ve sonunda Sultân-ı hakikatin, onun benliği dâhil her şeyi silip süpürüp götürmesi ve kendini tam duyurup hissettirmesidir ki, buna, görülmesi gerekeni görüp, görülmeye değmeyenlerden kat’-ı alâka etme de diyebiliriz. Ne var ki, bu anlayışta olanların da farklı farklı huzur mertebelerinden söz edegeldikleri bir gerçektir. Bu mertebelerin bazıları huzur güzergâhıyla alâkalı, bazıları da makam ve müstekarla.. güzergâhı, şerâit ve erkânına riâyet ederek aşabilen müntehî, sonuçta kendini zâtî tecellîler deryasına salar.. min vechin O’nda yok

olur.. sonra da bir ikinci hayat adına “ba’s ü ba’de’l-mevt” köprüsünden geçerek kendi vücud-u câvidânîsinin ufkuna ulaşır ve huzur-u dâimîye erer.

“Gönül iman ve mârifetle mutmain olur

Ve işte bu yolun sonunda duyulur huzur.”

اَللّٰهُمَّ الْإِيمَانَ الْكَامِلَ وَالْإِخْلاَصَ الْأَتَمَّ وَالْيَقِينَ التَّامَّ وَالْمَعْرِفَةَ التَّامَّةَ وَالْعِشْقَ وَالْاِشْتِيَاقَ إِلَى لِقَائِكَ وَالْحُضُورَ الْأَتَمَّ الدَّائِمَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ الْخَلْقِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ اٰمِينَ.

Mâsivâ’ ölçüsünde kavranamaz bir ‘Bâtın’dır.” (Bkz.: Müslim, zikir 61; Tirmizî, daavât 19, 67; Ebû Dâvûd, edeb 97)

Hazîretü'l-Kuds

Hazîre, etrafı duvar ve surlarla çevrili yer mânâsınadır ve çok defa hazîre denince de işte böyle bir çeper içinde bulunan cami, tekye, zaviye ve türbeler kastedilmiştir. "el-Kuds" kelimesi, mukaddes, muallâ, mübarek, duruluk ve arınmışlık anlamına gelmekte ve hazîre kelimesine lügavî mânâların ötesinde çok derin anlamlar kazandırmaktadır.

Tasavvuf ıstılahında Hazîretü'l-Kuds; metafizik ve metafizik ötesi, Cennet ve Cennet ötesi mânâlarına gelen, tasavvurları aşkın gayr-i muhât bir âlemin unvanı sayılmış ve idraki de ilâhî mevâride ve mevâhibe emanet edilmiştir. Bu itibarla da onu sırf lügavî mânâ darlığında bir hazîre görmek ya da Cennet'e inhisar ettirmek Hazîretü'l-Kuds mazmununa aykırı bir yaklaşım olduğu gibi, değişik esmâ, sıfât ve sıfatlar ötesi âlemlere delâletteki münezzehiyet, mübecceliyet ve mukaddesiyet işaretlerini de görmezlikten gelme demektir.

Öyle ise "Hazîretü'l-Kuds" dendiğinde bu terkipten biz ne anlamalıyız ve ne anlaşılmaktadır? Her şeyden evvel Hazîretü'l-Kuds; sınırsız, her şeyi kuşatan ama kuşatılmayan, maddî ve fizikî kurallarla ifade edilemediği gibi, mânevî ve metafizikî mülâhazalarla da anlatılamayan, bütün ulvî âlemlerin kendisine müteveccih bulunduğu, tabiat, mâverâ-yı tabiat ve bunların önüne sonuna, zâhir u bâtınına, varoluşlarına, fenâ bulup âlem-i gayba rücû edişlerine nâzır, muhît; aslî ve fer'î tecellîleriyle, zâtî ve vasfî hususiyetleriyle her şeyin ötesinde mukaddes lâmekânî ve lâzamânî bir hakikatin unvanı ve rahmetin insan sırrına armağanıdır.

Bir kısım sofîlere göre, Zât-ı Ulûhiyet mülâhazalarının ilk mirsâd-ı tefekkür noktasını, ef'âl ve âsâr âlemleri arkasındaki mâlûmiyetin sadık emâreleri sayılan esmâ-yı ilâhiye; bu ameliye-yi fikriye ve ihsâsiyenin ikinci kademesini, düşünce ve hislerimizi kuşatan ve Zât-ı Baht'la alâkalı hareket-i akliye, hareket-i fikriye ve tasavvurlarımızın sınırlarını belirleyen, daha doğrusu, Zât-ı Vacibü'l-Vücud'la alâkalı mütalâalarımızı, mülâhazalarımızı, hatta hislerimizi ve ihsaslarımızı, idrak ötesi memnû alana girmeme adına tahdit eden, çerçeve içine alarak sınırlandıran ve bize idrakimizin serhaddini gösteren –bu yaklaşım "Zât-ı Hak sıfatlarıyla muhâttır" hakikatini tavzihe mâtuftur– sıfât-ı sübhaniye; bunların verâsını ise, evsâf-ı ilâhiyenin dahi dayandığı "şuûnât-ı rabbâniye" ve "itibarât-ı kudsiye" teşkil etmekte ve daha doğrusu bunlar birer mezâhir ve mecâlî vazifesi görmektedirler.

Bütün varlığı ve varlık ötesini ihâta eden bu mütenevvi tecellî ve zuhurların idrak ötesi mercii “âlem-i gayb-ı hüviyet” denegelen “tenzîh ve lâ taayyün” âlemi; “âlem-i gayb-ı mutlak” dediğimiz “Zât-ı Baht” âlemi; “âlem-i ıtlak” sözüyle ifade ettiğimiz “lâhût” âlemi; “daire-yi rubûbiyet” beyanıyla ortaya konan “ceberût” âlemi; “Hazreti Vücûd” sözleriyle anlatılmak istenen “Ehadiyet-i Zâtiye” ve “Hakîkatü’l-Hakâik” âlemleri; “Hazreti Evvel” diye kabul edilen “Zât-ı Hak” âlemi; “Hazreti Ehadiyet-i Mutlaka” diyegeldiğimiz “Ulûhiyet” âlemi.. nihayet birleşik noktaları itibarıyla “sakfu’l-Cennet”[1] hakikatinin arkasındaki Evvel ü Âhir, Zâhir u Bâtın isimlerinin mecâlî ve mezâhirlerinin sır ve hafâ latîfelerine hissettirdiği –bî kem u keyf–

لَيْسَ قَبْلَهُ شَيْءٌ وَلَيْسَ بَعْدَهُ شَيْءٌ وَلَيْسَ فَوْقَهُ شَيْءٌ وَلَيْسَ دُونَهُ شَيْءٌ.[2]

hakikatleriyle ortaya konan hakaik-i uzmânın müfâdı olduğu âlem/âlemler, ihsaslarımıza ve ihtisaslarımıza sürekli Hazîretü’l-Kuds hakikatini fısıldamaktadır.

Eâzım-ı sofiye indinde, Hakîkatü’l-Hakaik’ın farklı tecellî, tezâhür ve lemeâtı sayılan birer küçük işarette bulunup geçtiğimiz bütün o ulvî âlemler kendilerine has mânâlarıyla duyulup sezildikleri ölçüde ve hakikat eri konsantrasyon derinliğine göre istiğraklara girebildiğinde bazen bütün esmâ ve sıfât dahi min vechin duyulup hissedilmez olur da latîfe-i rabbâniye, مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ...[3] itirafıyla soluklanmaya durur; sır, مَا أَدْرَكْنَاكَ حَقَّ الْإِدْرَاكِ يَا مَعْلُومُ...[4] serâsına sığınır; ruh, hafâ ufkuyla hayretten kalaka, kalaktan heymâna yürür; yürür de ahsen-i takvîme mazhariyetini inkişaf ettirmiş böyle bir hak erine melekler, “Yürü, top senin, çevkân senindir...” derler ve bir adım geriye çekilirler.

Kalb ve ruh kahramanlarına göre böyle bir ufka ulaşmanın yolu, mebde’de, kalbi mâsivâ kirlerinden temiz tutmaya; sonra bu temizliği devam ettirmekle ilâhî insibağa mazhar olmaya; duyulup hissedilen ötelere ait esintileri gönül gözüyle, Kur’ân mantığıyla tahlil etmeye; eşya ve hâdiselere, eşya ve hâdiselerin arka planına latîfe-i rabbâniye, sır ve hafâ şahikalarından bakmaya, bakıp değerlendirmeye vâbestedir. Bu konuyla alâkalı ne hoş söyler o nâzım-ı mümtaz:

“Pâk eyle gönül çeşmesini ta dolunca!

Dik tut gözünü, gönlün sana göz olunca!

Efkârı kov, dil testisini ol çeşmeye tuttur!

Ol âb-ı safâbahşla ol testi dolunca...

....

Ey lâmekânî seni pek çok aradım çok,

Sînemde mukîm olduğun tâ duyulunca"

Bu mülâhazalar çerçevesinde, teşbih ve tecsîme girilmeden, hayyiz ve mekân dalâletlerine sapılmadan, ihsaslarımızı كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ تَعَالَى وَرَاءَ وَرَاءَ وَرَاءَ... ذٰلِكَ[5] hakikatine bağlayarak, ihsaslarımızı, ihtisaslarımızı, tasavvurlarımızı, muhâkemelerimizi selbî sıfatlar yörüngesinde ele alıp, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin:

"Ne cism u ne arazdır, ne mütehayyiz ne cevherdir

Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.

Tebeddülden, tagayyürden, dahi elvân ü eşkâlden,

Muhakkak Ol müberrâdır, budur selbî sıfâtullah.

Ne göklerde, ne yerlerde, ne sağ u sol ne ön ardda,

Cihetlerden münezzehtir ki hiç olmaz mekânullah."

sözleriyle ortaya koyduğu hakikatlere göre iç dünyamızda duyduğumuz, duyacağımız his ve zevklerimizi değerlendirmeli, test etmeli, varsa sünûhât ve mevâhib-i rabbâniye, onları da bu çerçevede yorumlamalıyız.

Burada, konuyla alâkalı, mevzuu tavzih adına şu hususların ifadesi de yararlı olacaktır: Bütün kevn ü mekânları muhît, tabiat ve mâverâ-yı tabiat âlemlerini kuşatan, bütün ilâhî tecelliyât ve tezâhürâtın mahall-i ifâzası bulunan ve Kur'ân'da اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى[6] fermân-ı sübhanîsiyle işaretlenen

melekûtî Arş hakikati; onun –bî kem u keyf– berisinde sıfât-ı fiiliyenin mahall-i tecellîsi ve emr u nehy hakikatlerinin mahall-i zuhûru, Arş'a nisbeten daha dar alanlı ve "Hazreti Kürsî" unvanıyla yâd edilen bir diğer yüce âlem; latîfe-i rabbâniye ve sır kahramanlarının "el-berzahu'l-kübrâ" dedikleri, merâtib-i esmâ-yı ilâhiyenin müntehâsı, a'mâl ve ulûmun son serhaddi "Sidretü'l-müntehâ"... gibi âlemlerin her biri, izâfî ve zıllî birer Hazîretü'l-Kuds mâhiyetindedir. Evet, Hakk'a nisbetleri açısından idrakinden âciz bulunduğumuz bütün bu ulvî âlemler –bî kem u keyf– o münezzeh, mukaddes ve mâneviyat üstü mânevî âlemi işaretlemektedir.

Müntehîler, ilimleri, mârifetleri, muhabbetleri ve aşk u iştiyaklarıyla hep o âleme müteveccihtirler ve her zaman değişik tecellî dalga boyunda o âlem ve âlemlerden gelecek vâridâta muntazırdırlar; onunla vardırlar, onunla bahtiyardırlar.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ أَشْرَفِ الْخَلْقِ أَجْمَعِينَ الْمَبْعُوثِ لِكَشْفِ طِلْسِمِ الْكَائِنَاتِ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ أَصْحَابِ الْفَوْزِ وَالنَّجَاةِ.

kz.: ed-Deylemî, el-Müsned 2/338; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît 8/144.

) Ezel ve Ebed Sultanı, kendinden başka her şeyden mukaddem bir 'Evvel', sonu bulunmayan ve her şeyin encam ve nihayetine de hâkim bir 'Âhir'; vücudu her şeyin üstünde ayân, varlığın her satır, her kelimesinde apaçık okunan bir 'Zâhir' ve her şeyin ötesinde, kâinat ve hâdiselerin biricik mercii, izzet, azamet ve şiddet-i zuhurundan ötürü ihata edilemez ve 'mâsivâ' ölçüsünde kavranamaz bir 'Bâtın'dır." (Bkz.: Müslim, zikir 61; Tirmizî, daavât 19, 67; Ebû Dâvûd, edeb 97)

Seni hakkıyla bilemedik ey Ma'rûf!" (el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr 2/410; el-Âlûsî, Rûhu'l-meânî 4/79, 17/202)

Seni hakkıyla idrak edemedik ey Ma'lûm!"

), senin aklına gelen her şeyin ötesinin ötesinin... ötesindedir." (Bkz.: Aliyyülkârî, er-Raddü ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd 1/16)

)'dur Rahmân, rubûbiyet arşına istivâ eden, kâinata hükümran." (Tâhâ sûresi, 20/5)

Feth-i Karîb, Feth-i Mübîn ve Feth-i Mutlak

Feth; açma, açılma ve küşâd etme mânâlarının yanında, ülke fethetme, fâtihlere ve fethedilen ülke halkına yeni ufuklar açma anlamına da gelmektedir. Fâtih, başta İstanbul olmak üzere değişik yerleri fethettiği için kendisine bu unvan-ı âlî verilmiştir. Bütün bunların ötesinde onun en önemli fethi, kalbî ve ruhî hayatı itibarıyla kendi iç dünyasını fethedip Allah ile derin bir münasebet içinde bulunmasında aranmalıdır. Kendisi bu münasebeti ne hoş ifade eder:

"Enbiyâ vü evliyâya istinâdım var benim,

Lütf-u Hak'tandır hemen ümmîd-i feth u nusretim."

Ehl-i tahkik indinde feth, Fettâh ism-i şerifine bağlı değişik buudlarda farklı açılımların gerçekleşmesi şeklinde yorumlanmıştır ki çekirdekteki ukde-i hayatiyenin açılıp inkişaf etmesiyle rüşeyme yürümesinden, döl yatağında yumurtanın harika bir vetîre takip etmesine; şu koskocaman kozmozun mini bir nüveden meydana gelmesinden, bütün kevn ü mekânların onca fetk u retkından[1] sonra uhrevî âlemlerin baş döndüren o muhteşem saraylarına dönüşmesine, dönüşüp iç içe farklılıklar arz etmesine kadar bütün şuûn, o feth-i ilâhînin birer tecellî ve tezâhüründen ibarettir.

"Karîb" kelimesi yakın mânâsına, "mübîn" sözcüğü açık anlamına gelmektedir. "Mutlak" lafzı ise kayıt altına girmeme hakikatine delâlet etmektedir. Ne var ki bu kelimeler, sofiyece sözlük anlamlarının dışında çok daha farklı mânâlar ihtiva etmektedirler; etmekte ve feth-i ilâhînin enfüs âleminde belli tezâhürlerini işaretlemekte, yolun hakkını verenler için de ilâhî tecellîler sağanağına îmâda bulunmaktadırlar.

Feth-i ilâhîye gelince o, ahsen-i takvîme mazhariyetinin hakkını edâ etmiş hak erine Cenâb-ı Hakk'ın özel bir teveccühü ve bir fazl-ı husûsîsidir. Bu sayede sâlikin kalbinde ve ruhunda öyle bir nur, öyle engin bir mârifet hâsıl olur ki, böyle bir mazhariyet ne iç içe çilelerle ne de başka bir yöntemle kat'iyen elde edilemez. Feth-i ilâhîye mazhar böyle bir hak yolcusu, upuzun erbaînlerle ulaşılabilen "fenâ fillâh" ve "beka billâh maallah" merâtib-i mübarekesine bir hamlede urûca muvaffak olur; olur ve âdeta binlerce kilometrelik bir mesafeyi bir anda katediyor gibi, bir ân-ı seyyâle vücûd-u envere mazhariyeti sayesinde sâniye-i vâhidede nefisten kalbe, kalbden ruha ve

ruhtan gayb-ı mutlaka yürür, yürür ve âdeta mukarrabîn meleklerle atbaşı hâle gelir.

İlâhî fazl olan böyle bir mazhariyete; gayret, himmet, mârifet ve aşk u muhabbet... gibi hususlar birer sebep teşkil etseler de, burada esas olan, ilâhî teveccüh ve takdirdir. ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna ekstra ve sürpriz bir ihsanıdır, böyle bir ihsanı da O, kullarından dilediğine lütfeder."[2] İşte böyle bir feth-i ilâhî, herhangi bir kimsenin vesâyetine girmeden ve nakil tarîkiyle şundan-bundan hiçbir şey almadan, hitabete, kitâbete başvurulmadan Hakk'a açık ve musaffâ latîfe-i rabbâniyeye bilâ vasıta akan bir feyz-i rabbânî ve bir lütf-u sübhanîdir. Böyle bir fütûhât, enbiyâ-ı izâm efendilerimizde her zaman nübüvvet televvünlü, evliyâ-i fihâm hazerâtında da vilâyet dalga boylu tecellî şeklinde olagelmiştir. Bu mazhariyet ve feth-i ilâhî ile onlar, kendi iç dünyalarındaki fetihlerin yanında, mucize ve keramet şeklinde Hakk'ın yaratmasıyla meydana gelen harikalarla da pek çok müstait fıtratın fethe mazhariyetine vesile olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, "feth-i karîb", "feth-i mübîn" der, onları mutlak bırakır ve yorumunu da temel disiplinlere bağlılık çerçevesinde muhakkıkînin idrakine emanet eder. Bazılarına göre نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ "Allah'tan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir fetih…"[3] fermanındaki fütûhât, kalblerin inkişafından bütün insanlığın irşad ve tenvîrine kadar çok geniş alanlı bir hakikatin ifadesi; إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا "Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."[4] beyan-ı sübhanîsiyle ifade edilen feth-i mübîn, iç derinlik ve enginliği işaretleyen daha büyük bir inayetin remzi; إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ "Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zaferi geldiği zaman…"[5] âyetiyle ifade edilen hakikat ise feth-i mutlakı gösteren, o Sevgililer Sevgilisi'ne asliyet planında, ümmetine de zılliyet planında Hazreti Rahmân u Rahîm'in büyüklerden büyük bir ihsan ve teveccühünün îmâsıdır.

Sofîler bu fetihleri daha farklı açılımlarıyla ele almışlardır. Ezcümle, feth-i karîbi, melekût ve melekût ötesine açılma şeklinde yorumlamışlardır ki, bu yüce pâyeye mazhar hak yolcusu, bir bir bütün esbap perdelerini aşar ve min vechin O'na ulaşır, ulaşır da kendi sa'y, gayret ve ef'âlini, damlanın deryada kaybolması gibi ilâhî ef'âl içinde muzmahil görür ve وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ[6] hakikatiyle soluklanmaya durur. Kezâ sofîler, feth-i mübîni de feth-i ceberûtun değişik bir unvanı saymış ve bu pâyeyi ihrâz eden hak yolcusunun

sıfatlarının, evsâf-ı ilâhiye karşısında görünmez, bilinmez ve duyulmaz hâle gelmesi şeklinde yorumlamışlardır ki, kurb-u nevâfil kahramanlarıyla alâkalı ifade buyurulan: "Ben onların gören gözleri, işiten kulakları, tutan elleri... olurum"[7] yüce hakikati bu pâyeyi işaretliyor gibidir. Bütün bunların ötesinde bir de feth-i mutlak vardır ki, şâhikalar üstü şâhika sayılan bu pâye, sır ufkunda feth-i lâhûtî-i Zât'tır ve bizim için nâkabil-i idraktir.

Bütün bunlardan anlaşılan diğer bir husus da şudur: Esmâ ve ef'âl-i ilâhiye sıfât-ı sübhaniyeye, onlar da Zât-ı Zîşân'a perde oldukları gibi, bir mânâda kalb ruha, ruh da sırra hicap mâhiyetindedir. Bütün bu hicapların bir bir aralanması, hatta tamamen kaldırılması sayesindedir ki, her şey işte o zaman (min haysü hüve hüve) duyulup görülür ve gayb iken ayân olur.

İsmail Hakkı Bursevî gibi bazı mutasavvıfîne göre, bu fetihlerin hemen hepsi, sâlikin kalbî, ruhî ve sırrî hayatı itibarıyladır. Feth-i karîb ufkunda zuhûr eden bütün nurlar, sırlar, sıfatlar âleminden; feth-i mübînde tebellür eden envâr ve esrâr, isimler âleminden; feth-i mutlaktaki ihsaslara çarpan şuâlar ise âlem-i Zât'tandır. Bu tevcîhe göre –burada bazıları sıfât yerinde esmâ, esmâ yerinde de sıfât tabirini kullanmışlardır– ruhanî miraçta evvelâ sıfât nurları, sonra esmâ-yı ilâhiye envârı, bunların nihayetinde de Zât-ı Hak şuâları duyulur ve hissedilir. Aslında bu sırlı hususu, şöyle açıklamak da mümkündür: Feth-i karîb ufkunda seyahat eden sâlik, ilâhî mârifetin ziya tayflarını latîfe-i rabbâniye mertebesi itibarıyla duyar; o ufkun atlas iklimini ruh zirvesinden temâşâ eder; bî kem u keyf Rahmânî hakâiki ise, sır ve daha ötesi şâhikalardan tarassut etme bahtiyarlığına erer. Denebilir ki, bu güzergâhta sâlike ilk armağan, onun kalb ufkuna otağını kurmasına; ikincisi, ruh zirvesini ihrâz edip mârifet-i kâmileye ermesine; üçüncüsü ve en büyüğü ise, Hakikatler Hakikati mertebesine yönelmesine bahşedilen teveccühlerden ibarettir. Bu açıdan da, hakikat ehlinin kemâlâtına hakikî ve diğerlerininkine de izafî nazarıyla bakılagelmiştir.

Bu farklı mertebelerle alâkalı diğer bir mülâhaza da şöyledir: İlk basamak, şeriat ve diyânetle insan tabiatının ıslah edilmesi; ikinci basamak, seyr u sülûk-i ruhâniyle nefsin tezkiyeye tâbi tutulması; üçüncü basamak, ruh ve kalbin tasfiyesiyle sır ufkuna ulaşılmasından ibarettir ki, bu sayede his ve şehvet, yerlerini iffet ve istikamete; heva ve heves, hidayete; cehalet ve gaflet de hakikat-i ulyâya bırakarak hak erine hakîkî insan olma yolunu açarlar.

Burada, feth-i karîble ve daha sonra feth-i mübîn ve feth-i mutlakla alâkalı İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri'nin mülâhazalarını arz etmeden de

geçemeyeceğim. O, feth-i karîble alâkalı nazmen şunları söyler:

"Hangi dil ki buldu Hak'tan nusret-i feth-i karîb,

Gitti zillet, geldi âhir izzet-i feth-i karîb.

Yıkmayınca şol hisar-ı nefsi darb-ı zikr ile,

Hâsıl olmaz ehl-i cehde kudret-i feth-i karîb."

Hazrete göre feth-i karîb, latîfe-i rabbâniye ile Hakk'a yönelerek, ef'âl ve âsârını, ilâhî ef'âl ve âsârın birer gölgesi görerek yol başı tevhîd tasavvurları yaşamaktır. Feth-i mübîn ise, ruh ufkundan nefis sırlarını Hakk'ın sıfât tecellîleri karşısında duyup hissetmez hâle gelerek nefse ait bütün perdeleri aşıp, sıfatların ihâta alanı sayılan ceberût zirvesine ulaşmaktan ibarettir. Buna, nefsin esfel-i sâfilînden sıyrılarak önce kalb menziline, sonra da ruh semâlarında tayerânı da diyebiliriz. Bu itibarladır ki, nefis, makamının kemâli kalb zirvesi ve ruh şâhikası mertebelerinden geçerek, tabir-i diğerle, levvâme, mutmainne, râdıye mertebe ve tabakalarını aşarak kendi arş-ı kemâlâtına otağını kurması ve ruh ufkuna açık durması sayesinde zirve yapar ve sır şâhikalarını hecelemeye durur. Böyle bir terakkînin devamıyla da ruha ait envâr u esrâr bütün bütün kalbi istilâ edince feth-i mutlak semasına yol görünmüş olur.. ve yine Hazretin ifadesiyle işte o zaman:

"Nefs-i emmâre hisârı serteser vîrân olur

Kalb-i uşşâka olursa yâver feth-i mübîn"

Evet, bu ufku ihrâz ettikten sonradır ki sâlik, vicdan mekanizmasıyla bütün nefsânî, hevâî, hissî zincirleri kırarak kulluğu tam bir ihsan şuuruyla taçlandırır ve gerçek hürriyeti soluklamaya başlar.

Feth-i mutlak, sâlikin, kendine ait göründüğü halde zâtî olmayan her şeyi Zât-ı Hak'ta ifnâ edip bütün bütün lâhûtî hakaika açılması demektir. Böyle bir feth, istidatların tefâvütü mahfuz, vahdet kapısının aralanması ve min vechin şuhûd-u Zât ve nur-u Ehadiyetin –ihtisaslara emanet– zevkî ve hâlî tebellüründen ibaret görülmüştür. İşte ilâhî nusret ve fethe erme makamı da bu makamdır. Bu pâye ile alâkalı da Hazret nazmen şunları söyler:

"Nusret-i hakkı bulanlar buldu feth-i mutlakı,

Cümleden fâni olanlar buldu feth-i mutlakı.

Bu fenâ meydanı içre dâima serbâz olup

Ölmeden evvel ölenler buldu feth-i mutlakı.”

Böyle yüksek bir pâyenin kahramanları, gözlerini açar-kapar hep O’nu hecelerler.. âdeta O’ndan başka hiçbir şey görmez, gördüklerine de hayal der geçerler ki, bu yüce pâyeyi dillendiren bir âşık-ı sâdık da hislerini şöyle seslendirir:

خَيَالُكَ فِي عَيْنِي وَذِكْرُكَ فِي فَمِيوَحُبُّكَ فِي قَلْبِي فَأَيْنَ تَغِيبُ

“Gözümde hep Senin hayalin, ağzımda hep Senin yâdın; kalbimde hep Senin muhabbetin, Sen nerede benden gayb olacaksın ki!..”

اَللّٰهُمَّ الْفَتْحَ الْقَرِيبَ وَالْفَتْحَ الْمُبِينَ وَقُرْبَكَ وَمَعِيَّتَكَ وَمَحَبَّتَكَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ الْخَلْقِ مُحَمَّدٍ

سَيِّدِ الْأَنَامِ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

tk; şak etme, ayırma, yarma ve yarılma mânâlarına gelmektedir. Retk ise; yırtığı onarmak, yarığı düzeltmek ve bitiştirmek demektir. Bu iki kelime ile, kevn ü mekânın yaratılışı ve bir nizama bağlı kalışı ile alâkalı olarak Enbiyâ sûresi, 21/30’da nazara verilen hakikate işaret edilmektedir.

adîd sûresi, 57/21.

f sûresi, 61/13.

tih sûresi, 48/1.

asr sûresi, 110/1.

Sizi de sizin fiillerinizi de Allah yarattı.” (Sâffât sûresi, 37/96)

z.: Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/256.

Hakikat-i Ahmediye

Hakikat, hak kökünden türetilmiş bir lafızdır ve zatında var olan, ayrıca gerçek, doğru ve sabit mânâlarına da gelen.. bütün bunların yanında insanların koruyup kollaması, saygı duyup ihtiramda bulunması ve güvenip itimat etmesi gerekli görülen hususlar için de kullanılan bir kelimedir.

Tasavvuf ıstılahında bu kelime, hak yolcusunu Allah'a ulaştıran dört makam veya dört mertebenin üçüncüsüdür ki, şeriat, tarikat ve mârifet gibi diğer basamaklarıyla o, "fenâ fillâh" ve "beka billâh"a uzanan güzergâhın en önemli kademelerinden biri sayılmıştır. Ahmediye kelime-i mübarekesi ise, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm Efendimiz'e (aleyhi ekmelüttehâyâ) nisbeti ifade eden ve bir anlamda Ahmedîlik –biz, yanlış mânâlara kapı aralayan bu kelimeyi kullanmıyoruz– demek olan bir kiptir.

Sofîler Hakikat-i Ahmediye'yi –bazılarına göre Hakikat-i Muhammediye– akl-ı evvel, dürre-i beyzâ, akl-ı küll, nüve-i kâinât ve taayyün-ü evvel sözleriyle de dillendirmişlerdir ki, bunların hepsinden maksûd, sebeb-i hilkat-i kâinat olan Efendimiz'in mâhiyet-i mâneviye ve mâhiyet-i kaderiyesidir. "Kader O'nu seçti, rahmet yoluna su serpti / O Zât hem bir çekirdek hem de meyve idi..." (likailih)

Bazı sofîlere göre, akl-ı evvel diye ifade edilen hakikatle, evvelen ve bizzat Hazreti Ruh-u Kâinat Ahmed aleyhi ekmelütteslîmât; sâniyen ve bilaraz sâir enbiyâ-i izâm ve rusül-i fihâm hazerâtı kastedilmektedir. Bunun yanında sofiyyûn, akl-ı evsat, akl-ı âhir, akl-ı meâş, akl-ı meâd, akl-ı dünyâ, akl-ı ukbâ ve akl-ı kuds... gibi daha bir kısım akıllardan da bahsederler ki, bunlar da bir mânâda akl-ı evvelin inkişaf ve açılımlarından ibaret sayılmıştır. Bu akıllardan bazıları eflâkte izzet ve azamete perdedarlık vazifesi görmekte; bazıları eşya ve hâdiselere nezaretle muvazzaf; bazıları esbab planında canlılardaki insiyak ve ihsaslara nezaretçi; bazıları da insan irade, ilham ve mevâridinin alkışçısı akıllardır. Burada felsefecilerin "ukûl-u aşere" nazariyelerine benzeyen bir ifade söz konusu olsa da mutasavvıfîn, farklı tecellî dalga boyundaki teveccühlere hep böyle bakmış ve onları ulvîsi, a'lâsı ve mutavassıtı itibarıyla böyle isimlendirmişlerdir. Bu cümleden olarak bir kısım sofîler Cebrâil (aleyhisselâm)'a min vechin "akl-ı âşir" ve min vechin "akl-ı küll"; aşk u iştiyak temsilcisi bazı (müheyyeme) "ukûl-u mücerrede", zâhir ilimlerle iştigal eden ulemânın tezekkür, tefekkür, tedebbür insiyaklarına "akl-ı nazarî", ehl-i keşf ve ehl-i hâlin taakkul, ihsas, ihtisas keyfiyet ve kabiliyetine "akl-ı kuds",

mebde ü meâdı birden duyan yüksek istidatlara "akl-ı kâmil", iradenin hakkını verebilen üstün kabiliyet ve idraklere "akl-ı mükteseb" diye gelmişlerdir. Bu hususlar, ehl-i keşf ve ilhamın müşahedelerine dayanan hakaik-i nisbiye ise, diğerleri, içinde çokça yanılma payları da bulunan bir kısım felsefî faraziyelerdir.

Hakikat-i Ahmediye'nin (aleyhisselâm) önemli bir unvanı olan "akl-ı evvel"e, Efendimiz أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي "Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur."[1] beyanıyla imada bulunur; bulunur ve varlık ağacının o nur ve o çekirdekten meydana geldiğini işaretler. أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمُ "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir."[2] diyerek de kâinat kitabını yazan kalem ve daha doğrusu o kalemin mürekkebi olduğunu hatırlatır ki, bunların hemen hepsinin o nur ve ziya-i Hakk'ın bir inkişaf ve inbisatından ibaret olduğu açıktır.

Ayrıca O'na akl-ı evvel denmesi, mesajının mâkuliyetini, temsilinin mâkuliyetini, üslûbunun mâkuliyetini ve akla kapı açıp onun müşahede, mükâşefe ve işhâdına farklı bir değer vereceğini de hatırlatma sayılabilir. Bundan başka, o, hâricî vücudu nokta-i nazarından sadece ve sadece Hazreti Allâmü'l-Guyûb'un mâlumu olması itibarıyla da Ruh-u A'zam unvanıyla anılmıştır. Kütüb-ü sâlifede "sâhibü's-seyf ve'l-kalem"[3] evsâfıyla yâd edilmesi, O'nun kasemle ifade edilen kalem unvân-ı âlîsini almasına, melek evsâfıyla ittisaf etmesi de "Ruh-u Seyyidi'l-Enâm" pâyesiyle anılmasına vesile olmuştur.. evet, mâhiyet ve donanımı itibarıyla O, melekûtî yanı önde öyle bir vücûd-u necm-i nûrânî kahramanı idi ki, bu mazhariyeti açısından O'na melek demek bile az gelirdi. Beşer suretinde –tenezzül yanı Hakk'ın takdiriyle O'na ait– Kur'ân mesajıyla bize gönderilmesi O'nun vazife ve misyonu itibarıyla idi. O simâ-yı mümtaz ve ruh-u mübeccel, bu sorumluluğunu Hakikat-i Muhammediye (aleyhissalâtü vesselâm) unvân-ı âlîsiyle ekmeliyet ve etemmiyet zirvesinde eda ettikten sonra da اَللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى[4] diyerek vücûd-u câvidânîsiyle ruhanî ve uhrevî seyahatini "beka billâh maallah" şâhikalarında sürdürmek üzere Rûh-u Enver'inin ufkuna yürüdü. Evet O, varlık, eşya ve insanlık âlemi adına ilâhî ilk tecellîydi; mesajı ve hükmüyle de hakikate son noktayı koyan bir söz kesendi. Nizâmî ne hoş söyler: "Kâinat şiiri O'nun adına tanzim edildi, hükmü de bir kafiye gibi sonunda geldi." Bu hususu ifade sadedinde bir hoş söz de İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri söyler:

"Eyledi Hak akl-ı evvelden cihana ibtidâ,

Buldu Âdemle binâ-yı âlem âhir intihâ.”

İbtidâda, sebeb-i hilkat-i âlemin nâm-ı celîli Ahmed’dir ve mânâsındaki ziyade ile, O’nun dünyaları bir hamd ü senâ zikirhanesine çevireceğini işaretlemenin yanında, ötelerde bundan daha derin bulunan “livâü’l-hamd” temsilciliğinin biricik mümessili olacağının da remzi gibidir. O, şu haricî vücud âlemini şereflendireceği âna kadar Ahmed (aleyhi ekmelüttehâyâ) unvanıyla yâd edildiğinden dolayıdır ki, Seyyidinâ Hazreti Mesih: وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ “Benden sonra gelecek ismi Ahmed bir nebiyi müjdelemek üzere geldim.”[5] ferman-ı ilâhîdeki tebşîrinde Muhammed ism-i şerifine bedel O’nu Ahmed ism-i celîliyle yâd etmiştir.

Bu yaklaşımların yanında, Hakikat-i Ahmediye’yi “taayyün-ü evvel”in farklı bir unvanı kabul edenlerin sayısı da az değildir. Taayyün, bir nesnenin ilim âleminde veya gayb-ı mutlakta başkalarından ayrıştırılarak müteayyin ve mütemeyyiz olmasından ibarettir. Hakikat-i Ahmediye, böyle bir taayyünle sâbıklar sâbıkı ve kendinden sonraki bütün ilmî taayyünlerin de esası ve hakikatidir. Bu yüce taayyünden sonra bir “taayyün-ü sânî” ve bir “taayyün-ü sâlis”ten de söz edilir ki, sofîler, ikinci taayyüne âlem-i ervâh ve üçüncü taayyüne de âlem-i şehadet demişlerdir. Bu itibarla da taayyün-ü Ahmedî veya Muhammedî mutlak kabul edilmiştir, zira O, Hakikatü’l-Hakâik’i tam aksettiren bir mir’ât-ı mücellâdır.. ve şairin dediği gibi “O mir’ât-ı mücellâda Allah görünür dâim.” Evet, Hakikat-i Ahmediye bütün varlığın en eltafı, en eşrefi ve en ekmelidir. O’nun nuru, ins ü cin ve ruhanîlerin basîret ziyası ve sâlim düşüncenin de biricik mâyesidir. O nur ve ziya sayesinde erbab-ı basîret göreceğini doğru görmüş, okuyacağını doğru okumuş ve evc-i kemâlât-ı insâniyeye çıkmıştır. O nur ve ziyaya kapalı yaşayanlarsa nefsâniyet ve cismâniyetin gayyalarına yuvarlanmış, iç içe zulmetler yaşamış ve hiç olmayacak şekilde heder olup gitmişlerdir.

Hakikat-i Ahmediye unvanıyla yâd edilen o taayyün-ü evvel âbidesi, yaşadığımız şu âlemin kapılarını [6]لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ fehvâsınca açan sırlı ve şûlefeşân bir anahtar; risâleti, mesajı ve ubûdiyetiyle de ötelerdeki sürmeli kapıların fettâhı Muhammed unvanlı şeref-i nev’-i insan ve bir fasîh beyandır. (Aleyhi ve alâ âlihî ve ashâbihî elfü elfi salâtin ve elfü elfi selâm)

اَللّٰهُمَّ نَوِّرْ ظَوَاهِرَنَا وَبَوَاطِنَنَا بِأَنْوَارِكَ وَأَنْوَارِ سَيِّدِنَا أَحْمَدَ عَلَيْهِ وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ.

z.: es-Suyûtî, el-Hâvî 1/325; el-Halebî, es-Sîratü'l-Halebiyye 1/240.

rmizî, kader 17, tefsîru sûre (68) 1; Ebû Dâvûd, sünnet 16.

z.: Kadı Iyâz, eş-Şifâ 1/235.

Allahım, yüce dostluğuna." (Buhârî, meğâzî 84, daavât 29, rikak 41; Müslim, fezâilü's-sahâbe 87)

f sûresi, 61/6.

Sebeb-i hilkat-i âlem sayılan, icmalde vücudî, tafsilde ilmî mahiyet-i mâneviyen olmasaydı kevn ü mekânları yaratmazdım." (Aliyyülkârî, el-Masnû' s.150; el-Esrâru'l-merfûa s.295; el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/214)

Hakikat-i Muhammediye

Hakikat-i Ahmediye terkibindeki aynı mülâhazalar –Ahmed, Muhammed ism-i şeriflerindeki farklılık mahfuz– burada da söz konusudur. Terkibin ifade ettiği mazmuna gelince, orada ciddî farklılıkların bulunduğu da bir gerçektir. Bir kere Hakikat-i Ahmediye'de (aleyhi ekmelüttehâyâ) mebdee işaret asıl, müntehâya îmâ tâli; Hakikat-i Muhammediye'de (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) ise, mebde itibarıyla o Nur-u Hak bir hakikat-i meknûze ve müntehâ açısından da bir şecere-i meymûne-i mübarekedir.. evet, ilk taayyünde O, bir çekirdek ve deryaları bağrında barındıran damla görünümlü bir umman, kâinatlar kitabını yazmaya yetecek bir kalem-i a'lâ mürekkebi ve bütün basiretlere ziya kaynağı bir nur-u a'zamdır.

Bu itibarladır ki, değişik hakikatleri mahiyet-i nefsü'l-emriyelerine uygun olarak görme, bilme ve değerlendirme adına Hakikat-i Muhammediye'nin doğru bilinip anlaşılması çok önemli kabul edilegelmiştir. Zira O, bütün hakâikin –bazıları itibarıyla hakikî, bazıları açısından da izafî olarak– keşşâfı, nûrânî ibresi, kıblenümâ gibi bir hakikatnümâsı ve ehadiyet hakikatinin yanıltmayan ziyasıdır.

Ehlullah, hakikati üç nevi olarak ele almış ve o çerçevede tahlil edegelmişlerdir: Bunlardan birincisi, hakikat-i mutlaka-yı fa'âle-i vâhidedir ki, bu bizâtihî Vücûd-u Vâcib demektir. Ona aynı zamanda Zât-ı Baht, Hazreti Vücud da diyebiliriz. İkincisi, hakikat-i mukayyede-i sâfiledir ki, o da feyiz ve tecellî yoluyla âlem-i vâhidiyet ü ehadiyetten gelen füyûzâtla vücûd-u âriye ihraz etmiş bulunan, gördüğümüz-göremediğimiz bütün âlem/âlemler hakikatidir. Üçüncüsü ise, o öyle bir levha-yı câmiadır ki, mutlak ile mukayyedin hem tecellî hem de zuhûrunun birleşik noktası olma gibi hususiyetiyle fiil ü infiâl arasını, tesir ile teessür münasebetini iç içe aksettiren bir hakikat-i ulyâdır. Bu yüce hakikatin muhtelif mir'âtlara aksi, ruh ve vicdanda duyulup hissedilmesi, bir yönüyle mutlak diğer yönüyle de mukayyettir.. ve âdeta bu hakikatin deseninde, hem mülk âlemine ait hem melekût eb'âdıyla alâkalı hem de eb'âda sığmayan, fizik ve melekût ötesi buudlara bakan bir kısım çizgi ve emarelerin bulunduğu söz konusu gibidir. Herhalde işârî anlamda "Ben onların gören gözleri, işiten kulakları, tutan elleri... olurum."[1] beyanı, bu ıtlak içindeki takyîdi aksettirmektedir.

Hakikat-i Muhammediye; kendi ufku itibarıyla hakikî insan-ı kâmil olan

Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi elfü tahiyyat) Efendimiz; akl-ı küll, nur-u evvel ve kalem-i evvel olmaları açısından da bütün enbiya u mürselîn, evliyâ u asfiya u mukarrabîn hazerâtının serkârıdır. Hakikat-i ilâhiye, –min gayri keyfin ve idrâkin– bütün nurların, ziyaların biricik mercii, bütün kevn ü mekânların ve daha ötelerin nuru; Hakikat-i Muhammediye ise ışığını ondan alan nuranî bir ma'kes, hususî bir meclâ ve samedânî bir âyine-i şulefeşândır.

Her şeyden evvel O, mebde'de taayyün-ü evvelin bînazîr bir ferd-i ferîdi, hilkatin mâye-i aslîsi ve kalem-i a'lânın da bir lisân-ı fasîhidir. Bu itibarladır ki, bazı ehlullah O'na "zât maa't-taayyün" nazarıyla bakmışlardır, yani Zât-ı Bârî, bütün hakâiki o câmi ve nurefşân aynada göstererek O'nu lâtaayyüne bî kem u keyf ve nâkabil-i idrak bir mir'ât edinmiştir. Süleyman Çelebi bu hakikati dar bir çerçevede şöyle ifade eder:

"Zâtıma mir'ât edindim zâtını,

Bile yazdım adım ile adını"

İşte bu mülâhazalar muvâcehesindendir ki O'na, esmâ-yı ilâhiyenin nokta-yı mihrâkiyesi, sıfât-ı sübhaniyenin "kavl-i şârihi" nazarıyla bakılmış; ism-i a'zam ve her ismin tecellî-i a'zamının cilve-i etemmi denmiştir. Biz buna, Zât-ı Hak onu kemâlâtına ayna kılıp, sonra o Zât-ı Bînazir'in mâhiyet-i maddiye, mâhiyet-i mâneviye ve mâneviye ötesi mâneviyesiyle bî kem u keyf Hakikatü'l-Hakâik'i göstermek istemiştir diyebiliriz. O'nun bu engin hususiyetlerinden ötürüdür ki O'na, "nuru'z-Zât", "âyine-i Hak" ve bütün esmâ ve sıfât-ı sübhaniye hazinelerinin keşşâfı unvanı verilmiştir. Vücûd-u mânevî ve ruhanîleri itibarıyla Hazreti Ahmed (aleyhissalâtü vesselâmu mil'e'l-ard vessemâvât) ve vücûd-u hâricîleri açısından da Muhammed (aleyhi ekmelüssalâtü vetteslimât) unvân-ı zîşânıyla müşâr, –Bediüzzaman ifadesiyle– o ferîd-i kevn ü mekân[2] ve bihakkın hâtem-i dîvan-ı nübüvvet[3] olan Zât'ın mahlûkat beyninde asla şebîhi, misli, meseli yoktur; olamaz da, zira O, rûhânî taayyünüyle akl-ı evvel olarak "ebû külli şey", Hazreti Âdem ise "ebu'l-beşer" unvanıyla yâd edilmiştir. [4]اَلْوَلَدُ سِرُّ أَبِيهِ fehvâsınca, benî Âdem fizyolojik, anatomik ve psikolojik olarak Hazreti Âdem Nebi'nin hususiyetlerini taşıyıp aksettirdiği gibi; Ruh-u Seyyidi'l-Enâm olan Hazreti Ahmed ü Mahmûd u Muhammed Mustafa (aleyhi milyon milyon essalâtü vesselâm) da, bütün kâinatlar çapındaki ziyası, nuru, vicdan vüs'ati, sonra da bilme ve değerlendirme ufkuyla kıblenümâ gibi bir hakikatnümâ ve yanıltmayan bir

pîşuvâdır. Evet, zâhir u bâtında esmâ ve sıfât-ı sübhaniyeyi mâhiyet-i nefsü'l-emriyelerine uygun en net şekilde duyan, duyuran O'dur.. O'dur bâtın dediğimiz hakikatin en doğru tercümanı ve O'dur zâhir denen sırr-ı a'zamın nuranî miftahı. Aslında, nübüvvet, risalet ve vilâyet gibi ikinci, üçüncü mertebelerdeki bütün taayyünat o mübarek çekirdekten neş'et etmiş birer semeredir. Bu itibarla da Efendimiz bütün vücud âlemlerinin aslı ve esası mesabesindedir.. evet O, akl-ı evvel mertebesinde Hakikat-i Ahmediye (aleyhissalâtü vesselâm) unvanıyla bil-kuvve ve bil-istidat bir nebi; nefs-i külliye faslında bittaayyün mele-i a'lâda imam-ı mutlak ve mukaddemlerin mukaddemidir. İmam Bûsîrî o fezâil âbidesi adına, deryadan bir damla mahiyetinde şunları söyler:

وَكُلُّ اٰيٍ أَتَـى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَافَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمِ

فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بَشَرٌوَأَنَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللّٰهِ كُلِّهِمِ

"Bütün peygamberlerin getirip neşrettikleri ziyâ, o Zât-ı Zîşân'ın nurunun onlara ittisali sebebiyledir. O'nun hakkında ilmin diyeceği son söz: O bir beşerdir, ama bütün halkın mümtâzı bir hayru'l-beşerdir."[5]

Bu hususta bir hoş söz de sermest-i câm-ı aşk olan Mevlâna Câmî söyler:

اگر نامِ محمد را نَياوردي شَفيع آنْ دَم نَه آدم يافتي توبه، نه نوح اَزْ غرق نَجَّيْنَا)6، نه ايوب از بلا راحت، نه يوسف حُرمت و حَشمت، نه عيسى را مسيح آمد،(نه موسى را يَد بَيضا. دُو چَشم نَرگسينش را كه مَا زَاغَ الْبَصَرُ)7. خَوانَند دُو زُلف عَنْبَرينش را كه (وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشٰى)8(

"Eğer Hazreti Muhammed'in adını şefaatçi yapmasaydı ne Âdem tevbe edebilirdi, ne Nuh gark olmadan kurtulurdu; ne Eyyûb belâdan rahat bulurdu, ne Yusuf hürmet ü haşmete ererdi; ne İsa'ya Mesih denilirdi, ne de Musa'ya yed-i beyzâ verilirdi. O'nun iki nergiz gözünde biz (her zaman) مَا زَاغَ الْبَصَرُ okuruz. O'nun anber kokulu iki zülfü ki وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشٰى hakikatinin remzi olmuştur."

O şeref-i nev'-i insan, bütün bu mazhariyetleri hâiz konumunu ifade sadedinde:

كُنْتُ نَبِيًّا وَاٰدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّين "Âdem nebi su ile balçık arasında iken

ben peygamberdim."[9] buyurur ki, mahz-ı hakikattir.. hatta nüve-yi kevn ü mekân olması itibarıyla o bundan daha kıdemlidir. Böyle bir kıdemi İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri bir ilâhisiyle ne hoş seslendirir:

"Nûr-u Hak'tır yâ Resûlallah vücûdun serteser,

Suretâ gerçi görünen suret-i nev'-i beşer.

Etmeseydin bostân-ı âleme Sen vaz'-ı kadem,

Müntehâ kaddin hakkıyçün bitmez idi bir şecer.

....

Âb-ı rahmetle yudu Mevlâ Senin toprağın,

Eyledi cism-i hamîrin mâye-i küll-i hüner"

İmam Rabbânî Hazretleri'nin de bu konuda diyecekleri vardır. Hakikat-i Muhammediye ve Hakikat-i Ahmediye'ye (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) temas sadedinde Hazret şunları söyler:[10] Efendimiz, Allah tarafından iki isimle isimlendirilmiştir. Bunların ikisi de Kur'ân beyânına dayanmaktadır. Bir âyette Allah (celle celâluhu) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ "Muhammed (aleyhisselâm) Allah'ın resûl-i zîşânıdır."[11]; diğer bir ayette de, وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ أَحْمَدُ "Benden sonra ismi Ahmed bir resûlü de müjdelemek için gönderildim."[12] buyurur ki, bu da o mâye ve nüvenin evvellerden evvel olduğu hususiyetini işaretler. Ayrıca bu isimlerden her biri, o Zât-ı Zîşân'a ait ayrı bir vilâyete nâzırdır. Vilâyet-i Muhammediye mahbûbiyetten neş'et etmiştir ama aynı zamanda O'nun özünde muhibbiyet hakikati de mündemiçtir. Vilâyet-i Ahmediye'ye gelince o, makam itibarıyla mahbûbiyete bakmaktadır. Bu itibarla da denebilir ki, birinci durumdaki o yüce mazhariyet/mazhariyetler, O'nun ileride, ekstra eltâf-ı ilâhiye yanında iradesinin hakkını da vermesine bir iltifât-ı fevkalâde ve bir ilâhî avans mâhiyetindedir. İkinci hususta ise o iltifat daha ziyade Cenab-ı Hakk'ın fazlî bir surette O'na teveccüh-ü hâssıdır ve ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ "Bu, Allah'ın ekstra ve fevkalâdeden bir fazl u ihsânıdır ve Hak onu dilediğine verir."[13] beyân-ı sübhanisiyle burada sözün bittiği vurgulanır ve bütün tevil ü tefsir yolları kapatılır.

Burada meseleyi daha fazla ileriye götürmeden, bize mâverâ-i tabiatımızın teşne bulunduğu soluklarla Hakikat-i Ahmediye ve Muhammediye'yi (aleyhi ekmelüttehâyâ) dillendiren Şeyh Gâlib'in o enfes mısralarıyla son noktayı koymak istiyorum:

"Sultân-ı rusül, şâh-ı mümeccedsin Efendim,

Bîçârelere devlet-i sermedsin Efendim,

Dîvân-ı ilâhîde ser-âmedsin Efendim,

Menşûr-u "le'amrük"le[14] *müeyyedsin Efendim;*

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin Efendim,

Hak'tan bize sultan-ı müebbedsin Efendim.

Hutben okunur minber-i iklîm-i bekâda,

Hükmün tutulur mahkeme-i rûz-i cezâda,

Gülbang-ı kudûmun çekilir Arş-ı Hudâ'da,

Esmâ-i şerîfen anılır arz u semâda;

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin Efendim,

Hak'tan bize sultân-ı müeyyedsin / müebbedsin Efendim."

اَللّٰهُمَّ عِنَايَتَكَ وَرِعَايَتَكَ وَحِفْظَكَ وَشَفَاعَةَ نَبِيِّكَ عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ،
وَبَارِكْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

cz.: Buhârî, rikak 38; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/256.

cz.: Bediüzzaman, Sözler s.76 (Onuncu Söz, Beşinci Hakikat), s.254 (On Dokuzuncu Söz, On Üçüncü Reşha).

cz.: Bediüzzaman, Mesnevî-i Nuriye s.16 (Reşhalar); Barla Lâhikası 309 (248. Mektup).

-Sehâvî, el-Makâsıdü'l-hasene s.706; Aliyyülkârî, el-Esrâru'l-merfûa s.378; el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/451.

-Bûsîrî, Dîvân s.242.

Onu, ailesini ve yanındaki müminleri o müthiş felâketten) kurtardık." (Sâffât sûresi, 37/76)

Gözü kaymadı.” (Necm sûresi, 53/17)

Karanlığı ile ortalığı bürüdüğü zaman gece hakkı için!” (Leyl sûresi, 92/1)

-Sehâvî, el-Makâsıdü’l-hasene s.522; Aliyyülkârî, el-Esrâru’l-merfûa s.271; el-Aclûnî, Keşfü’l-hafâ 2/173.

Bkz.: İmâm Rabbânî, el-Mektûbât 2/130-132 (96. Mektup).

Fetih sûresi, 48/29.

Saf sûresi, 61/6.

Mâide sûresi, 5/54; Hadîd sûresi, 57/21; Cum’a sûresi, 62/4.

Hicr sûresi, 15/72.

Taayyün-ü Sânî, A’yân-ı Sâniye

Taayyün; sözlük itibarıyla, meydana çıkma, belirme, belirginleşme, âşikâr olma; bir diğer ifade ile itibar kazanma, parmakla gösterilme mânâlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise –icmâlî bir bakışla– her şeyi muhît olan ilm-i ilâhî çerçevesinde, izn-i rabbânî ile ufku böyle bir mazhariyete açık erbâb-ı basirete bi’l-imkân münkeşif olan hakaik-i eşya ve ilmî plan dairesindeki sâbit hakikatlerin taayyün ve tebellür etmesinden ibaret görülmüştür.

Sofîlere göre, Hakikatü’l-Hakâik, Vücûd-u Vâcib, Zât-ı Baht, âlem-i tenzîh, âlem-i gayb-ı hüviyyet ve âlem-i gayb-ı mutlak unvanlarıyla da anılan, “lâ taayyün” hakikatidir ve künhü nâkabil-i idrak, sözün beyânın bittiği âlem-i tenzîhtir. Tezâhür-ü rubûbiyet olarak Hak mâlûmiyetinin emârâtı olan esmâ-yı ilâhiye ve onun hakkındaki mülâhazalarımızı, mütalaalarımızı disipline edip belli bir çerçeve içine alan sıfât-ı sübhaniye ve şuûnât-ı rabbâniyenin tecellî-i a’zamına “taayyün-ü evvel” denmiştir ki sofîler buna “Hakikat-i Ahmediye” ve min vechin “Hakikat-i Muhammediye” de diyegelmişlerdir. Bu taayyün, Hakikat-i Ahmediye kabul edildiği takdirde, Hakikat-i Muhammediye bütün hakâiki câmi ve Kenz-i Mahfî’nin mir’ât-ı mücellâsı bir hakikat-i nefsü’l-emriyenin unvânı demek olur ki bu da, o mübarek çekirdeğin ulu bir ağaca dönüşmesi ve o Kalem-i A’lâdan dökülen mürekkebin de şu kitab-ı kebîr-i kâinatın sebeb-i vücudu olduğunu işaretlemektedir.

Taayyün-ü sânî’ye –ona ayn-ı sâniye de denir– gelince o, bütün esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyenin farklı mecâlî ve mezâhirde, tecellî-i vâhidiyet ve tecellî-i ehadiyet dalga boyunda, umum şuûn-u rabbâniye ve itibârât-ı sübhaniyenin unvanı kabul edilegelmiştir. Evet, değişik varlıkların hâricî vücud açısından ortaya çıkmadan evvel ilm-i ilâhîdeki taayyünlerine a’yân-ı sâbite veya âlem-i ceberût dendiği gibi, her şey ve her nesnenin kendilerine bahşedilen istidat ve kabiliyetlerine göre farklı aynalar halinde esmâ-i ilâhiyeye müstenid onu duyurup hissettirmelerine ve tecellî-i ehadiyet –bazılarına göre tecellî-i vâhidiyet– çerçevesinde levh-i mahv u isbata aksedişlerine de a’yân-ı sâniye denmiştir. Bu arada, a’yân-ı sâniyeyi hilkat merâtibi veya katmanları açısından âlem-i ervâh gibi fizik ötesi varlıklarla yorumlayanlar da olmuştur.

Bir kısım sofiye ise şuûn ve itibârât-ı zâtiyedeki ilk ilmî belirlemelere a’yân-ı sâbite, her şeyin “min haysü hüve hüve” inkişaf ve tebellür etmesine de

a’yân-ı sâniye –müfredine de ayn-ı sâniye– demişler; demiş ve bunlara, taayyünleri itibarıyla a’yân ismini vermiş, ilm-i ilâhîdeki sübutları açısından da sâbite ekini ilave etmişlerdir. Bazı mütekellimînce, bunların hâriçte zuhûr ve adem-i zuhurlarına bakılmadan hepsine birden “hakaiku’l-eşya” denmiştir ki, bu ifade “usûlüddîn” ulemâsınca da önemli bir esasın unvânı olmuştur. Bütün bu ayn’lara, zılliyet planında da, vücûda mazhariyetlerinden sonra da a’yân-ı sâbite dendiği de ayrı bir konu...

Daha farklı bir yaklaşım ve teville a’yân-ı sâniye, esmâ-i ilâhiye hakikatinin suretlerinden ibaret görülmüş ve hakaik-i eşya dediğimiz şey de o esmâ-i sübhaniyenin birer tezâhürü kabul edilmiştir. Burada tavzîhe ihtiyaç duyulan husus şudur: A’yân-ı sâniyenin kıdemi Hazreti Zât’a nisbetle olduğu gibi, esmâ-i ilâhiyenin tezâhürü olan hakaik-i eşya da zaman açısından bir teahhurla değil de, teahhur bizzat itibarıyladır. Şöyle ki, feyz-i akdesle meydana gelen ilk tecellîdeki taayyünâtı sadece Allah bilir. Feyz-i mukaddesle vücûda gelen ikinci tecellînin tezâhürü olan a’yân-ı sâniye ise min vechin ulü’l-elbâba açık bir mezâhir ve mecâlî mahiyetindedir. Bazı kimseler ise buna istidat, kabiliyet ve potansiyel donanımları feyz-i akdesten, her şeyin ikinci taayyün ve inkişafları da feyz-i mukaddes tecellîlerinden demişlerdir.

Bir kısım mutasavvıfîn de, taayyün-ü sânî’ye, a’yân-ı a’yân-ı sâbite demiş, ikinci mertebeyi bu unvan ile yorumlayıp değerlendirmiş ve a’yân-ı sâbitenin ilim mertebesinden daha belirgin bir taayyünle zuhur ve inkişafını bu unvanla yâd etmişlerdir. A’yân-ı sâbite ve a’yân-ı sâniyenin daha farklı isimlerle yâd edildiği de görülmüştür. Mesela; bazıları a’yân-ı sâbiteye “suver-i ilmiye”, “mâhiyât-ı basîta”, “şuûnât-ı zâtiye”, “hurûf-u âliye” ve “ilm-i gayb-ı mutlak” dedikleri gibi, a’yân-ı sâniyeye de “suver-i hâriciye”, “tezâhür-ü esmâ-i ilâhiye”, “mezâhir-i şuûnât” diyegelmişlerdir.

Buraya kadar arz ettiğimiz hususları şöyle ifade etmek de mümkündür: Cenâb-ı Bârî’nin tayin, takdir ve tecellîlerinde belli safhalar söz konusudur. Birinci safha itibarıyla Hazreti Alîm ü Allâm’ın o muhît ilminde bütün eşya ve mâverâ-i eşyâ –dîk-ı elfâz mülahazasına verin– mücmel bir şekilde ve bir küll halinde mevcut idi. Bu biraz da her şey ve her nesneyi hâricî vücud nokta-i nazarından duyup değerlendirenler için söz konusudur. İşte bu ilk safhaya “şuûnât-ı sâbite”, “itibârâtı sâbite”; bâdemâ ilk belirleme faslına da taayyün-ü evvel denmiştir. İkinci safhada –bu da yine bize göre– her şey sâbit aynlar hâlindedir ama, bunların arasında bir temyîz ve tafsîl de söz konusudur. Bu merhalede mâhiyetler, husûsî donanımlar daha belirgin şekilde ortaya

çıktığından bu fasıldaki zuhûrâta, tecelliyâta da taayyün-ü sânî veya a’yân-ı sâniye denmiştir. Üçüncü safhada eşya artık vücûd-u hâricîleriyle de vardır ki buna da taayyün-ü hâricî demeyi tercih etmişlerdir.

İşte bu son safhadadır ki, her şey ilmî bir program çerçevesinde, halk, ibdâ, inşâ, ihyâ, imâte, terzîk hakikatini haykırmakta ve sıfât-ı sübhaniyeye tercümanlıklarını seslendirmektedir. Burada meseleye vahdet-i vücud nazariyesi açısından yaklaşanlar, “Hâriçte mevcûd olan eşya ve hâdiselerin kendileri olarak mevcûdiyetlerinden söz etmek mümkün değildir” derler. Aslında, zevkî, hâlî ve duyuş keyfiyeti açısından böyle bir mülâhazayı kabul etmekte mahzur olmasa da, nazarî ve felsefî vahdet-i vücud (panteizm) düşüncesini kadîmden bu yana Sünnî ulemâ reddetmiş ve konuyu yukarıdaki mütalâalar çerçevesinde vücûd-u aslî ve vücûd-u zıllî şeklinde değerlendirmişlerdir ki, onların [1]حَقَائِقُ الْأَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ düsturları da bu hakikatin unvanı olagelmiştir.

Vâkıa, yukarıda da geçtiği gibi, bazıları Hakk’ın Hak için zuhûruna feyz-i akdes, O’nun hâricî vücud açısından tecellîsine –vücûdiye telakkisine göre zuhûruna– da feyz-i mukaddes demiş ve bu tabirlere de oldukça farklı mânâlar yüklemişlerdir. Bu telakkiye göre feyz-i akdes açısından a’yân sâbit olduğu gibi, feyz-i mukaddesin taalluk alanı olan hâricî vücud itibarıyla da mevcut ve sâbittir. Böyle bir mülâhaza ise, öteden beri Cebriye ve Kaderiye fırkaları açısından değişik münakaşalara sebebiyet verecek şekilde yorumlanmış ve çok olumsuz iftiraklara müeddî olmuştur. Ne var ki, bu sâbit aynlara kaderin ilim nev’inden olduğu zâviyesinden bakınca münakaşaya mahal olmadığı görülecektir. Evet, Bediüzzaman’ın da dediği gibi: “Kader ilim nev’indendir, ilim ise mâlûmâta tâbidir. Yani herhangi bir şey nasıl meydana gelecek, kader ona öyle taalluk eder. Tâbir-i diğerle, ilmin düsturları, malum olanı hâricî vücud nokta-yı nazarından idare etmek için değildir; zira malumun zâtı ve vücûd-u hâricîsi kudrete istinad etmekte ve iradeye bakmaktadır.”[2] Bu inceliği göremeyenler a’yân-ı sâbitede bir cebir mülahazası var olduğunu düşünerek gereksiz yere münakaşalara girmişlerdir.

Burada taayyünatla alâkalı İmam Rabbânî Hazretleri’nin mütalâalarını da icmâlen arz etmeden geçemeyeceğim. Hazret, taayyünü, “lâ taayyün”, “ilmî taayyün” ve “vücûdî taayyün” şeklinde ele alarak şunları söyler: Lâ taayyün, Zât-ı Akdes’in vasf-ı mümeyyizi; taayyün-ü evvel Hakikat-i Ahmediye; taayyün-ü sânî’ye gelince o da risâlet ve mesajıyla Hakikat-i Muhammediye

(aleyhi ekmelüssalât)'dir. Hakikat-i Muhammediye, sebeb-i hilkat-i kâinat olmanın berisinde, misyon ve fonksiyon açısından ise onun ötesindedir.

İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri'nin mevzu ile alâkalı mütalâası ise şöyledir: İki tür taayyün vardır: İlâhi taayyün ve kevnî taayyün. İlâhî taayyün, evvelâ hüviyet-i zâtiye, sonra da kelâm-ı sübhanîye nâzırdır. Kevnî taayyün ise, evvelâ Hakikat-i Muhammediye'ye (aleyhi ekmelü't-tehâyâ), sonra da hilkat-i Âdem ve benî Âdem'e bakar. Bu mertebeler aynı zamanda Zât, sıfât, sonra da arkasındaki âsâr ve ef'âl ile esmâ-i ilâhiyeye nâzırdır.

Her şeyi doğru olarak ancak Allah bilir. Bizim bildiklerimiz ise idrak, ihsas ve O'nun ihsanı ölçüsündedir.

(سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ)،

سُبْحَانَكَ لَا فَهْمَ لَنَا إِلَّا مَا فَهَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ،

(رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا)

وَلَا تُعَذِّبْنَا بِغَفْلَتِنَا وَذُهُولِنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الْكَرِيمُ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى أَشْرَفِ خَلْقِكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

Kâinatın varlığı kesindir." (Ömer en-Nesefî, el-Akâid s.1)

ediüzzaman, Sözler s.507 (Yirmi Altıncı Söz, İkinci Mebhas).

Himmet

Gayret etme, çalışıp çabalama ve yüksek iradeli olma mânâlarına gelir himmet. Bu mânâdaki himmet için, Bâkî merhum: "Bir mesele-yi meşhurdur dağlar dayanmaz himmete / Himmet-i merdân ile âsân olur her müşkil iş." der. Aynı mazmunu değişik şekilde ifade eden bir Arapça sözde de şöyle denir: هِمَّةُ الرِّجَالِ تَقْلَعُ الْجِبَالَ "Gayret ve irade erlerinin himmeti, dağları yerinden söker."[1]

Tasavvufî düşüncede ise, daha çok hak eri, aydınlık sima büyük kimselerin teveccüh ve mânevî desteklerine himmet denmiştir. Yunus Emre böyle bir himmeti şu sözleriyle ne hoş ifade eder: "Erenlerin himmetini ben bana yoldaş eyleyem/Her nereye varır isem cümle işim hoş eyleyem."

İster lügavî mânâsı itibarıyla, ister ehlullahın yorumları açısından himmet, bir insanın kendi kemâlât-ı kalbiye ve ruhiyesi adına iradesinin hakkını verip Hak emaneti potansiyel derinliklerini, O'nun emirleri çerçevesinde ve rızası istikametinde inkişaf ettirme gayreti içinde bulunma, bunu yapmanın yanında başkalarının da kalbî ve ruhî hayat seviyesine ulaşmaları adına sürekli azm ü ikdâm içinde olma şeklinde yorumlanmıştır.

İlk dönem sofîleri, imanda yakîn derinliğine, Hakk'a tahsis-i nazarda ihlâs-ı etemme, Allah'la münasebette sadâkate, diyanette istikamete önem verdikleri gibi, ehl-i himmetin himmetine de değerler üstü değer vermiş ve onu da önemli bir vesile-i insibağ saymışlardır. Hatta bazıları daha da ileri giderek, mânevî mücâhede ve gayretlerinin çok çok üstünde Hak erlerinin teveccüh, insibağ ve himmetlerini nazara vermiş, maiyyet-i ilâhiyeye erme konusunda bu hususun fevkalâde ehemmiyetli olduğu üzerinde ısrarla durmuşlardır.

Himmeti; samimi niyet, güçlü irade, mütemâdî gayret ve sürekli çıtayı yükselterek yürüme, dahası "hel min mezîd" deyip zirveleri kollama şeklinde de yorumlamış ve dikkatleri ciddî konsantrasyonlara, gönülden im'ân-ı nazara tevcih etmek istemişlerdir ki, her biri başlı başına birer değer ifade eden bu hususların vesilelikteki payları oldukça büyüktür.

Bu arada bir kısım mutasavvıfîn, himmeti daha ziyade, –biiznillâh– mürşidin teveccühü, tasarrufu ve Hak inayetinin bir aynası olarak kendi kalb ve ruhunda tebellür eden ilâhî mevârid ü mevâhibi samimî sinelere ifâza etmesi anlamında yorumlamış ve tatbikatta da bu hususa olduğundan fazla önem vermişlerdir.

Muhyiddin İbn Arabî, himmeti; insanın kalben dileyip temenni ettiği şeye ciddiyetle yönelmesi ve onu ölesiye bir arzu ile dilemesi, hattâ ondan başka bütün istek ve dileklere karşı tamamen kapanarak sadece ve sadece onun üzerinde yoğunlaşması şeklinde yorumlayarak böyle ciddî bir gayrete "iradî himmet" veya "cem himmeti" demiştir. İşte dağları yerinden söken, ırmakların akış istikametini değiştiren ve gökler ötesi âlemlerde takdirlerle karşılanan, karşılanıp alkışlanan himmet de bu himmettir.. ve bu himmet her zaman yüksek uçan ârif-i billâhı mâsivâya takılmama adına sıyanete de vesile bir sera mahiyetindedir.

Cîlî (rahmetullahi aleyh) "Cenâb-ı Hakk'ın maiyyetine şu tür bir cehd, bu tür bir gayretle değil, ancak yüksek bir himmetle ulaşılabilir.. ve eğer 'fenâ fillâh-beka billâh maallah' pâyesi ihraz edilecekse, o da yine bu keyfiyetteki bir himmetle elde edilebilir." der.

Himmeti öne çıkaran sofîlere göre; peygamberlerde asliyet planında, Hak dostlarında da zılliyet çerçevesinde, kalbler ve ruhlar üzerinde müessir olarak onları Hakk'a tevcihte muvaffak sihirli bir güç varsa o da himmettir. Himmetle, açılmaz gibi görünen kapılar birdenbire açılıverir; hiç umulmadık şekilde en paslı kilitlerin pası çözülür ve her yanda fevkalâdeden inayet esintileri duyulmaya başlar. Aslında, هَمَّ kökünden gelen bu kelime, aynı zamanda Allah yolunda ve tabiî O'nun rızası istikametinde, O'nun ikamesini istediği hususların ikamesini dert edinme, oturup kalkıp hep o dertle soluklanma, onunla gülme, onunla ağlama, sürekli o humma ile ocaklar gibi yanma, yanarken de gam izhar etmeme; yüce mefkûre ve gaye-i hayalleri adına ızdırabı seçip rahatı itme... gibi yüksek ruhların özelliklerini işaretlemektedir ki, Allah nezdinde meleklerle atbaşı olan ve kendi türlerinin medâr-ı şerefi sayılan kimseler de işte bunlardır; bunlardır bayağı şeylerden bütün bütün uzaklaşarak nezd-i Hak'ta değerler hanesine oturanlar; bunlardır meâlîye müştak uzun soluklu yüce himmetler. Takılıp yollarda kalan, düz yolda bile tereddüt ve şaşkınlık yaşayan mutavassıt himmetler ve yiyip içip kulağının üzerine yatan mefkûresiz dûnhimmetler karşısında gerçek himmet kahramanı bu insanların, dünyada olmasa da ötede enbiyâ ve sıddîkînle aynı atmosferi paylaşacakları kat'îdir. Zîrâ bir cehd ü gayretin kıymeti, netice ve semeresinden daha ziyade himmet yüceliğiyle mebsûten mütenasiptir. Zaten, "Himmet yüceliği imandandır; bir insanın kıymeti, himmeti nispetindedir." buyurularak ehl-i himmete sürekli mukarrabîn ufku gösterilmiş ve vücûd-u enver mülâhazasıyla saniyelere senelerin sıkıştırılması salıklanmıştır. Lücce sahibi bu mülâhazayı ifade

sadedinde şunları söyler:

گَرْ عُرُوجُ نَفْسْ خَواهِي بَالِ هِمَّتْ بَرْ گُشَا

گَانْچِه دَرْ پَرْوَازْ دَارَدْ اِعْتِبَار اَوَّلْ پَرَسْتْ

"Eğer nefsinin yükselmesini istiyorsan himmet kanadını aç; zîrâ uçmada ilk itibar ve değer kanadadır."

Abdülkadir Geylânî Hazretleri ise, himmeti daha farklı bir açılımla ele alır ve şöyle der: "Himmet, nefis itibarıyla dünya sevdasından, ruh açısından ukbâ mülâhazalarından, kalb cihetiyle de bütün mâsivâdan kat'-ı alâkanın unvanıdır."

Başka bir Hak dostu ise konuyu şu sözlerle noktalar:

وَدَعْ زَهَرَاتِ دُنْيَاكَ اللَّوَاتِيتَرَاهَا لَا مَحَالَةَ ذَاهِبَاتٍ

"Sen de behemehal gidici olduğunu gördüğün şu dünyanın süsünü, zînetini terk ediver!.."

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ

وَأَرِنَا حَقِيقَةَ الدُّنْيَا كَمَا أَرَيْتَهَا عِبَادَكَ الْمُقَرَّبِينَ

وَأَهِّلْنَا لِرُؤْيَتِكَ وَرِضْوَانِكَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ 2/444.

Sır, Hafâ ve Ahfâ

Sır; bilinmeyen, duyulmayan, gizli olan, anlama ve açıklamada aklın âciz bulunduğu şey ve insanda bir latîfe; hafâ, sırra göre daha kapalı, daha gizli ve melekât-ı akliye ile idrak edilemeyen insan ruhunda bir ihsas sistemi; ahfâ ise, bunlardan daha mahfî ve bilinip duyulmayacak şekilde meknî, mestûr ve ancak müterakkî ruhlarda bulunan ihtisas mekanizması diyebileceğimiz bir hakikat-i mevcude-i meçhuledir.

Sır, bir mânâ itibarıyla, herkesçe bilinip sezilemeyen, Hakk'ın, hak yolcusunun gizli tuttuğu ve kimsenin de muttali olamadığı bir hakikat-i mekniyenin unvanıdır. Bu mânâdaki sırrı şöyle değerlendirmişlerdir: Sır, kulun, Rabbi ile arasındaki ibadet, ubûdiyet ve ubûdet alâkası, Rabbin de ona karşı fevkalâdeden muamelesinin unvanıdır. Herkesin O'nunla alâka ve irtibatına göre, kulluk tavrı da, Hakk'ın muamelesi de farklı farklıdır.. ve aşağıdakiler, bir üsttekilerin Hak'la münasebetini ve Hakk'ın da onlarla muamelesini bilemezler. Ezcümle, avam halk, erbâb-ı basîret dediğimiz havâssın Hak'la irtibat ve alâkasını, Hakk'ın da onlarla muamelesini bilemedikleri gibi, havâss da, ehass-ı havâssın Hakk'a teveccüh ve tahsis-i nazarlarını, Hakk'ın da onlarla değişik mevârid ve mevâhib muamelesini bilemez; ehass-ı havâss da, Hakk'ın mükerrem ibâdı "muhlasîn"[1] ve "Mustafeyne'l-Ahyâr"[2] dediğimiz mukarrabîn ve Akrabü'l-mukarrabîn'in esmâ ve sıfât ötesi Hazreti Zât'la olan irtibat derinliklerini ve O'nun da bu seçkinlere özel teveccüh ve ekstra muamelesini bilemezler; bilseler, Alvar İmamı'nın ifadesiyle "Araya kılıç girer"; nâsezâ, nâbecâ sözler söylenir ve istenmedik olumsuzluklar meydana gelir.

Bir diğer mânâda sır, kul ile Allah arasındaki gizliliğe denir ki, bu da, gerçek hakikat erinin kendi derinliklerini kendi hesabına görmemesinin yanında, onu fevkalâde bir titizlikle başkalarına karşı da ketmetmesi mânâsına gelir ki, bu hususa tenbih sadedinde صُدُورُ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَسْرَارِ "Allah'a kullukla gerçek hürriyet ufkunu ihraz etmişlerin sineleri, sırların kabirleri mahiyetindedir."[3] denmiştir. Bu konuyu teyid makamında Hazreti Akrabü'l-mukarrabîn'e nisbet edilen أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللّٰهِ الْأَتْقِيَاءُ الْأَخْفِيَاءُ "Allah'ın en sevimli kulları, kendini gizlemesini bilen gerçek müttakîlerdir."[4] şeklinde mübarek bir söz vardır ki, bu da bilhassa şu hususları işaretlemektedir: Evvelâ, riyâ, süm'a, teveccüh-ü nâs beklentisi... gibi Allah'ın sevmediği şeylerden kaçınma hasbîliği ile, iç zenginliğini, mârifet enginliğini

dışarı vurmama; sâniyen, amellerini ihlâs yörüngesinde götürüp, her işinde sadece ve sadece Hak rızasını gözetme; sâlisen, kalb temizliğine, ruh safvetine, olması gerekenin çok çok ötesinde ihtimam göstererek, bâtınını zâhirinin önünde götürme; râbian, ahlâk-ı ilâhî ile ittisâf ederek gönül dünyasını her zaman O'na açık tutma; hâmisen, nefis tezkiyesi, kalb tasfiyesi mevzuunda doyma bilmeyen bir aşk u iştiyakla sürekli gayret içinde bulunma.. evet, işte bunlardır derinliklerini gizleyen o mahbûbîn-i ilâhî olan etkıyâ u ahfiyânın en önemli vasıfları...

Bir kısım sofîlerce sır, ilâhî hakikatleri esmâ ve sıfât yoluyla müşahede eden ve bir anlamda Hakikatü'l-Hakaik'a açılan insandaki mânevî melekelerin ilkidir. Sır ufkunda ayağını sağlam bir zemine basan, diğer melekeler adına da ciddî bir adım atmış sayılır. Bu kademe ile alâkalı Osman Şems ne hoş söyler:

"O'nu bildim ki sırrımdan silinmez,

Görünür zâtı amma ki bilinmez."

Kendi ufkundan müşahedeye açık olması ve zılliyet çerçevesinde ötelere nâzır bulunması itibarıyla bu latîfe, her şeyde O'nun esmâsının cilvelerini görme, gördüğü her isimde Müsemmâ-yı Akdes mülâhazalarına menfez aralama ve kanatlarını gererek kendi arş-ı kemâlâtının ötesindeki semâvîliklere açılma cehd ü gayretiyle, hafâ ve ahfânın berisinde ama bütün letâif-i insaniyenin ötesinde önemli bir kıymeti hâizdir.

Hafâ, daha önce de geçtiği gibi, sır dâhil insandaki mânevî letâifin fevkinde öyle yüksek bir temâşâ hâssesidir ki, bu ufkun kahramanı çok defa imkân âleminin serhadlerinde dolaşır; tasavvurları aşkın şeylere şahit olur; esmâ ve sıfât-ı sübhaniyenin mâverâsına ıttıla mazhariyetlerine erer ve felekleri aşar, melekten merhaba görür. Bu ufuk biz gibi bendegânın idrak ve ihatasını aşkın bir bilinmezler ufkudur. Lefkoşalı Galip bu hakikati şöyle seslendirir:

"Mekân u kâinâtta daima mahsûs olur eb'âd,

Vücud-u mâsivânın hârici sırr u hafâdır hep."

Aslında hafâ, kendi ufku açısından ruh ile Hazreti İlâhiye beyninde –bî kem u keyf– öyle bir latîfedir ki, o, insan-ı kâmilde bir mehbit-ı esrar-ı rubûbiyet aynası ve görülmezleri gösteren bir dürbündür. Hafânın ihâtalı bu hususiyetine

nispeten sır, sadece neş'e-i ûlâya nâzır bir temâşâ aleti ise, ona mukabil hafâ, neş'e-i uhrâya bakan bir teleskoptur. Bu itibarla da, onu mâhiyet-i nefsü'l-emriyesine uygun duyup sezme herhalde ancak melekûtî olanlara müyesser olabilecek bir mazhariyettir. Bazılarına göre onun kendine has enginliğiyle görülüp duyulması, ölümden evvel ölmüş hakikat kurbanlarına armağan edilen ekstra bir sırr-ı ilâhîdir.

Ahfâ, insan ruhunda öyle aşkın mânevî bir latîfedir ki, müntehî bir zat onunla görülmezleri görür, duyulmazları duyar; [5]نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ hakikatinin yanında [6]رَأَيْتُ نُورًا ihtisaslarıyla soluklanır; siperleri, sütreleri zorlar, لَا تُدْرِكُهُ [7]الْأَبْصَارُ hakikati karşısında saygı duruşuna geçer, "nâkabil-i idrak" demeye durur; sürekli esmâ ve sıfât verâsında iştiyak u temkîn gel-gitleri yaşar ve letâif-i mâneviyeye, bayramı öteler ötesinde bir arefe şöleni sunar. Duyduklarını duyurmaya çalışır, erdiklerine erdirme hissiyle çırpınır durur; rü'yet ü rıdvan rüyalarıyla sürekli istiğrak edalı bir neşve yaşar ve bilir ki eğer bir gün verâlar ve verâlar ötesi verâlara varılacaksa, o da ancak insan-ı kâmilin özel bir derinliği olan ahfâ latîfe-i mâneviyesinin eb'âdı aşmaya müsait kanatlarıyla gerçekleşebilir.

Aslında, hakikî insan-ı kâmile çok defa öteler ötesinden gelen bir tecellî-i berkî ve zâtî, her zaman ahfâ ufkundan ona çok farklı ima ve işaretlerde bulunmaktadır ki, bu da onu her an daha derin tarassutlara, tecessüslere ve tefahhuslara sevk eder; sevk eder de ona mütemâdi bir vuslat ümidi ve neşvesi yaşatır.

Böyle bir berkî ve zâtî tecellîye mazhar olan, kalb, ruh, sır ve hafâ değil, ahfâdır ama, onun da diğer latîfeler gibi bu âleme ait ve öteye namzet bir kısım çizgilerinin bulunduğu açıktır. Evet, o da, bir mânâda tıpkı ruh gibi, ama onun kat kat fevkinde âlem-i emre ait bir latîfe-i rabbâniyedir. Diğer mânevî latîfeler gibi onun mahiyetini bilmememiz bizim idrakimizle alâkalı bir eksikliktir ama akrabü'l-mukarrabîn her zaman ona dair bir şeyler söyleyebilirler. Ziya Paşa:

"İdrak-i meâlî bu küçük akla gerekmez,

Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez."

der ki, insan idrakinin hakaik-i mücerredeyi kavrayamayacağını ifade adına oldukça önemlidir.

Bütün bunlardan sonra; sır, hafâ ve ahfâ gibi latîfeleri, Müceddidiye tarikatının müessisi İmam Rabbânî Hazretleri farklı bir yaklaşımla ve "letâif-i hamse" unvanıyla ele alarak şöyle değerlendirir: İyi bilinmeli ki, "anâsır-ı erbaa", "mevâlîd-i selâse" âlem-i halkın temel unsurları olduğu gibi, mânevî âleme ait kalb, ruh, sır, hafâ, ahfâ unvanlarıyla yâd edilen mânevî latîfeler de, emir âleminin temel unsurları mahiyetindedir. İnsanın kendi özünü keşfetmesi yolunda "seyr u sülûk-i ruhânî" unvanıyla yâd edilen sistem çerçevesinde hak eri, kalbden başlayarak ruh, sır, hafâ ve ahfâ menzil veya safhalarından geçip zevkî ve hâlî olarak Hakikatü'l-Hakaik'a ulaşır ve kendi kemâlât arşiyesine göre, biz ümmîlere kapalı nice esrâr ve envârı temâşâ eder. İlk basamağı kalb, zirve konağı ahfâ olan bu yolculuk aynı zamanda, izâfî ve nisbî de olsa insan-ı kâmil olma yolculuğudur. Ayrıca, letâif-i hamse güzergâhında cereyan eden böyle bir seferin bir de ism-i Zâhir ve ism-i Bâtın iltisakları vardır ki, o da konunun farklı bir deseni mahiyetindedir. Evvelen ve bizzat âlem-i mülke, sâniyen ve bilaraz âlem-i melekûta bakan kalb, ruh ve bunların bir kadem üstündeki sırrın ism-i Zâhir'le irtibatına mukabil; hafâ, ahfâ ve bunlarla kalb ve ruh arasında berzahî bir hüviyet arz ediyor gibi bulunan sır da minvechin ism-i Bâtın cilvesini taşımakta ve mübtedîler için mahfî bulunmaktadır. Değişik bir ifade ile öncekiler sonrakilerin zâhiri, sonrakiler de öncekilerin bâtını mesabesindedir.

Bir mânâda bu latîfeler şöyle de sıralanabilir: İlk mertebeyi, onca önem ve ehemmiyetine binaen اَلْقَلْبُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَانِ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ[8] mazmununca değişme karakterinde olan kalb; ikinci mertebeyi, meâlîye müştak ruh ihraz eder ki, kanatlanıp arş-ı kemâlâtına pervâz etmesi, –hakikî bir mürşid yedinde– belli miktarda zikr u fikre bağlanmıştır. Ondan sonra, mâverâ-yı esmâ ve sıfâtın hakâikini duyup değerlendirmeye namzet sır gelir ki, o da yine belli çerçevede bir kısım evrâd u ezkârla hafâ latîfesi ufkuna ulaşmaya vesilelik vazifesini görür. Sonra böyle bir hak erinde bir kısım envâr ve esrâr belirir ki, onun için de mürşid-i kâmil tilmîzini ahfâ latîfe-i mâneviyesiyle alâkalı bir kısım evrâd u ezkârla o mümtaz pâyeye ehil hâle getirir. Böyle letâif-i hamse adına müntehâya eren bir müntehîye bu tür müspet kademelerin yanında icmalen letâif-i nefs diyebileceğimiz nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marzıyye ve nefs-i sâfiye veya zâkiye hakikatleri talim edilir.

Her şeyin doğrusunu Allah bilir; bizim bildiklerimizin çoğu zann u tahminden ibarettir. Zannın bazısının da ism olduğunda şüphe yoktur.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا) وَلَا تُعَذِّبْنَا بِذُنُوبِنَا(

.)وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ(

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا وَسَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ

وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

z.: Yûsuf sûresi, 12/24; Sâffât sûresi, 37/40, 74.

z.: Sâd sûresi, 38/47.

û Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ 9/377; el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn 2/179.

-Kudâî, Müsnedü'ş-Şihâb 2/252; el-Beyhakî, ez-Zühd s.112.

üslim, îmân 291; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 5/147; el-Bezzâr, el-Müsned 9/346.

üslim, îmân 291; İbn Hibbân, es-Sahîh 1/254.

'âm sûresi, 6/103.

Kalb de, Hazret-i Rahmân'ın parmakları arasındadır; Cenâb-ı Hak hâlden hâle çevirir ve ona istediği şekli verir." (Müslim, kader 17; İbn Mâce, mukaddime 13, duâ 2)

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

ın Humeyd, Ebû Muhammed Muhammed b. Fütûh b. Abdullah el-Mayurkî el-Ezdî (v. 249 h.); el-Müsned, [Tahkîk: Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî], Mektebetü's-sünne, Kahire, 1408/1988.

ah İbn Ahmed İbn Hanbel (213-290 h.); es-Sünne, I-II, [Tahkik: Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî], Dâru İbni'l-Kayyim, 1406.

ınî, İsmâîl b. Muhammed (v. 1162); Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs, I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405.

l İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); el-Müsned, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

lkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/ 1606); el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevdûa, [Tahkîk: Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ], Dâru'l-emâne-Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1391/1971.

_____; el-Masnû fî mârifeti hadîsi'l-mevdû', [Tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde], Mektebü'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.

_____; Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih, I-XI, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2001.

sî, Ebu's-Senâ, Şehâbeddin Mahmud İbn Abdillah (v. 1270 /1854); Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'u'l-mesânî, I-XXX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

zzaman, Said Nursî; Barla Lâhikası, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; Lem'alar, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

_____; Mektubat, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

_____; Mesnevî-i Nuriye, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

_____; Sözler, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

avî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin İbn Mes'ud, (v. 516/ 1122); Meâlimü't-tenzîl, I-IIX, [Tahkîk: Hâlid Abdurrahman el-Ak], Dâru'l-mârife, 1407/1987.

hakî, Ebû Bekir Ahmed İbnü'l-Hüseyin (384-458 h.); ez-Zühdü'l-kebîr, [Tahkîk: Âmir Ahmed Haydar], Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1996.

__; Şuabü'l-îmân, I-IX, [Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

zâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık (215-292 h.); el-Müsned, I-IX, [Tahkîk: Mahfûzurrahman Zeynullah], Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân/Müessesetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Beyrut/Medine, 1409 h.

ârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

ylemî, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.); el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb, I-V, [Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/ 1986.

âvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); es-Sünen, I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

ayyân, Esîrüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyanî el-Endelûsî (745/ 1344); el-Bahru'l-muhît, I-VIII, [Tahkik: Adil Ahmed, Ali Muhammed], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1422/2001.

uaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (v. 430 h.); Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ, I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

alib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Acemî (v. 386/996); Kûtü'l-kulûb fî muameleti'l-mahbub ve vasf-i tariki'l-müridi ilâ makami't-tevhid, I-II, [Tahkik: Said Nesib Mekârim], Dâru sâdır, Beyrut, 1995.

zâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); İhyâu ulûmi'd-dîn, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

__; el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi meâni esmâillâhi'l-hüsnâ, [Tahkik: Besam Abdulvahhab el-Cabî], el-Cifan ve'l-Câbî, Kıbrıs, 1407/ 1987.

M. Fethullah; Kalbin Zümrüt Tepeleri, I-IV, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

__; Kırık Mızrap, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

im, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (v. 405 h.); el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, I-IV, [Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.

bî, Ali b. Burhaneddin (v. 1044 h.); İnsanü'l-uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (Sîret-i Halebiyye), I-III, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1400.

âkir, Ebu'l-Kasım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetillah (v. 571/1176); Târîhu Dimaşk, I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/1996.

Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (508/510-597 h.); el-Müdhiş, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1985.

i'l-İzz, Ali İbn Ali Muhammed (v. 792 h.); Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye, [Tahkîk: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî], I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1996.

Esîr, Ebu's-Saâdât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (544-606 h.); en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs, I-V, [Tahkîk: Tahir Ahmed, Mahmud Muhammed], el-Mektebetü'l-ilmiyye, Beyrut, 1399/1979.

acer, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî (773-852 h.); Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî, [Tahkîk: Muhammed Fuad Abdulbakî-Muhibbuddin el-Hatîb], I-XIII, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379.

__; İsâbe, I-VIII, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412 h.

__; Mukaddimetü Fethu'l-bârî, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb], Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379 h.

__; Telhîsu'l-habîr, [Tahkik: Abdullah Hâşim el-Yemânî], Medine, 1384/1964.

bbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); Sahîhu İbn Hibbân, I-XVI, [Tahkik: Şuayb el-Arnavut], Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.

ayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir Eyyûb ez-Züreî (691-751 h.); Medâricü's-sâlikîn, I-III, [Tahkîk: Muhammed Hamid el-Fakî], Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1393/ 1973.

esîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XIV, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, tsz.

Rabbânî, Ahmed İbn Abdilahad İbn Zeynilâbidîn Serhendî (v. 1034/ 1624); el-Mektûbât, I-II, Fazilet Neşriyat, İstanbul, tsz.

yâz, Ebu'l-Fazl İyâz İbn Musa İbn İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149); eş-Şîfâ bi ta'rifi hukûki'l-Mustafa (sallallâhu aleyhi ve sellem), [Tahkîk: Hüseyin Abdulhamid Nil], Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1415/1995.

âbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim (v. 380/990); et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1400 h.

lâî, Muhammed b. Selâme b. Cafer (v. 454 h.); Müsnedü'ş-Şihâb, I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1407/1986.

tubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah (v. 670 h.); el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, I-XX, Dâru'ş-şa'b, Kahire, 1372 h.

nâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/ 1622); Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmii's-sağîr, I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

n, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); Sahîhu Müslim, I-V, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî], Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

bhânî, Yusuf b. İsmail; Huccetullâhi ale'l-âlemîn fî mu'cizâti Seyyidi'l-murselîn, Dâru'l-fikr, Beyrut, tsz.

sâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); es-Sünen, I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

__; es-Sünenü'l-kübrâ, I-VI, [Tahkîk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut,

1411/1991.

sefî, Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed (v. 537 h.); el-Akâid, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1847.

ebî, Ali b. Burhaneddin (v. 1044 h.); İnsanü'l-uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (Sîret-i Halebiyye), I-III, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1400.

âvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/ 1497); el-Makâsıdü'l-hasene, [Tahkik: Muhammed Osman] Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

kî, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî (v. 771/1370); Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ, I-X, [Tahkik: Mahmud et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv], Hecr li't-tıbâa ve'n-neşr ve't-tevzî', 1413.

ûtî, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); ed-Dürru'l-mensûr, I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1993 h.

_____; el-Hâvî li'l-fetâvâ fi'l-fıkh ve ulûmî't-tefsîr, I-II, [Tahkik: Abdüllatif Hasan Abdurrahman], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/200.

_____; (Abdulğani ve Fahru'l-Hüsn ed-Dehlevî ile birlikte) Şerhu Süneni İbni Mâce, Kadîm-i kütüphane, Karaçi, tsz.

erânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); ed-Duâ, [Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1413.

_____; el-Mu'cemü'l-evsat, I-IX, [Tahkik: Tarık b. Ivazillah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî], Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.

_____; el-Mu'cemü'l-kebîr, I-XXV, [Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî], Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

erî, Muhammed İbn Cerir İbn Yezid İbn Halid (224-310 h.); Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405 h.

âlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd (v. 204 h.); el-Müsned, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

nizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsa b. Sevre (209-279 h.); el-Câmiu's-Sahih, I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

Ebu'l-Hasan Siraceddin Ali b. Osman Fergani el-Ûşî (575/1179); Bed'ü'l-emali, İstanbul, 1318.

keşî, Ebû Abdillah, Bedrüddin Muhammed İbn Bahadır İbn Abdillah, (794/1392); el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, [Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim], Daru'l-ma'rife, Beyrut, 1391 h.

-20110826